FİKRET BAŞKAYA

BAŞKA BİR UYGARLIK İÇİN MANİFESTO

NASIL ÜRETMELİ,
NASIL TÜKETMELİ,
NASIL YAŞAMALI?

Yordam Kitap

***Fikret Başkaya** (Denizli, 1940-)*

İzmir Atatürk Lisesi ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat ve Maliye Bölümünden mezun oldu. Doktora için gittiği Fransa'nın Paris (Sorbonne) ve Poitiers Üniversitelerinde, emperyalizm, kolonyalizm, "azgelişmişlik", kalkınma ve kapitalizmden sosyalizme geçiş temaları üzerine çalışmalar yaptı.

Yedek subay olarak başladığı askerliğini "sakıncalı piyade" olarak tamamladı. 1979 yılında Akademik kariyere geçti.

Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisat Bölümü öğretim üyesi iken yazdığı *Paradigmanın İflası* (1991) adlı kitabından yargılandı, 20 ay hapis ve para cezasına çarptırıldı ve üniversiteden kovuldu. Haymana Cezaevi'nden tahliye olduktan sonra (Haziran 1995) Türkiye ve Orta-Doğu Forumu Vakfı'nı kurdu. Kurucularından olduğu Özgür Üniversite'yi, bu vakfın çatısı altına aldı. 1999'da yazdığı bir makaleden de 15 ay hapis ve para cezasına çarptırıldı. 27 Haziran 2002'de Kalecik Cezaevi'nden tahliye oldu. Çok sayıda kitap ve makalenin yazarı olan Başkaya, Fransızca ve İngilizceden çok sayıda kitabın çevirisini ve onlarca kitabın da editörlüğünü yapmıştır. Özgür Üniversite'nin başkanlığını yapmakta ve orada dersler vermektedir.

Yayınlanmış kitapları:

Paradigmanın İflası - Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş; Çığırından Çıkmış Bir Dünya - Sosyal Sefaletin, Ekolojik Felaketin, Etik Yozlaşmanın Kökeni; YEDİ YÜZ - Bir Devlet Geleneğinin Anatomisi; Yeni Paradigmayı Oluşturmak - Kapitalizmden Çıkmanın Gerekliliği ve Âciliyeti Üzerine Bir Deneme; Reel Atatürkçülük; Azgelişmişliğin Sürekliliği; Çevre Kapitalizmi ve Azgelişmişlik Süreci; Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü; Avrupa Merkezcilik, Bilim ve Sosyalizm; Küreselleşmenin Karanlık Bilançosu; Borç Krizi Üzerine Bir Deneme; Yenilgi Tuzağı; Sosyalizmin Geleceği (derleme); *Seçilmiş Yazılar; Şeylerin Gerçeğini Söyleyebilmek; Akıntıya Karşı Yazılar; Şeylerin Gerçeğini Söyleyebilmek; Sömürgecilik, Emperyalizm, Küreselleşme; Rant ve Savaş Kıskacında Türkiye Ekonomisi* (Ömer Leventoğlu'yla birlikte); *Yalan; Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına - Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi.*

Başka Bir Uygarlık İçin Manifesto

Nasıl Üretmeli, Nasıl Tüketmeli, Nasıl Yaşamalı?

Fikret Başkaya

Yordam Kitap: 270 • **Başka Bir Uygarlık İçin Manifesto** • Fikret Başkaya
ISBN-978-605-172-145-3 • *Kapak ve İç Tasarım*: Savaş Çekiç
Sayfa Düzeni: Gönül Göner • *Birinci Basım*: Mart 2016
© Fikret Başkaya, 2016; © Yordam Kitap, 2016

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • **Faks:** 0212 528 19 09
W: www. yordamkitap. com • **E:** info@yordamkitap. com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

Baskı: **Berdan Matbaası** (Sertifika No: 12491)
Davutpaşa Cad. Güven İş Merkezi C Blok No: 215/216
Topkapı - İstanbul
Tel: 0212 613 12 11

Başka Bir Uygarlık İçin Manifesto

Nasıl Üretmeli, Nasıl Tüketmeli, Nasıl Yaşamalı?

İçindekiler

Önsöz 9

Giriş: Binmişiz bir alamete... 13

Neden Bir Uygarlık Krizi Ortaya Çıktı? 19

1. Kapitalizm bir meta uygarlığıdır ve meta fetişizmine dayanıyor 22

2. Kapitalizm mülksüzleştirerek sermaye biriktirmektir 24

3. Münhasıran ekonomik kertenin belirleyiciliği söz konusu 29

4. Kapitalist toplumun temel çelişkisi: Değişim değerinin kullanım değerinin önüne geçmesi 31

5. Saçma bir ihtiyaçlar hiyerarşisi ortaya çıkmış bulunuyor! 32

6. Geçerli üretim, tüketim ve yaşam tarzı doğa-toplum metabolizmasında bir kırılma ortaya çıkarmış bulunuyor 35

Neyi, Nerede ve Nasıl Üretmeli? 60

Üretimin yönünü yaşam için gerekli şeylere çevirmek 62

Bu aşamada ihtiyaçlar sorunu üzerinde kısaca durmak gerekecek. 65

1. Varlık nedenine ve misyonuna yabancılaşmış tarım ve rehin alınmış gıda... 72

2. Enerji Sorunu, İklim Krizi ve Kapitalizm 98

3. Bir yıkım ve katliam aracı olarak araba (otomobil) 118

NASIL TÜKETMELİ? ... 133
Tüketim masum değil! ... 139
İnsanı insanlıktan çıkaran, doğayı öldüren reklamlar! ... 144
İsraf toplumunun sembolü: "programlanmış eskime"! ... 150
Moda israf, marka kirli... ... 154
Tüketimin ivedilikle kısılması gerekiyor! ... 158

NASIL YAŞAMALI? ... 161
1. Tabuların tabusu özel mülkiyet! ... 162
2. Devlet-piyasa veya kamu-özel sektör, devlet-sermaye ikilemini aşmak! 181
3. İnsanlığın bekası, komünü (müşterekleri) ihya etmeye bağlı... ... 195
4. Cumhuriyet (res publica) yurttaşı, demokrasi sosyal eşitliği varsayar. ... 217
5. Yaratıcı Ütopyanın gerekliliği ... 234

DİZİN ... 250

Önsöz

Kelime anlamı her ne kadar bir pozisyonu ve/veya bir programı, açık etmek, ilan etmek, deklare etmek olsa da bana göre manifesto iki şeydir: Bir iddiadır ve bir perspektiftir. "Neden böyle oldu ve nasıl başka türlü olabilir?" sorularıyla ilgilidir. Manifesto kısa olmak zorundadır ve kısa yazmak zordur! Manifesto, olumsuz olan, istenmeyen, arzulanmayanla, olumlu ve arzulanır olan arasındaki ilişkinin mahiyetini teşhir etmektir ve oradan hareketle de bir perspektif sunmaktır. İddia şu ki, kapitalist üretim tarzının veya kapitalist modernitenin artık "büyük insanlığa" teklif edebileceği bir şey yok! Hiçbir sorun çözme yeteneği yok. Hiçbir sorun çözme yeteneği yok ama sorunları azdırma, şeyleri çığırından çıkarma potansiyeli büyük.

Buradaki amacım, şeylerin ve/veya bir bütün olarak insani-toplumsal süreçlerin mahiyetini bilince çıkarmak ve içine sürüklendiğimiz yıkım tablosundan çıkmanın muhtemel imkânlarına dair fikir jimnastiği yapmaktır. Ve tabii bir tür "birlikte düşünmeye" de davettir... Eğer şeylerin "gerçeğini" söylemeye niyetliyseniz, o zaman yalanı ve ikiyüzlülüğü teşhir ederek işe başlamanız, alışılmış genel algının dışına çıkmanız, şeyleri adıyla çağırma basiretini ortaya koymanız gerekecektir. Zira "ilerleme", "modernleşme", "kalkınma", "büyüme" vb. adına artık insanlığın geleceği riske atılmış bulunuyor! Fakat tuhaf bir çelişki de söz konusu. Dünyayı bu

hale getirenler, kendilerini hâlâ insanlığın ve uygarlığın timsali olarak sunmayı başarıyorlar!

Eğer bu dünyada yaşam bu hale geldiyse, dünya yaşanmaz, hayat çekilemez hale geldiyse, "şeyler çığırından çıktıysa", bu kendiliğinden böyle olmadı. İşlerin sarpa sarmasında birilerinin dahli vardı. Bu durumu netleştirmek, sorunun kaynağına inmek için, Batı Avrupa'da meta ilişkilerinin ilk defa gelişmeye başladığı döneme kadar gerilere gitmek gerekiyor. Aslında şimdilerde bir "yıkım tablosunun" ortaya çıkmasının gerisinde, ekonomi-toplum ilişkisinin ters yüz olması, bu dünyada ne var ne yoksa özelleştirilmesi, metalaştırılıp özel mülk kategorisine indirgenmesi, müştereklerin yok edilmesi, üretimin kâr amacıyla yapılması, üretim ve tüketimin olumsuz insani, sosyal ve ekolojik sonuçlarının dikkate alınmaması, kullanım değeri değil, değişim değerinin esas olması, velhasıl "öküzün arabanın arkasına koşulması" var...

İçine sürüklendiğimiz durum vahim ama maalesef insanlar hâlâ bu durumu *"şeylerin normal hali"* sayma eğilimindeler. Oysa artık yaşam insanların elinden kaçmış durumda. Ve onu yeniden ellerine almak üzere, sürece sonuç alıcı bir tarzda müdahale etmeleri gerekiyor. Maurice Godelier'nin dediği gibi, *"Diğer sosyal hayvanlardan farklı olarak, insanlar sadece toplumda yaşamakla yetinmezler, (ama) yaşamak için toplumu üretirler"*.[1] Aslında bugün insanlığın sefil hallerini, şeylerin "normal hali" saymak mümkün değildir. Dolayısıyla bu saçmalığın, bu akılsızlığın vakitlice aşılması gerekiyor. Bu, hem insanı ve hem de doğayı kurtarmak için de gerekli... Fakat bir şeyi sorun etmek için, "sorun edebilir durumda" olmak gerekiyor. Bu da entelektüel yetkinliği ve eleştirel düşünceyi varsayar. Başka türlü söylersek hem "aracı ve rotasını değiştir-

1 Maurice Godelier, *L'idéel et Matériel*, Fayard, Paris, 1999.

mek" ve hem de bunu vakitlice yapmak gerekiyor. Zira bu kör gidiş, bu yıkım tablosu bu rotada ve bu hızla yol almaya devam ederse, geriye kurtarılacak pek bir şey kalmayabilir...

Bu manifesto "binmişiz bir alamete" cümlesiyle başlıyor. O halde bindiğimiz bu alametin bizi nereye taşıdığına dair kafa yormamız gerekiyor. Eğer nereye gittiğimizi bilmezsek, "doğru yolda" ilerleyip ilerlemediğimizi bilebilmemiz de mümkün olmaz...

Değerli kardeşim Dr. Cengiz Başkaya bu kitabı okudu, özellikle tarım-gıda bahsiyle ilgili olmak üzere, önemli uyarılar yaptı ve katkı sundu. Kendisine en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Değerli öğrencim, dostum ve meslektaşım Aydın Ördek de bu kitabı okudu. Uyarıları ve katkıları için kendisine teşekkür borçluyum. Böyle bir manifesto yazmaya karar verdiğim ilk günden, son noktayı koyuncaya kadar geçen zamanda, sevgili kızlarım Caroline ve Gülsüm, Fransa'dan kitap, dergi ve makale akışını hiç aksatmadılar. Cömertlikleri ve nezaketleri için kendilerine ne kadar teşekkür etsem azdır. Tabii, "altyapıyı" oluşturan, bana çalışma imkânı ve kolaylığı sağlayan sevgili eşim Sevinç Dardeniz Başkaya'ya da minnet borcum büyüktür... Elbette teşekkürü hak edenler sadece burada adı geçen beş kişi değil. İsimlerini zikretmediğim dostlarıma da katkıları için teşekkür borçlu olduğumun farkındayım.

Kardelen
1 Mart 2016

Giriş

BİNMİŞİZ BİR ALAMETE...

Burada bütün kuşkular kovulsun
Ve burada her türlü korku yok olsun[1]

Dante Alighieri

Üretim, tüketim ve zenginlik artıyor, lakin her seferinde üretim, tüketim ve zenginlik artışına yoksulluk artışı eşlik ediyor ve sefalet derinleşiyor. Hepsi bu kadar da değil, her ileri aşamada doğa tahribatı büyüyor, yaşamın temeli aşınıyor, canlı yaşam tehlikeye giriyor ve üstelik bir de anlam kaybı ortaya çıkıyor... Demek ki, bu işte bir yanlışlık var! Demokrasiden ve demokratikleşmeden çok söz ediliyor ve her geçen gün zaten güdük olan "demokrasi" pratiğinden daha da uzaklaşılıyor. Bütün siyasi rejimler baskı rejimlerine dönüşüyor, insanlar ve toplumlar bir taraftan ekonomik zorun, diğer taraftan siyasi zorun baskısı altında eziliyor, nefes alamaz hale geliyor! Şiddetin her türlüsü insan ve toplum yaşamının tüm veçhelerini girdabına alıyor.

Ekonomik büyüme sadece tüm dertlerin devası sayılmıyor, ekonomik büyümeyle toplumsal refah ve demokrasi arasında da doğrusal bir ilişki olduğu söyleniyor ve şimdilik

1 *"Qui si convien lasciare ogni sospetti*
Ogni viltà convien che qui sia morta" (Dante, *İlahi Komedya*)

insanların çoğu bu yalana inanıyor veya inanmış görünüyor. Oysa büyüme, sosyal eşitsizlikleri, işsizliği, yoksulluğu azaltmıyor, daha da azdırıyor. Ve bu bariz gerçek karşısında iktisat uleması bildiğini okumaya devam ediyor.[2] Oysa "büyüme" ve "kalkınma", "ilerleme", vb. adına insanlığın ve uygarlığın geleceği tehlikeye atılıyor... Eğer ekonomik büyümeyle sorunlar çözülüyor olsaydı, onca büyümeden sonra bugünkü sefil durum, şu yıkım tablosu ortaya çıkar mıydı? Bu çelişik durum, hastalığın tedavisi sayılan ilacın, hastalığın nedeni haline gelmesinin sonucudur. Zira kapitalizm koşullarında büyüme çözüm değil, bizzat sorunun kendisidir... Büyümeyi sağlamak pahasına, milyonlarca, milyarlarca insana akıl almaz bedeller ödetiliyor. Buna rağmen krizler birbirini izliyor, "*yeryüzünün lanetlilerinin*" çığlığına toprak ananın iniltileri eşlik ediyor...

Velhasıl şeylerin mahiyeti ve gerçek seyriyle, şeylere dair söylem arasında bariz bir uyumsuzluk var. O halde "retorikle realite arasındaki bu uyumsuzluk nereden kaynaklanıyor" sorusunun akla gelmesi ve tartışılması gerekmez miydi? Nedense bu soru pek akla gelmiyor. Zira şimdilerde, içine sürüklendiğimiz neoliberal küreselleşme çağında, bilimsel ve entelektüel faaliyet, misyonuna ve varlık nedenine yabancılaşmış bulunuyor. Analitik düşünce neredeyse sahayı terk etmiş gibi... Artık bilimsel ve teknik ilerleme münhasıran ekonomik büyümenin hizmetine sunulmuş durumda. Başka türlü söylersek, bilimsel ve teknolojik gelişme kâr etmenin, sermayeyi büyütmenin, mülksüzleştirmenin, proleterleştirmenin ve yıkımın hizmetinde veya sermayenin büyümesi, bir

2 Son on yıllarda en yüksek büyüme oranlarını (%9-%10) gerçekleştiren Çin'le ilgili olarak, Uluslararası Çalışma Örgütü Genel Direktörü Juan Somova, "Çin'de her yıl yaklaşık 10 milyon kişiye iş alanı yaratıldığı halde, bunun çalışma yaşamına katılanların yarısı düzeyinde olduğunu" bildiriyordu; bkz. Hervé Kempf, *Comment les riches déruisent la planète*, Ed. Seuil, 2007, s. 123.

dizi kötülüğün ve olumsuzluğun da büyümesi anlamına geliyor. Dolayısıyla **sermaye için iyi olan herkes için iyi değil**...

Teknoloji alanında **harikalar yaratılıyorken**, bunun yaşamı kolaylaştırması, güzelleştirmesi gerekmez miydi? Tam tersi oluyor, teknik ilerleme paradoksal olarak, insani/sosyal gelişme ve doğa aleyhine sonuçlar ortaya çıkarıyor, büyük çoğunluk için yaşam çekilmez hale geliyor... Ve bu çelişki yeterince sorun edilmiyor. Oysa önemli ve öncelikli olan teknik ilerleme değil, sosyal ilerleme, sosyal refah olmalıdır... Ve kapitalizm koşullarında teknolojik ilerlemeyle sosyal ilerleme özdeşliğinden söz etmek mümkün değildir...

Sorunların çözümü piyasaya ve devletlere havale ediliyor ama piyasanın ne olduğu, nasıl işlediği, orada hangi aktörlerin ne iş çevirdiği, devletlerin de aslında ne olduğu, kimin hizmetinde olduğu asla sorun edilmemek kaydıyla! Neoliberal küreselleşme çağında devletlerin biricik misyonu ve varlık nedeni, **sermaye sınıfının veya mülk sahibi oligarşilerin tek yanlı çıkarını gerçekleştirmektir**. Elbette bu, önceki dönemlerde devletin öncelikli amacının genel toplum yararının gerçekleştirilmesi olduğu anlamına gelmez. Zira devletin birincil varlık nedeni, her zaman mülk sahibi egemen sınıfların servetini korumak, çoğaltmak, iktidarlarını sürdürmek, güvence altına almak ve bu amaçla da mülk sahibi sınıfları "zararlı sınıflardan" korumaktır... Her zaman ve her koşulda devlet, özel çıkarların gardiyanı ve savunucusu oldu. Eğer böyle bir durum söz konusuysa, bu bizzat devletin de bir "sorun" olduğu anlamına gelir. Dolayısıyla devlete dair geçerli anlayıştan kurtulmayı gerektirir... Oysa bir şeyi sorun edebilmek için önce **farkına varmak** gerekiyor. Varlığından haberdar olunmayan bir sorunla mücadele edilebilir mi? Kaldı ki, bakmak görmek değildir. Bernard Baruch, "*Milyonlarca insan bir elmanın düştüğünü gördü, sadece Newton neden*

diye sordu"[3] derken, bakmanın görmenin garantisi olmadığını söylemek istiyordu... Bir şeyi, bir olguyu, bir sosyal süreci anlamak için önce onu görünür kılmak gerekiyor...

İnsanlığın ve uygarlığın içine sürüklendiği durum veri iken ya da aynı anlama gelmek üzere, insanlık ve uygarlık tehlikeli bir eşiğe gelip dayanmışken, artık "zararlı sınıfların" sorumlu davranmasını, aklını başına almasını gerektiren zaman da gelip çattı... Eğer ortada insani/sosyal bir sorun varsa, bu, insanların o sorunu çözecek potansiyele sahip oldukları anlamına da gelir. Sorunun yaratıcısı da bizzat kendileri olduğuna göre... Bu yüzden Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* başlığını taşıyan ünlü eserinde;

> Onun içindir ki, insanlık kendi önüne, ancak çözüme bağlayabileceği sorunları koyar, çünkü yakından bakıldığında, her zaman görülecektir ki, sorunun kendisi, ancak onu çözüme bağlayacak maddi koşulların mevcut olduğu ya da gelişmekte bulunduğu yerde ortaya çıkar.[4]

diyor. Aynı şeyi başka türlü ifade etmek istersek, sorunların kendini dayattığı yerde ve zamanda çözümlerin de kendini dayatması eşyanın tabiatı gereğidir. Olaylar, şeyler ve toplumsal süreçler kendiliğinden bu hale gelmediklerine göre, kendiliğinden başka şeye, "daha iyiye" evrilmeleri de mümkün değildir. Zira her zaman ve her durumda birilerinin "bilinçli eylemi", "bilinçli müdahalesi" devreye giriyor.

Lakin gözden kaçan bir şey var: Kapitalizm ve onun şimdilerde geçerli versiyonu olan neoliberalizm, sadece insana ve doğaya zarar vermekle kalmıyor, her bir bireyi de bir kapitalist gibi davranmaya zorluyor, üstelik bir de onu "doğa

3 citations-ou-proverbe.fr

4 Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev.: Sevim Belli, 4. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, s. 26.

düşmanı" haline getiriyor.[5] Bu, tuhaf bir çelişkidir ki göz göre göre insanlığın bindiği dalı kesmesi demeye geliyor... Öyle bir kör gidiş ki, öyle bir uygarlık ki büyümeden yol alamıyor ve büyüdükçe insan toplumlarını daha çok zora sokuyor, her türden riski büyütüyor, doğal kaynakları yok edip, canlı yaşamın temelini aşındırıyor!

Artık genel bir sürdürülemezlik durumu ortaya çıkmış bulunuyor. Başka türlü söylersek, geçerli paradigma iflas etmiş bulunuyor. Tam bir sömürü, yağma, talan ve yıkım demek olan kapitalist sistem, her ileri aşamada çözdüğünden daha çok sorun ortaya çıkarıyor. Doğası gereği "yaratıcı yıkıcılık" demek olan kapitalist düzende, artık yıkıcılık çoktan yaratıcılığın önüne geçmiş bulunuyor. Şimdilerde insanlar çocuklarının kendilerinden daha iyi yaşayacağı beklentisinden uzaklaşıyor, zira tüm işaret lambaları kırmızıya dönmekte... Tabii, "iyi şeyler" de olmuyor değil, dünya milyarderlerinin serveti 2015 yılı itibariyle 7 trilyon doları aşmış ve son yılda da servetlerini %10'dan fazla (6,4 trilyon dolar) artırmışlar... Görünen o ki, kriz, durgunluk gibi şeyler milyarderlerin semtine uğramıyor!

İşte bu kısa metinde, neden böyle oldu ve bu durumdan nasıl çıkılabilir soruları etrafında bir tartışma denemesi yapılacak. Amacım, şeyleri görünür kılarak, tartışılabilirliğe, anlaşılabilirliğe katkı sunmaktır, insanlığa musallat olan genel "bakar körlük" tablosundan çıkmanın muhtemel imkânları üzerine zihinsel bir alıştırma denemesi yapmaktır. Zira "*anlamak aşmaktır*" denmiştir... Yüz yüze geldiğimiz durum, kapitalizmi "*insanlığın normal hali*" saymaktan kaynaklanıyor. Oysa kapitalizm insanlığın normal hali değil, bir sapmaydı...

5 Bkz. Joel Kovel, *The Enemy of Nature. The End of Capitalisme or The End of the World?*, Zed Books, New York, 2002.

I

Neden Bir Uygarlık Krizi Ortaya Çıktı?

> Bu, ancak şu anlama gelebilir: Oradan çıkmak için yol yok değil ama artık vakit, bugüne kadar belledi-ğimiz bütün eski yolları terk etme vaktidir.[1]
>
> *Aimé Césaire*

Şimdilerde geçerli olan paradigma, XIII. yüzyıldan başlayarak, Batı Avrupa'da ortaya çıkan sosyal, ekonomik, kültürel dönüşümlerle başlamış ve söz konusu süreç Kristof Kolomb'un macerasıyla (1492) hızlanmıştır. Fakat asıl rengini XVIII. yüzyılın sonunda ortaya çıkan iki önemli devrimle aldığını söylemekte bir sakınca yoktur. Bunlardan birincisi İngiliz Sanayi Devrimi'ydi. Elbette Sanayi Devrimi için kesin bir "doğum tarihinden" söz etmek mümkün değildir ama yaklaşık bir tarih olarak, James Watt'ın buhar makinesinin telif (mülkiyet) hakkını elde ettiği 1784 yılı Sanayi Devrimi'nin başlangıcı sayılabilir. İkincisi de 1789 Büyük Fransız Devrimi'ydi. Bir bakıma geçerli kapitalist paradigma bu iki devrimin enterseksiyonunda (kesişme noktasında) oluşup bugünlere geldi. Ve artık genel bir sürdürülemezlik durumu, başka türlü söylersek, kapitalist modernite paradigması iflas etmiş bulunuyor. Lakin bir paradigmanın iflas etmesi

1 Maurice Thorez'e mektup.

demek, onun bugünden yarına sahneden çekileceği anlamına gelmez. Bunun için alternatif bir teorinin ve/veya paradigmanın onun yerini alacak olgunluğa erişmesi, o yüksekliğe çıkması gerekir. Ancak o zaman patinaj yapan aracın yeni bir rotada ilerlemesi mümkün olabilir...

Sanayi Devrimi, kapitalizmin üzerinde yükseleceği teknolojik temeli oluşturdu. Ve hızlı bir tempoyla geleneksel üretim ve yaşam tarzlarını dönüşüme uğrattı. Köylü aile ekonomisini ve zanaat erbabını tahrip etti. Tarihte görülmemiş bir üretim ve verimlilik (*productivity*) artışı ortaya çıkardı ve dur durak bilmeden üretim süreçlerini devrimcileştirdi. Aynı Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da söyledikleri gibi:

> Burjuvazi, üretim araçlarını, dolayısıyla üretim ilişkilerini ve bunlarla birlikte bütün toplumsal ilişkileri durmadan devrimcileştirmeksizin var olamaz. Oysa eski üretim tarzının olduğu gibi korunması daha önceki bütün sanayici sınıfların ilk varoluş koşuluydu. Üretimin durmadan altüst edilmesi, bütün toplumsal koşulların aralıksız sarsılışı ve bitmek bilmeyen bir belirsizlik ve çalkantı burjuva dönemini öteki bütün dönemlerden ayırt eder. Bütün kemikleşmiş, donmuş ilişkiler arkaları sıra gelen eskiden beri saygıdeğer tasavvur ve görüşlerle birlikte silinip gider; yeni oluşanlar ise daha kemikleşmeye fırsat bulamadan eskir. Katı olan her şey buharlaşıyor, kutsal olan her şey ayaklar altına alınıyor ve insanlar nihayet hayattaki kurumlarına, karşılıklı ilişkilerine soğukkanlı bir gözle bakmaya zorlanıyorlar.[2]

Ne var ne yoksa kapitalist mantığa göre yeniden biçimlendirildi. Her şey kâr etmenin ve sermayeyi büyütmenin hizmetine sunuldu. Artık kapitalizm bir kasırga gibi önüne kattığı her şeyi sürükleyerek yol alıyordu. Avrupa'nın batısında harekete geçen bu süreç, sisteminin mantığında içkin yayılma

2 Karl Marx-Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, çev. Nail Satlıgan, Yordam Kitap, 4. Baskı, 2016, İstanbul, s. 44.

ve genişleme dinamiğinin bir sonucu olarak, kolonyalizm ve emperyalizm üretmeden var olamaz, yoluna devam edemezdi. Ve kolonyalizm ve emperyalizm sayesinde tüm dünyayı kuşattı, bir tsunami gibi her yeri, her şeyi kapsar hale geldi... Şimdilerde kapitalizmin nüfuz etmediği, sirayet etmediği, dönüştürmediği, dejenere etmediği, hizaya getirmediği ne bir karış toprak parçasına ne de bir insan toplumuna ve sosyal zatiyete rastlanabiliyor.

İngiliz Sanayi Devrimi'yle geleneksel üretim ve yaşam tarzları yerle bir edilir, kapitalizm evrensel bir nitelik kazanma yoluna girerken; Fransız Devrimi'yle de politika yapma tarzı değişecek, yeni bir devlet ve yönetim biçimi şekillenecekti. İngiliz Sanayi Devrimi ekonomik temeli ve onun üzerinde yükseldiği yaşam biçimlerini dönüşüme uğratırken, Fransız Devrimi geleneksel iktidar ve yönetim biçimlerini tasfiye ediyordu. Artık o tarihten sonra yönetim dine dayanmayacak, babadan oğula geçmeyecek, geleneğe ve soya atfedilen ayrıcalıklara dayanmayacaktı. 26 Ağustos 1789'da Ulusal Meclis'te kabul edilen "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi"nde ilan edilen temel ilkeler, devlet yönetiminin yegâne referansı olacaktı. Alman filozof G. W. Hegel bildirgeden övgüyle söz edecekti ve gerçekten de övgüye değer bir şeydi. İzleyen dönemde insan hakları ve özgürlükleri için yürütülen mücadeleyle, yeni egemen sınıf olan burjuvazinin bu hakların gerçekleşmesini engelleme, bastırma çabaları birlikte yol aldı. Yeni oluşan Jakoben devlet, bildirgede ilan edilen temel ilkelerin ve vaatlerin gerçekleşmesine izin vermeyecekti. Velhasıl geride kalan yaklaşık son iki yüz yılda, insan hakları, özgürlük, sosyal eşitlik ve demokrasi için verilen mücadeleyle, burjuva devletin engelleme, bastırma, yok sayma çabaları birlikte yol alacaktı...

O halde sadede gelebiliriz. Neden genel bir **sürdürülemezlik durumu** ya da aynı anlama gelmek üzere bir **uygarlık krizi**

ortaya çıktı? Aslında bu sorunun cevabını verebilmek, gerçek dünyada gerçekten var olan ile var olduğu sanılan arasındaki uyumsuzluğu teşhir etmeyi, dolayısıyla durumu netleştirmeyi gerektiriyor. Zira "reel kapitalizm" iktisat kitaplarında tevatür edilenden çok farklı. Ve insanlar tevatür edilene bakıyor, ona inanıyor, ona göre davranıyor ve uyum sağlamaya çalışıyor. Lakin hepsi beyhude... İktisat bilimi denilip öğretilenin, öğrenilenin aslında bilimle değil, ideolojiler dünyasıyla ilgili olduğu gözden kaçıyor. Nasıl vakti zamanında (kısmen şimdilerde de) din uleması ve/veya ruhban sınıfı, kutsallık adına geçerli geleneksel iktidarları, egemenlik sistemlerini meşrulaştırıyorduysa, modern zamanlarda da iktisatçılar ve "sosyal bilimciler" taifesi, bilim ve bilimsellik adına burjuva egemenlik sistemini meşrulaştırıp sürekliliğini sağlıyorlar. Öyle bir "bilim" ki sömürünün, yağma ve talanın hizmetinde... Sadece bu kadar da değil, yıkımın ve yok etmenin hizmetinde. Zira yangına körükle gidiliyor... İşte çelişki ve saçmalık bu kadar büyük...

1. Kapitalizm bir meta uygarlığıdır ve meta fetişizmine dayanıyor[3]

Kapitalizm tüm insan-insan ilişkisini, tüm sosyal ve kültürel ilişkileri, velhasıl bu dünyada ne var ne yoksa metaya dönüştürüyor, metalaştırıyor, şeyleştiriyor... Marx buna "meta dünyasında mündemiç (içkin) fetişizm" demişti.[4] George Lukács da "burjuva uygarlığında tüm ilişkiler ve düşünceler kaçınılmaz olarak meta ilişkisine dönüşüyor"[5] diye yazmıştı.

3 Okuyucu bu konuda daha fazla bilgi için *Çığırından Çıkmış Bir Dünya* (Özgür Üniversite Yayınları, Ankara, 2004) adlı kitabıma, özellikle de "Kapitalizmi Anlamak" başlığını taşıyan ikinci bölüme bakabilir.

4 Bkz. Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, Yordam Kitap, 2011.

5 George Lukács, *Histoire et conscience de la classe*, Ed de Minuit, Paris 1960.

Sungur Savran'dan yapığımız aşağıdaki uzun alıntı bu soruna yeterince açıklık getiriyor:

> Kapitalist üretimin temeli ürünün meta biçiminde yatar. Kapitalist üretimde üreticilerin emekleri, ancak ürünlerinin eşitlenmesi yoluyla toplumsal bir ilişki içine girer. Dolayısıyla, bu toplumda insanlar arasındaki ilişkilerin zorunlu olarak aldığı biçim, metalar arasında bir ilişkidir. Metalar arasındaki ilişkiler insanlar arasındaki ilişkilerin zorunlu bir dolayımıdır. Böylece metalar dünyası üreticiler açısından bağımsız, üzerinde egemenlik kurulamayacak bir nitelik kazanır. Bu egemenlik basit bir yanılgının ürünü değildir: üreticiler, bu üretim tarzında, kendi ilişkilerinin ürünü olan metalar dünyasının gerçekten egemenliği altına girerler. Bu dünya, yani piyasa, tekil üreticilerin biçimsel bağımsızlığını ortadan kaldırır, onları kendine bağımlı kılar, egemenliğini her biri için "doğal bir yasa" biçiminde bütün ağırlığı ile duyurur. Vurgulamakta yarar var: Burada sözü edilen, bireylerin ruh durumu ya da ideolojik bakış açısı ile ilgili bir olgu değil, toplumun örgütlenişi ile ilgili nesnel bir gerçektir.
>
> Meta fetişizmi teorisi ile birlikte kapitalist gerçekliğin çok önemli bir yönü ortaya çıkar: Bu toplumda, üreticiler ürünlerinin egemenliği altındadır, özne ile nesne yer değiştirmiştir. Marx, kapitalist toplumun bu özelliğine "altüst olma" adını verir. İlişkilerin bu "altüst" niteliği, ürünlerin üreticiler üstündeki egemenliği, insanlar arasındaki ilişkilerin özgül niteliğinin ürünlere, nesnelere atfedilmesine yol açar. Böylece, insanların dünyasına egemen olan ilişkiler nesneler arasında ilişkiler olduğundan, bu ilişkilerin doğal ilişkiler olduğu, bu ilişkilerin tabi olduğu yasaların doğal yasalar olduğu inancı gelişir. Kapitalist toplumun özgül sonuçları, üreticilere doğal ve sonsuz gerçekler gibi görünür. Bu toplumun kaçınılmaz olarak sonsuza dek süreceği tartışılmaz bir gerçek niteliği kazanır. Kısacası, kapitalist gerçeklik bu toplumun sonsuzluğunu tartışmasız kabul eden burjuva ideolojisini üretir ve yeniden üretir.[6]

6 Sungur Savran, "Siyasal İktisadın Eleştirisi", Nail Satlıgan/Sungur Savran/E. Ahmet Tonak, *Kapital'in İzinde*, Yordam Kitap, İstanbul, 2012, s. 68-88.

Gerçekten de kapitalist toplumda şeylerle (metalarla) insanlar arasındaki ilişki bütünüyle ters yüz olmuş durumdadır. Nitekim Marx, *Kapital*'in yayınlanmamış bölümünde "*Öyle ki, sanki metalar birer insan satın alıcısı olarak ortaya çıkıyor*"[7] diyecekti...

Kapitalist üretim koşullarında üretim araçları, başkasının emeğini (çalışma gücünü) soğuran (içine çeken) unsurlara dönüşüyor. Artık, üretim aracını kullanan işçi değil, işçiyi kullanan üretim araçlarıdır. Bu yüzden **ölü, canlıyı zapt ve gasp ediyor**. Velhasıl işçi üretim araçlarının denetimi altına girip, onun bir uzantısına dönüşüyor. İşçinin emeğinin ürünü olan **şeyler** ondan bağımsızlaşıp ona yabancılaşıyor, mal (meta) para, sermaye şeklini alıp **özerk bir varlık** haline geliyor. Sadece doğrudan üreticiden bağımsızlaşıp ona yabancılaşmıyor, aynı zamanda onu ezen, ona tahakküm eden nesnelere dönüşüyor. Velhasıl işçi kendi emeğinin ürünü olan şeylerin oyuncağı haline geliyor. "*Nasıl dine dayalı dünyada insana beyninin eseri olan şeyler hükmediyorduysa, kapitalist dünyada da elinin eseri olan şeyler hükmediyor.*"[8]

2. Kapitalizm mülksüzleştirerek sermaye biriktirmektir

Kapitalizm ücretli emek sömürüsü üzerinde yükselen bir üretim tarzı. Sermayenin genişletilmiş ölçekte yeniden üretilmesi, ücretli emeğin sömürüsüne dayanıyor ama sadece o kadar değil. Aynı zamanda ücretli emek dışında kalan unsurların mülksüzleştirilmesiyle de yol alıyor. Tabii önce ka-

7 Karl Marx, *Un chapitre inédit du Capital*, çev. Roger Dangeville, UGE, collection 10/18, Paris, 1971, s. 165.

8 Karl Marx, *Le Capital, I*, 3, s. 62'den aktaran Alain Bihr, *La Réproduction du Capital, Prolégomènes à une théorie générale du capitalisme*, Editions page deux, Lozan, 2001, s. 62.

pitalistlerin hizmetine sunulacak bir emekçi kitlesinin ortaya çıkması gerekiyordu. İşte bu da toplumu oluşturan insanların bazılarını, bazı katmanlarını mülksüzleştirmeyi, proleterleştirmeyi, üretmek ve yaşamak için gerekli araçlardan mahrum etmeyi gerektiriyordu.

Marx buna "sermayenin ilkel birikimi"[9] demişti:

> ... yani bireylerin malı olan dağınık üretim araçlarının toplumsal ve yoğunlaşmış birimler haline, pek çok insanın cüce mülkiyetinin birkaç kişinin dev mülkiyeti haline dönüştürülmesi, büyük halk yığınlarının, topraktan, geçim araçlarından ve emek araçlarından yoksun hale getirilmesi, halk yığınlarının bu korkunç ve ıstıraplı mülksüzleştirilmesi işlemi, sermayenin tarihinin başlangıcı olmuştur.[10]

Elbette bu iş güzellikle olacak bir şey değildi.

> Doğrudan üreticilerin mülksüzleştirilmeleri, acımasız bir vahşetle ve en bayağı, en rezil, en küçültücü en çirkin tutkuların dürtüsü altında gerçekleştirilmiştir. Tecrit edilmiş, bağımsız emekçi bireyin, deyim yerindeyse, kendi emek koşullarıyla kaynaşmasının sonucu olan özel mülkiyetin yerini, öbürlerinin itibari olarak özgür emeğinin yani ücretli-emeğin sömürülmesine dayanan kapitalist özel mülkiyet alır.[11]

Fakat mülksüzleştirme sadece ilkel sermaye birikimi dönemiyle sınırlı değildi. Kapitalizmin tarihi boyunca devam etti ve bugün de hızını ve yoğunluğunu artırarak yol almaya devam ediyor. Başka türlü ifade edersek, kapitalizmin ilk defa ortaya çıktığı İngiltere'de XIII. yüzyılda başlayan ve *enclosure* (çitleme) denilen el koyma süreci, şimdilerde, neolibe-

9 Bkz. K. Marx, *Kapital, Birinci Cilt*, Sol Yayınları, Ankara, 1978, s. 780 ve sonrası.

10 Ibid, s. 781.

11 Ibidem.

ral küreselleşme çağında da hızını ve yoğunluğunu artırarak pupa yelken yol almaya devam ediyor.

> Toprağın metalaştırılması ve özelleştirilmesi, köylülerin zorla topraklarından çıkarılması, çeşitli mülkiyet haklarının (ortak, kolektif ve devlet mülkiyeti) münhasıran özel mülkiyet haklarına dönüştürülmesi, avama tanınan hakların daraltılması, işgücünün metalaştırılması, alternatif (yerli) üretim ve tüketimin bastırılması, varlıkların (doğal kaynaklar da dâhil olmak üzere) sömürgeci, yeni-sömürgeci ve emperyal yöntemlerle talan edilmesi, mübadele ve vergilendirmenin parasallaşması, köle ticareti, ilkel birikimin radikal araçları olarak tefecilik, ulusal borç ve nihayetinde de kredi sisteminin yaygınlaşması bu süreçlerden bazılarıdır. Şiddet kullanma ve meşru olana karar verme tekelini elinde bulunduran devlet bu süreçleri destekleyici bir rol oynamaktadır.[12]

Şimdilerde, neoliberal küstahlığın geçerli olduğu koşullarda, mülk sahibi sınıflar, oligarşiler, küresel dev şirketler tarafından el koyulmamış, yağmalanmamış, talan edilmemiş, özel mülk kategorisine dâhil edilmemiş hiçbir şey yok artık... Üstelik bu iş sadece "ulus-devlet" denilenin zoruyla kotarılmıyor, artık küresel planda kotarılıyor. Global bir el koyma, çitleme, mülksüzleştirme süreci, başta Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) olmak üzere, küresel oligarşilerin ve plütokrasilerin hizmetindeki "uluslararası" denilen emperyalist kurumların (Dünya Bankası, IMF, vb.) emir ve komutasında gerçekleşiyor. Kafanızı kaldırıp etrafa şöyle bir bakın, herkesin ortak kullanımına sunulmuş bir tek şey kaldı mı? Yine de haksızlık etmeyelim, havayı henüz özelleştirmeyi başaramadılar. Velhasıl sıra havada... Topraklar, tohumlar, sular, nehirler, göller, koylar, denizler, okyanuslar, ormanlar, bitki örtüsü (flora), biyolojik çeşitlilik, canlı türleri, "kamuya" ait

12 David Harvey, *Yeni Emperyalizm*, çev. Hür Güldü, Everest Yayınları, İstanbul, 2004, s. 120-121.

olduğu varsayılan işletmeler, kamu hizmeti denilenler, yollar köprüler, "kentsel dönüşüm" adı altında talan edilen kentler... Velhasıl akla gelen ne kadar yaşam aracı varsa özel mülk kategorisine dâhil ediliyor, birer özel kâr ve kazanç aracına dönüştürülüyor. Bunun anlamı dünya nüfusunun ezici çoğunluğunun dar bir küresel oligarşinin oyuncağı haline getirilmesi, çaresizleştirilmesi, aşağılanması, yaşam için gerekli asgari araçlardan mahrum edilmesidir...

Aynı şekilde, doğası gereği kamuya ait olan ve kolektif olarak sahiplenilmesi, kullanılması gereken, hiç kimseye ait olmayan, herkesin kullanımına, yararlanmasına açık hizmetler, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, kültür ve sanat etkinliği, tarihî miras, ulaşım, yollar, köprüler, kamu binaları, iletişim, her türlü belediye hizmetleri herkese aittir, herkesin hakkıdır ve bunların metalaştırılmaları, paralılaştırılmaları, özelleştirilmeleri, özel kâr ve kazanç nesnesi ve aracı haline getirilmeleri asla kabul edilebilir değildir.

Ortak yaşam alanlarının yok edildiği, ortakça sahiplenmenin ve kullanmanın ortadan kaldırıldığı, her şeyin kâr etmenin, metalaşmanın, paralılaşmanın hizmetine sunulduğu, özelleştirildiği, özel mülke indirgendiği bir dünya hâlâ yaşanabilir bir dünya olabilir mi? Bunun akılla, mantıkla, sağduyuyla, insanlıkla bir ilişkisi kalmış mıdır? Bu rezilliği ve kepazeliği hâlâ büyüme, kalkınma, ilerleme, "nurlu ufuklar" adına savunmanın bir manası, bir kıymetiharbiyesi var mıdır? Herkesin olanın, herkesin olması gerekenin dar bir oligarşi, bir soyguncu çetesi tarafından sahiplenilmesi savunulabilir mi, bu kabul edilebilir bir şey midir?

Ortak mallar demek, herkes tarafından, kadın-erkek, yoluk-çocuk, genç-yaşlı tüm insanlar tarafından paylaşılan, kullanılan mallar, şeyler, nesneler demektir. Herkese ait

olan veya hiç kimseye ait olmayan, olmaması gereken anlamındadır. Ve ortak mallar toplumsal yaşam için vazgeçilmezdirler.

Kaldı ki, bu **el koyma, özelleştirme, mülksüzleştirme**; mantığın, sağduyunun, adaletin ve etiğin bir gereği olarak da kabul edilebilir, sineye çekilebilir bir şey değildir. Zira bir insanın sadece kendi çabası, çalışması ve emeği sayesinde büyük mülk sahibi olması, zenginleşmesi mümkün değildir. Bu ancak, başkasının emeğinin sömürüsü ve başkasının emeğinin ürününe el koyulması, gasp, hırsızlık, yağma ve talan, dolandırıcılık, mafyatik yöntemler sayesinde mümkün olabilir. Bu yağmanın, talanın, soygunun, hırsızlığın yasalara uygun olması, şeylerin karakterini değiştirmez. Unutmamak gerekir ki, geçerli yasaları yapanlar da her zaman güç, iktidar, mal-mülk sahibi olan sınıfın adamlarıdır (kadınların esamesi hemen hiç okunmaz). Bu da her bireysel zenginleşmenin ancak başkaları aleyhine mümkün olduğu anlamına gelir ve her şey bir yana etik olarak kabul edilebilir değildir.

Peki, neden öyledir? Şu basit nedenden ötürü ki, bir tekil insanın (bir bireyin) sadece kendi emeğiyle, kendi çalışmasıyla bir şey üretmesi, bir şeye sahip olması mümkündür ama zengin olması asla mümkün değildir. Birincisi, bireyin gerçek ekonomik gücü, doğrudan ve öncelikle emeğin uygulandığı doğal ortama/doğal koşullara bağlıdır, doğal koşullar tarafından belirlenir. İkincisi, bize geçmiş nesillerden miras kalan üretici güçlerin bilgi, beceri yeteneğidir. Ve nihayet, üçüncüsü de, yaşayan neslin (canlı emeğin) üretici gücünün işbirliğidir...

Özetle, üretilen ne varsa, yaratılan ne varsa bu üçü sayesindedir, bu üçüne borçludur. Bu da demektir ki kimse sadece kendi emeğine, kendi çalışmasına dayanarak zengin olamaz. Gerçi kendisi de büyük mülk sahibi bir lord olan İngiliz filo-

zof John Locke[13] aynı fikirde değildi. O, sahip olunan zenginlikte bireyin katkısının payının %99 olduğunu iddia etmişti... Oysa biz tam tersinin geçerli olduğunu rahatlıkla iddia edebiliriz... O halde üç şey: (1) Doğanın katkısı, (2) geçmiş nesillerin bıraktığı mirasın katkısı, (3) işbirliği içinde çalışan bugünün canlı emeği olmadan bir şey üretmek mümkün değildir.

Öyleyse ortak malların, ortak varlıkların özelleştirilmesi, özel mülk kategorisine dâhil edilmesi haksızdır, mantıksızdır, adil değildir, doğaya, geçmiş nesillere (atalarımıza), bugün yaşayanlara ve gelecek nesillere haksızlıktır, saygısızlıktır.

3. Münhasıran ekonomik kertenin belirleyiciliği söz konusu

Her toplumsal formasyon ekonomik, politik, kültürel-ideolojik, etik, estetik ve sembolik kertelerin (*sphères*) veya belirleyiciliklerin bir bütünü olarak var oluyor ve bu kerteler veya belirleyicilikler arasındaki ilişki **diyalektik bir belirleyicilik** ilişkisidir. Kapitalizm öncesi dönemin sosyal formasyonlarında politika belirleyiciydi. Kapitalizmle birlikte belirleyicilik hiyerarşisi ekonomik kerte lehine değişti. Ekonomi sadece **belirleyici** duruma gelmekle de kalmadı, diğerlerini kendine tabi hale getirdi ve onları kolonize etti. Başka türlü söylersek, kapitalizmle birlikte ekonomik kerte **asıl belirleyici** durumuna geldi. Bu bakımdan kapitalizm kendini önceleyen tüm sosyal formasyonlardan bir **kopuş** demeye geliyordu. Grek filozof Aristoteles, ideal toplumun ekonominin (*oikos*) en alt seviyede, politikanın da (*polis*) en üst seviyede yer aldığı bir hiyerarşiye dayanması gerektiğini ileri sürmüştü. Politikanın servetin ve gelirin bölüştürülmesinden ve sosyal yaşamın dü-

13 John Locke, *An Essay Concerning the True Original Extend and End of Civil Government, The Second Treatise on Civil Government, 1690*, 5, sec. 40.

zenlenmesinden sorumlu olması gerektiğini ileri sürmüştü. Aristoteles sadece ekonominin politikaya tabi olması gereğine işaret etmekle de kalmamıştı, politikanın da bir dizi değerlere, fikirlere ve ideallere dayanması gerektiğini ileri sürmüştü. Ona göre, politika iyi yaşamın (*eudamonia*) veya "ortak iyiliğin" hizmetinde olmalıydı. Elbette Aristoteles'in içinde yaşadığı toplum onun arzuladığı ve tasvir ettiği ideal topluma pek benzemiyordu. Köleci bir üretim tarzı geçerliydi ve orada "yurttaş" statüsüne sahip olmak, köle sahibi olmak demekti. Gerçi geçmişi yüceltmek gereksizdir ama Aristoteles'in önerdiği "iyi yaşam" (*eudamonia*) kavramı bugün de büyük önem ve değer taşıyor.

Toplumsal yapıyı oluşturan kerteler (sphères) arasındaki hiyerarşinin bu şekilde altüst olmasının, şimdilerde yaşanan sayısız sorunlara, insani, toplumsal ve ekolojik kötüleşmeye kaynaklık ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Başlarda küçük aile işletmeleri söz konusuyken, şimdilerde dev oligopoller, transnasyonaller de denilen çokuluslu şirketler politika dâhil, her şeyi belirler durumda. Ekonominin hizmetinde ve onun tarafından kolonize edilmiş bir politika söz konusuyken, artık politikanın gerçek bir varlık nedeni de kalmamış demektir... Artık ekonomik olan dışında hiçbir şeyin bir varlık nedeni de yok. Etik değerlerin, ideallerin esamesi bile okunmuyor. Her şey ekonominin, ekonomik çıkarların hizmetinde. Elbette ekonominin de kimin hizmetinde olduğu bir sır değil... Çoktandır burjuva toplumunun sloganı, "Daha çok üret, daha çok tüket, daha fazlasına sahip ol"a indirgenmiş durumda. Her kim ki bu sefil sürece karşı çıkar, daha iyi bir dünya için mücadele etmeye kalkarsa, hayalperestlikle ve beceriksizlikle, gericilik ve karanlıkçılıkla... suçlanmaktan kurtulamaz.

4. Kapitalist toplumun temel çelişkisi: Değişim değerinin kullanım değerinin önüne geçmesi

Aklın, mantığın ve sağduyunun bir gereği olarak, her bir malın belirli bir insan ihtiyacını veya insanın herhangi bir ihtiyacını karşılamak amacıyla üretilmesi gerekir. Veya üretimle tüketim arasında dolayımsız bir tabiiyet ilişkisi olması gerekirdi. Oysa kapitalizmde böyle bir dolayımsız ilişki söz konusu değildir. Eğer bir mal veya hizmet, bir insan ihtiyacını tatmin etmeye yarıyorsa, bir kullanım değerinden söz edilir. Eğer bir mal veya hizmet ticaret konusu, alım-satım konusu oluyorsa, bir değişim değerinden söz edilecektir. Gerçi her malın kaçınılmaz olarak bir kullanım ve bir de değişim değeri vardır ama kapitalizmde belirleyici olan değişim değeridir. Bunun anlamı kapitalist üretim tarzının kullanım değeri üzerinde değil, değişim değeri üzerinde yükseldiğidir. Zira kâr, değişim değerinden neşet eder. Artı değer üretmenin, artı değere el koymanın yolu, değeri değişim değerine indirgemekten geçer. Her seferinde daha çok artı değere el koymak, artı değer kütlesini (kârı) büyütmek, kâr maksimizasyonunu gerçekleştirmek, daha çok değişim değeri üretmeyi zorunlu kılıyor. Fakat her seferinde daha çok, daha büyük ölçekte üretme, her bir tekil kapitalistin tercihi olmaktan çok, rekabetin çelik yasasının bir sonucudur. Kapitalistin bir mal üretip satmaktaki asıl ve birincil amacı, herhangi bir insan ihtiyacını tatmin etmek değil, kâr etmektir. Kâr etmek için de bir değişim değeri üretmektir. Dolayısıyla kapitalizm geçerliyken üretme amacı, ihtiyaçların karşılanması gereğine yabancılaşıyor. İşte şimdilerde insan ihtiyaçlarını karşılamakla doğrudan ilgili olmayan onca şeyin ortalığı kaplaması, bu sapmanın veya çelişkinin bir sonucudur. Meta ekonomisinde aslolan değişim değerinin ön plana çıkması, ayrıcalıklı bir pozisyona sahip olmasıdır.

Eğer bir mal veya hizmet, metaya dönüşmüyorsa, meta niteliği kazanmıyorsa, bir değeri de yoktur, zira kâr elde etmeye, dolayısıyla sermaye birikimine hizmet etmez... Oysa kapitalist üretimin biricik ve nihai amacı sermayeyi büyütmek, her seferinde daha çok büyütmektir. Başka türlü söylersek, kapitalist üretim sürecinde kullanım değeri, eğer değişim değerinin **ihtiyacına cevap veriyorsa** varlık kazanır. Kullanım değerinin değil, değişim değerinin öncelikli veya muteber sayıldığı bir sosyal sistemde, işlerin sarpa sarması, insan aklını zorlayan bir dizi saçmalığın ve sosyal kötülüğün ortaya çıkması şaşırtıcı değildir...

5. Saçma bir ihtiyaçlar hiyerarşisi ortaya çıkmış bulunuyor!

Üretimle ihtiyaçlar arasındaki bağ koptuğunda, durumun karmaşıklaşması, zıvanadan çıkması şaşırtıcı değildir. Üretim, meta üretimi, kâr için üretim, sonuç itibariyle sermaye üretimi halini aldığında, artık üretim etkinliği de **üretim için üretim** halini alıyor. Tam bir araç-amaç tersliği ortaya çıkıyor. Bu, öküzü arabanın arkasına koşmaktır... Başka türlü söylersek, kapitalist üretim talebi izliyor veya aynı anlama gelmek üzere efektif talebe endeksli olarak yol alabiliyor. Oysa sistem emek sömürüsüne ve mülksüzleştirmeye, proleterleştirmeye dayandığı için, kaçınılmaz olarak toplumu kutuplaştırıyor, zengin-yoksul uçurumu ortaya çıkarıyor. Her ileri aşamada gelir dengesizliğini, sosyal eşitsizliği büyütüyor, toplum çoğunluğunu "yeterli" satın alma gücünden mahrum ediyor.

Dolayısıyla sistemin mantığında mündemiç olan, her seferinde daha çok üretme zorunluluğuyla, toplum çoğunluğunun satın alamaz duruma gelişi veya aynı anlama gelmek

üzere talep yetersizliği ekonomik krizleri tetikliyor. Netice itibariyle üretim, satın alma gücü olanlara yöneliyor. Bir tarafta çoğunluk en zaruri temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanıyorken, varlıklı sınıfların lüks tüketimi büyüyor. Üretim satın alma gücü olan zenginlere yönelince de insan ve toplum yaşamı için gerekli ve öncelikli olmayan bir sürü lüzumsuz, dahası zararlı şey üretiliyor. Ekonomik büyümeyle birlikte sayıları artan orta sınıf da varlıklı sınıfların (oligarşilerin) tüketim alışkanlığını, tüketim modelini taklit ettiğinde, lüzumsuz, gereksiz, zararlı üretim ve tüketim, dolayısıyla tahribat daha da artıyor. Bir tarafta insanlar işsizlik, açlık, yoksulluk ve sefalet ortamına sürüklenirken, diğer tarafta insan havsalasını zorlayan bir lüks, ihtişam, israf, şımarıklık başını alıp gidiyor. Ve bütün bunlar olup biterken, insanlara, ekonomik büyüme sayesinde durumlarının iyileşeceği söyleniyor. Ve her ileri aşamada büyük çoğunluk için yaşam daha da çekilmez hale geliyor. Her üretim ve tüketim artışına, doğa tahribatının derinleşmesi ve canlı yaşamın temelinin aşınması eşlik ediyor...

Bir mal, bir şey üretmek demek, doğadan bir şeyler çekmek, eksiltmek demektir. Bir malı tüketmek de bir şeyleri yok etmek ve ortalığı kirletmek demektir.[14] Üretmek için emek, doğal kaynaklar, hammaddeler, enerji kullanmak gerekiyor ve doğal kaynaklar sınırsız değil. Dolayısıyla sınırlı bir dünyada sınırsız üretimi ve saçma tüketimi belirli bir eşiğin ötesinde sürdürmek mümkün değildir. Başka türlü söylersek dünyamızın var olan kaynakları, geçerli üretim ve tüketim saçmalığının sürdürülmesine müsait değil. Yeryüzünün zen-

14 Bir fikir vermek için, mesela Fransa'da her bireyin yılda 2 ton sanayi atığı "urettiğini" hatırlamak yeterlidir. Nitekim insanlar hiç bu kadar tüketip, atmadılar. Enerji tüketimi akıl almaz bir hızla artmaya devam ediyor. "Sürdürülebilir kalkınma" kavramının icat edildiği geride kalan 30 yılda, gezegenin manzarası kötüleşmeye devam etti...

ginlerinin, küresel oligarşinin ve küresel plütokrasinin aşırı servete, güce ve iktidara sahip olması, insanlığın ezici çoğunluğu ve doğa aleyhine mümkün oluyor.

Başka türlü söylersek, zenginler dünyayı yok ediyor. Bu ölçüde kutuplaşmış, sosyal eşitsizliğin insan havsalasını zorlar hale geldiği bir dünyada (80 ailenin serveti 3,5 milyar insanın gelirine eşit) insan emeği ve doğal zenginlik, lüks mallara ve hizmetlere, güvenlik araçları ve güvenlik harcamalarına, vb. tahsis ediliyor. Bunca eşitsizliğe, adaletsizliğe, bunca saldırıya insanların "evet" demesi mümkün değildir. Üstelik zenginlerin israfına, yıkım ve yok etme araçlarının ("savunma ve güvenlik" diyorlar) üretimi, silahlanma, vb. eşlik ediyor. Elbette kişisel güvenlik için de silah üretiliyor ve satılıyor ama silahın asıl alıcısı devletler ve devletler, güvenlik gerekçesiyle asıl "iç düşmana" karşı, "kendi halklarına" karşı silahlanıyorlar... İnsan emeği, enerji ve doğal kaynaklar, öldürme, yok etme araçları üretimine tahsis ediliyor. Lakin nüanse edilmesi gereken bir şey var: Güvenlikten çok söz ediliyor ama "kimin" güvenliğinden söz edildiği gözden kaçıyor. Aslında söz konusu olan dünyanın beşeri ve doğal kaynaklarına el koyan oligarşilerin "güvenliği", her bir ülkedeki mülk sahibi sınıfların güvenliği...

Kapitalizm emperyalizmi devreye sokmadan, emperyalizm savaş çıkarmadan, hegemonya da düşman üretmeden süremez... Ne demek istediğimi görmek için son 20-30 yılda yaşananları hatırlamak yeter. Kaynakların her seferinde lüks tüketime ve silahlanmaya tahsis edilmesi (nitekim son beş yılda dünya silah ticareti %16 arttı), sadece ihtiyaçların karşılanmasını zora sokmuyor, aynı zamanda doğa tahribatını büyütüyor, insanlığın kendi kendini yok etmesinin koşullarını yaratıyor...

6. Geçerli üretim, tüketim ve yaşam tarzı doğa-toplum metabolizmasında bir kırılma ortaya çıkarmış bulunuyor

Geçerli anlayışta, bir şey üretilir ve tüketilirken, doğaya verilen zararlar dikkate alınmıyor. Burjuva iktisatçıları buna **dışsal ekonomiler** (*externality*) diyerek işin içinden çıktıklarını sanıyorlar. Oysa üretim sürecinde doğal çevreye verilen zararların dikkate alınmamasının son derece tehlikeli sonuçları var. Zira bu anlayışın neden olduğu tahribat bir gezegen riski ortaya çıkarıyor. Kaldı ki, "dışarıda olan", "dışarıda kalan" bir şey de yok, her şey sistemin içinde ve sonuçları var ama kale alınmayan iki şey olduğu kesin: insan ve doğa... Genel bir çerçevede süreç bu ikisi aleyhine işliyor. Bu da doğanın kaynaklarının tükenmez olduğu, sınırsız olduğu saçma inancına ve saplantısına dayanıyor. Bir de geçerli anlayışta "ekonomi" demek kâr, sermaye birikimi (büyüme) ve akıl almaz sosyal eşitsizlikler demektir. İşte "kalkınma" dendiğinde bunların anlaşılması gerekirdi...

Kapitalist üretim üstel (eksponansiyel) büyüme dinamiğine sahip. Bu dinamik tarihte görülmemiş bir üretim ve tüketim artışı ortaya çıkarmış bulunuyor. Sermaye tuhaf bir tsunami gibi her şeyi akıl almaz bir hızla kapsıyor, meta kategorisine dâhil ediyor, dönüştürüyor ve **kendi suretinde bir dünya yaratıyor**. Sadece tüm insan faaliyetlerini, insan ve toplum yaşamının tüm veçhelerini değil, doğayı da metalaştırıyor. Canlı olan ne varsa ölü metalara, sermayeye dönüştürüyor. Her şeyi alınır-satılır nesneler haline getiriyor ve kendine tabi kılıyor. Fakat sadece metalaştırmak, paralılaştırmakla, ne var ne yoksa ticaret nesnesi, alışveriş konusu durumuna getirmekle de kalmıyor, tüm fikirleri, inançları, değerleri, sosyal ilişkileri, bir bütün olarak gezegende ne var ne yoksa sermayenin ihtiyacıyla **uyumlandırıyor**, biçimlendiriyor, bi-

çimsizleştiriyor, dejenere ediyor, çürütüyor... Marx, bundan tam 168 yıl önce kapitalizmde mündemiç bu eğilimi sezmiş ve şöyle demişti:

> En sonunda, insanın ayrılmaz parçası olan her şeyin alış veriş ve pazarlık konusu olduğu zaman gelip çattı. Bu, o zamana kadar el değiştiren fakat ticaret konusu olmayan, erdem, duygu, kanaat, bilgi ve bilinç gibi şeylerin de ticaret konusu olduğu bir zamandır. Tek kelimeyle her şey ticaret konusu oldu. Bu genel kokuşma ve evrensel ölçekli alışveriş dönemidir. Eğer ekonomik terimlerle ifade etmek gerekirse, bu, maddi olsun manevi olsun, her şeyin gerçek değerinin saptanması için pazara getirildiği bir zamandır.[15]

Dolayısıyla, bu kör dinamik sorun edilip etkisizleştirilmeden, sistemin ortaya çıkardığı kısır döngüden çıkmak mümkün değildir.

Ekseri gözden kaçan bir şey de insan davranışlarının "daha çoğa", "daha büyüğe" kurgulanmış olması. Sanki olimpiyat oyunlarının sloganı olan "*citius, altius, fortius*"[16] (daha hızlı, daha yüksek, daha güçlü), kapitalizmin işleyişini temsil ediyor. Bir "sınırsızlık" duygusunu ve anlayışını ima ediyor... Yaşam temposu hızlandıkça insan insanlıktan çıkıyor ama bu büyük bir başarı olarak sunulabiliyor. Mesela Ankara'dan İstanbul'a hızlı trenle bir buçuk saatte gitmek bir marifet, büyük bir başarı sayılıyor... Kimse de çıkıp "bunca aceleye ne hacet var, tabakhaneye bir şeyler mi yetiştirmek gerekiyor" demiyor... Velhasıl tuhaf bir hız fetişizmi almış başını gidiyor... Artık **sahip olma** isteği **insan olma** isteğinin önüne geçmiş bulunuyor. Giderek, "daha çoğa", "daha

15 Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Sol Yayınları, Ankara, 211.

16 Aslında olimpiyat oyunlarının da masum sporla ilgili olmaktan çok, kapitalist sistemi meşrulaştırmanın bir aracı olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir. Böylece "sınırsızlık duygusu" kafalara sokulmak isteniyor.

büyüğe" odaklanmak, çoktan normal insan davranışı haline geldi. Her kapitalist işletme "vahşi rekabet" ortamında var olabilmek için toplam artı değerden daha çok pay kapmak zorundadır. Bunun da yolu sermayesini büyütmekten geçiyor. Sermayeyi büyütmenin de iki yolu var: işçiyi ve doğayı daha çok sömürmek ve daha ileri üretim tekniklerine sahip olmak. Böyle bir zorunluluk, her üretim çevrimi sonunda el konulan artı değerin (kârın) en büyük bölümünü yeniden yatırıma yöneltmekle mümkün olabiliyor... Çılgın rekabet her bir tekil kapitalisti, kapitalist işletmeyi her seferinde daha çok üretmeye zorluyor ve bundan kaçış imkânı yok. Her bir tekil kapitalist veya kapitalist işletme varlığını büyümeye borçlu... Bu da kapitalistin bir "dış dayatmanın", kendi iradesi dışındaki bir zorunluluğun esiri olması demektir.

Hiçbir etik değerin, aklın, mantığın, sağduyunun söz konusu olmadığı durumda gerçekleşen ekonomik büyümenin (doğrusu sermayenin büyümesi) toplumun ihtiyaçlarına yabancılaşması neden şaşırtıcı olsundu? Böyle sefil bir sürecin insana ve yaşamın temeli ve kaynağı olan doğaya zarar vermeden yol alması mümkün olabilir miydi? Şimdilerde devasa bir üretim düzeyine rağmen her yedi insandan birinin (yaklaşık 1 milyar insan) açlık belasıyla cebelleşiyor olması, yaklaşık bir o kadarının da işsizliğe ve iğretiliğe (prekarya) mahkûm edilmesi, gündelik yaşamını sürdürmekte zorlanması, doğrudan sistemin bu irrasyonelliğinin, akıl-dışılığının, etik değerlere ve insani kaygılara yabancılaşmanın sonucudur.

Üretilen her şeyin daha çok üretilme zorunluluğu da (zira kapitalizm koşullarında başka türlü yapmak mümkün değildir), kapitalist krizleri sistemin vazgeçilmez bir işleyiş unsuru durumuna getiriyor. Bu yüzden kapitalizm koşullarında ortaya çıkan krizler arizi veya istisnai değildir. İşçinin daha çok sömürülmesi durumu (zira ücret ne kadar küçükse, kâr

o kadar büyüktür) kural iken, üretilenin satılması, yani realizasyonu sorunlu hale geliyor. Sürecin her ileri aşamasında üretilen mal ve hizmet miktarı, üretici emekçi halk sınıflarının satın alma gücünü aşıyor. Sistemin eseri olan bu çelişkiyi aşmak üzere üretim, lüks, gereksiz ve zararlı mal ve hizmetlere (silahlanmaya, pazarlama, reklam, özel ve kamusal güvenlik, vb.) yönlendiriliyor. Pazarlama şaklabanlığının ve reklamların devreye sokulması da yeterli olmuyor ve sistem krize giriyor. Tabii her krizin faturası da yine emekçi sınıflara ve doğaya çıkarılmak kaydıyla...

O halde doğa-toplum metabolizmasında kırılma neden ve nasıl ortaya çıktı, neden bir sürdürülemezlik durumu ortaya çıktı sorusu üzerinde biraz daha durabiliriz.

Malum, bir şey üretmek doğadan bir şey çekmektir (eksiltmek) ve üretirken de tüketirken de doğaya bir şey atmaktır (kirletmek). Kapitalist üretim tarzının egemen üretim tarzı haline gelmesiyle, üretim, tüketim, enerji kullanımı, nüfus ve kentleşme tarihte görülmemiş bir hız ve kapsamda artmaya devam etti. Bu artışlarla birlikte gezegene (doğaya, dünyamıza, toprak anaya densin) verilen zararlar da büyüdü. Başka türlü söylersek, gezegen hızlı bir tempoyla kirlendi, aşındı, yara aldı ve artık belirli bir eşik aşıldığında kendini yenilemesi sorunlu hale geldi... Kimyasal atıklar suları, nehirleri, gölleri, okyanusları, toprağı, havayı kirletti, çöller genişledi, ozon tabakası zayıfladı ve en önemlisi de atmosferin ısınması, **iklim değişikliği, iklim krizi** belasını ortaya çıkardı. Bu da insan toplumlarının üretim-tüketim ve yaşam etkinliğinin tarihte ilk defa **yaşamın kaynağı olan, yaşamı mümkün kılan kırılgan fiziksel-kimyasal dengenin riske atıldığı anlamına geliyor!**

Dünya nüfusundaki artış Sanayi Devrimi'yle birlikte hızlandı. Bundan beş bin yıl önce dünya nüfusu sadece 50 mil-

yondu. Bu rakam çağın başlangıcı sayılan milatta 250 milyon, 1800 yılında 1 milyar, 1927'de 2 milyar, 2000 yılında yaklaşık 6 milyardı ve 2050'de 13 milyar düzeyine çıkacağı tahmin ediliyor. Durumun önemini anlamak için sadece 1950-1987 aralığında dünya nüfusunun ikiye katlandığını hatırlamak yeter...

Benzer bir durum üretim için de söz konusuydu. Nitekim kişi başına üretimin binlerce yıl boyunca çok az arttığını söylemek mümkün. Mesela milattan önce 2000 yılıyla, milattan sonra 1500 yılına kadarki 3500 yılda, kişi başına üretimin 10 kat kadar arttığı tahmin ediliyor. Oysa sadece 1820-2000 aralığında (180 yıl) 6 kat artış göstermiştir... Fakat hatırda tutulması gereken önemli bir şey daha var. Kapitalizm öncesi dönemde sadece üretim artış hızı düşük değildi, aynı zamanda farklı uygarlıklar, ülkeler, halklar, bölgeler arasında da kayda değer bir farklılaşma, bugünkü gibi bir kutuplaşma söz konusu değildi. Oysa sanayi kapitalizmi çağında ülkeler, bölgeler ve halklar arasındaki ekonomik büyüme ve zenginlik farkı tarihte görülmemiş boyutlara ulaştı. Bu da kapitalizmin kutuplaştırıcı dinamiğinin ve eğiliminin bir sonucudur. Başka türlü söylersek, kapitalizme mündemiç (içkin) kolonyalist-emperyalist yayılma ve genişleme dinamiğinin sonucudur...

Enerji üretimi ve tüketimi alanında da durum farklı değil. Nitekim dünya enerji üretimi 1800 yılında 10,6 milyon ton kömüre eşitti. Bu rakam 1950'de 2496 ve 1990'da da 10.875 milyon tona yükseldi. Bu, doğadan eksiltilenin boyutu hakkında bir fikir veriyor ama doğaya atılan (kirlenme) cephesinde de durum aynı. Nitekim milyon ton kömüre eşit karbon gazı emisyonu 1860 yılında 100'den, Birinci Dünya Savaşı sonrasında, 1930'lu yıllarda 1000'e, 1950'de 1700'e 1965'te 2500'e 1983'te 5300'e ve 1987'de de 5700'e yükseldi. Şimdilerde (2015) 10.000 tonu aşmış bulunuyor...

Bunun anlamı, doğadan çekilen ve doğaya atılanın, yenilenebilir kaynakların (toprak, su, hava, atmosfer, okyanuslar, vb.) kendini yenilemesini tehlikeye sokmasıdır. Başka türlü söylersek, doğadaki birçok mikro-sistemin taşıyabileceği sınırın aşılması, bir gezegen riskinin, **toplum-doğa metabolizmasında bir kırılmanın** ortaya çıkmasıdır... Artık sanayi uygarlığının yeni bir eşiği aştığını söyleyebiliriz ki bu bizzat insan toplumlarının dünyamızın geleceğini etkileyecek **jeolojik bir güce dönüşmüş** olmasıdır. İşte buna şimdilerde gezegenin yeni bir jeolojik döneme girdiği anlamına gelen antroposen (*anthropocène*) **çağ** deniyor.

Gerçekten yeni bir çağa girildiğinin emareleri de gayet belirgin: Nitekim Sanayi Devrimi öncesine göre dünyanın ortalama sıcaklığı %0,8 artmış bulunuyor. Okyanuslar ısınıp tuzlanıyor. Bunun sonucunda ekosistemler ve okyanuslardaki akıntılar değişime uğruyor ve buzullar eriyor, deniz seviyeleri yükseliyor, deniz kenarlarındaki yaşamı tehdit ediyor, yağış mevsimleri değişime uğruyor, alışık olmadığımız iklim olayları ortaya çıkıyor, su baskınlarına ve sellere kuraklıklar eşlik ediyor. Atmosfer ısısında 2 derecenin üstündeki bir artış, üstesinden gelmenin mümkün olmadığı sorunlar yaratma istidadı taşıyor. 4 derecenin üstünde genel bir artış durumundaysa, dramatik sonuçların ortaya çıkması kaçınılmaz görünüyor: Deniz kenarlarındaki şehirlerin sular altında kalması, gıda üretimini, dolayısıyla da beslenme sorunu zora sokma istidadı taşıyor. Birçok yerde kuraklık artarken başka yerlerde de nem oranında büyük artışlar ortaya çıkıyor. Başta tropik bölgeler olmak üzere, birçok yerde sıcaklık artışı kaçınılmaz görünüyor. Aynı şekilde birçok bölgede su kıtlığı ve biyolojik çeşitliliğin azalması söz konusu. Ve bütün bunların sonucunda da insan ve canlı yaşam için vazgeçilmez olan doğanın temel ekolojik işlevleri zaafa uğramış olacak...

Lakin teknoloji fanatikleri yeni teknik buluşlar sayesinde bu durumun üstesinden gelinebileceğinden asla şüphe etmiyorlar. Bu durumun sorumlusu kapitalizm çağının teknolojileri değil mi? Ve maalesef hükümetler iklim değişikliğiyle ilgili tam bir aymazlık içindeler. Süreci vakitlice tersine çevirecek önlemler almak yerine yangına körükle gidiyorlar...

Eğer insanlık artık dünyadaki jeolojik dengeleri değiştirebilecek bir güç haline gelmişse, "bu neden ve nasıl oldu" sorusu akla gelir. Ve bu soruya cevap vermek için artık derin doğa bilimleri uzmanı olmak gerekmiyor. Etrafa eleştirel bir gözle şöyle bir bakmak yeterli: On-yirmi milyon insanın yaşadığı kentler (megapol diyorlar), sanayi bölgeleri, yolları, sokakları, kaldırımları kaplamış arabalar, kırk-elli katlı binalar, otoyollar, suni parklar, uluslararası zengin turizmi, 5-7 yıldızlı oteller, McDonalds restoranları... Neredeyse insan eli değmemiş, sunileştirilmemiş tek bir şey, bir karış toprak parçası yok... Bir fikir versin diye: 1750 yılında (bundan 265 yıl önce) yeryüzünün sunileştirilmiş (insan eli değmiş) yüzeyi sadece %5'i iken, şimdilerde üçte biri düzeyine çıkmış bulunuyor. Bugün gerçekleşen fotosentezin %90'ı insan toplumlarının etkinliğinin sonucu olarak tezahür ediyor. Mesela bugün dünyada 45.000 kadar baraj var ki bunlar su döngüsünü problemli hale getiriyor. Her gün toprağa atılan plastik maddeler, son 100-150 yılda atmosfere karışan zehirli gazlar, (CO_2/N20/CH_4), kimyasal gübre kullanımı, ozon tabakasının zayıflaması, buzulların erimesi, deniz seviyesinin yükselmesi, atmosferin ısınması, ormanların yok olması, yok olan biyolojik çeşitlilik... ekosistemi riske atmış bulunuyor.

Bu aşamada, "o halde bu durumun sorumlusu kim?" sorusu akla gelir. Eğer insan toplumlarının üretim/tüketim/yaşam etkinliği, toprak anayı (gezegeni) temelinden sarsacak bir düzeye çıkmış, artık kritik eşiğe ulaşılmışsa, bundan tüm

insanlar, hepimiz aynı derecede "sorumlu muyuz"? Aslında bu durumun asıl sorumluları emperyalist ülkelerin dev şirketleri. Dünyadaki 90 kadar dev şirketin sera etkisi yaratan gazların üçte ikisini temsil ettiğini hatırlamak gerekir. Ve bunların kimlerin şirketleri olduğu malum... Batı'nın sanayileşmiş ülkeleri, sera etkisi yaratan gazların dörtte üçünden sorumlular... Ve fakat şimdilerde, neoliberal küreselleşme çağında, Batı üretim ve tüketim modelini taklit eden ülkeler de o kervana katılmış görünüyorlar... Velhasıl küresel planda ortaya çıkan kötülüklerin, risklerin gerisinde insanların üretim, tüketim ve yaşam etkinliği var.

Aynı şekilde dünya nüfusunun %1'den azının dünya zenginliğinin %40'ına sahip olduğunu (bu oran Türkiye'de %54!), ortalama bir Kenyalının ortalama bir Amerikalıdan 32 kat daha az enerji kullandığını hatırlamak gerekir. Aksi halde, aşırı kirlenmeye neden olan Amerikan, İngiliz, Çin, vb. bankalarının ve şirketlerinin sorumluluğunu günde bir-iki dolar gelirle yaşamaya mahkûm edilmiş milyarlarca yoksulunkiyle bir saymak abesle iştigal olurdu. O halde yeryüzünün lanetlilerinin sorumluluğu bu yıkım karşısında gerekli ve yeterli tepkiyi göstermemek olabilir sadece... Velhasıl asıl sorumlular doğadan en çok çekenler (eksiltenler) ve doğaya en çok atanlar (kirletenler) sınıfı, yani küresel plütokrasi, küresel oligarşi ve çevresi... Şimdilerde çevreyi kirleten üretim faaliyetleri bir de Güney'in yoksul ülkelerine taşınıyor, zehirli atıklar oralarda depolanıyor. Kirletip yok edenler, sorunun asıl sorumlusu olanlar, şimdilik kendileri açısından durumu hafifletebiliyorlar... Aynı şekilde teknik bilime dayalı kapitalizm bazı kirletici sanayileri sınırlamayı da başarıyor ama global olarak durum kötüleşmeye devam ediyor...

Şimdilerde insan toplumlarını zora sokan genel kriz durumu, ekonomik, finansal, sosyal, doğal çevre, jeopolitik ve

ideolojik veçheler içeriyor ve bunların her biri diğerini azdırıyor ve iklim krizini tetikliyor. Doğal çevrenin bozulmasının ve iklim krizinin "borçluları ve alacaklıları" var. Alacaklı olanların, dünyayı bu hale getirenlere borçlarını ödetmeleri gerekiyor. Vakitlice enerji alanında temiz, güvenli ve yenilenebilir kaynaklara dayalı yeni bir rotaya girmek gerekiyor. Zira iklim değişikliğinin, iklim krizinin asıl nedeni, atmosfere atılan sera gazı emisyonu. Bunun faili de insanlar. Sorun büyük oranda kullanılan fosil yakıtlardan (kömür, petrol, gaz) kaynaklanıyor. Sanayide, ticarette, ulaşımda ve askerî amaçlar için fosil enerji kullanımının sonucu. İkincil nedenler de ormansızlaşma, maden istihracı, büyük barajlar, termik santraller, hava ulaşımı, otoyollar, vb.

Özetlemek istersek, doğa-toplum metabolizmasındaki kırılmanın emareleri: İklim değişikliği, okyanusların tuzlanması, ozon tabakasının zayıflaması, biyolojik çeşitliliğin ve canlı türlerinin yok olması –nitekim 1970-2010 aralığında karasal türler %39, tatlı su türleri ortalama %76, deniz türleri de %39 azalmış bulunuyor–, nitrojen ve fosfor döngüsünün bozulması, toprakların verimsizleşmesi, tatlı su kaynaklarının azalması, kimyasal kirlenme, vb. şeklinde tezahür ediyor.

Artık insanlık tam bir krizler sarmalına hapsolmuş durumda. İşte finansal kriz, ekonomik kriz, enerji krizi, borsa krizi, gıda krizi, istihdam (işsizlik) krizi, enerji krizi, konut krizi, anlam krizi, vb... Aslında söz konusu olan yapısal bir kriz ve daha da ötede bir uygarlık krizi. Fakat tüm bu krizleri dört başlık altında ele almak mümkün: (1) ekonomik, (2) sosyal kriz (sosyal eşitsizlik, gelir dengesizliği, açlık, kötü beslenme, işsizlik, iğretilik, vb.), (3) demokrasi sorununu da angaje eden ideolojik kriz (güvenlikçi ideolojinin arz-ı endam etmesi, yabancı düşmanlığının ve ırkçılığın tırmanması, meşruiyet krizi, jeopolitik kriz) ve (4) ekolojik kriz (Fernand

Braudel'in "dünyanın organizasyonu küresel ekosistemle çelişkiye girdi" dediği durum).

Elbette bütün bu krizler içinde ekolojik kriz birincil öneme sahip, zira insanlığın ve uygarlığın geleceğini doğrudan angaje ediyor... Her ne kadar sözünü ettiğimiz her bir kriz diğerini azdırıyor olsa da ekolojik krizin özel bir yeri ve önemi var. Bu yüzden, her bir krizi ekolojik veçheye gönderme yaparak ele almak zorunluluğu var. Fakat bir şey daha var: Ekolojik krizle birlikte insanların düşünce dünyasında da olumlu yönde bir "kırılma" ortaya çıkmış görünüyor. Artık insanlar henüz yeterli olmasa da şeylere, olgulara ve süreçlere farklı bir gözle bakar hale geliyorlar ki bu paradigmanın yenilenmesinin bir olasılık haline gelmesi demektir... Artık küresel krizin farklı bir algılanışı mümkün hale geliyor.

Lakin neoliberalizmin aşınması, inandırıcılığını ve meşruluğunu yitirmesi, kapitalizmi aşmanın, yeni bir şey yapmanın garantisi değildir. Nitekim yeryüzünün egemenleri cephesinde kapitalizmi, neoliberalizmi başka söylemler ve araçlarla sürdürmek üzere çoktan kollar sıvanmış durumda. İnsanlığın, uygarlığın, kapitalizmin ve neoliberalizmin ulaştığı bu kritik kavşakta, ikisi küresel oligarşilerin, biri de kapitalizmin kurbanlarının olmak üzere ufukta üç gelecek ihtimali, üç potansiyel perspektif, üç paradigma görünüyor. Burada ilk ikisi üzerinde kısaca duralım, insanlığın ve uygarlığın gerçek kurtuluşuyla ilgili olan üçüncü paradigmayı gelecek bölümde tartışmak üzere.

Birinci perspektif, küresel plütokrasinin, küresel oligarşinin dayatmak istediği perspektif ve halen geçerli neoliberal paradigmayı daha da derinleştirmeyi öngörüyor ki bu yeni koşullarda doğanın metalaşmasının, paralılaşmasının, finanslaşmasının ve özelleştirmelerin hızlanması, derinleşmesi demeye geliyor. Bu anlayış ya da aynı anlama gelmek üzere

ekonomik büyümenin gerektirdiği "sınırsız pazar" arayışı, şimdilerde yeşil ekonomi, yeşil büyüme, yeşil piyasa denilenin genelleşmesi anlamına gelecek! Başka türlü söylersek, doğanın finanslaşmasını, bu dünyada canlı olan ne varsa metalaştırılmasını, paralılaştırılmasını, özelleştirilmesini, özel mülk kategorisine indirgenmesini amaçlıyor. Gerekçe de evlere şenlik. Özetle deniyor ki doğa temel hayati hizmetler üretiyor, işte karbon gazını çekiyor, suyu temizliyor, vb. ama bu hizmetler (işlevler densin) aşınıyor, kötüleşiyor zira bunlardan bedava yararlanılıyor, parayla alınıp satılmıyor... O halde bozulmayı durdurmak, iyileşme sağlamak için bunların metalaştırılmaları, paralılaştırılmaları, özelleştirilmeleri, özel mülk kategorisine dâhil edilmeleri gerekir... Velhasıl bu anlayışa göre çözüm özel mülkiyettedir... Bunların iyi idare edilmesinin yolu özelleştirilmelerinden, daha doğrusu finanslaşmış dev çokuluslu şirketlere teslim edilmelerinden geçiyor. Bu amaçla da böyle bir şeyi gerçekleştirmenin önünde engel teşkil eden geçerli hukuk sistemini ve teamülleri etkisizleştirmek gerekir. Buna, mafyanın küreselleşmesi de diyebilirsiniz... Böyle bir şey, zaten son derece güdük olan uluslararası hukuk sistemini şirket çıkarlarına endekslemek, onun hizmetine sunmak demektir... Aslında çözümü temsil etmek şurada dursun, bu, yangına körükle gitmekle özdeştir...

İkinci anlayış veya perspektif, Nobel ödüllü bir kısım ünlü iktisatçının da (Joseph Stiglitz, Amartya Sen, Paul Krugman, vb...) aralarında bulunduğu, kimi zaman neo-Keynesçi (yeni Keynesçi) de denilenler tarafından önerilen perspektif ki buna *Green New Deal* dendiği de oluyor. Kapitalizmin tepeden tırnağa devlet denetiminde yeniden düzenlenmesini ve gelir dağılımı eşitsizliğinin sınırlandırılmasını öngörüyor... Fakat bu kadarının bile gerçekleşme şansı son derecede zayıf, hatta imkânsız, zira küresel sermaye odaklarıyla, yeryü-

zünün efendileriyle ve tabii geçerli mantıkla hesaplaşmayı gerektiriyor. Küresel büyük sermaye Keynesyen referansların adını bile duymak istemiyor. Muhtemel bir Keynesçi müdahalenin ve düzenlemenin enflasyonu tetikleyeceği, kârları eriteceği korkusu söz konusu. Aslında Keynesçi refah devleti modelinin bugünün koşullarında uygulanma şansı da yok. Zira herhangi bir ekonomik-sosyal politika, uygun sınıflar arası güç dengelerini varsayar. Nitekim ABD'de *New Deal* 1933 yılında ortaya atıldığı halde ancak ikinci emperyalistler arası savaş sonrasında, 1945'ten sonra uygulanabilmişti. Batı Avrupa'da faşizmin yenilgisi temelinde işçi sınıfının pazarlık gücünü artırması, moral üstünlük sağlaması, sömürge halklarının sömürgeciliğe başkaldırması ve Sovyet sisteminin varlığı, emperyalizmin bir tür "kuşatılması" anlamına geliyordu. Ve kapitalizmin tarihinde ilk defa güç dengeleri ezilen halklar, sömürülen sınıflar lehine dönmüştü. Onun için, bugünün koşullarında artık sosyal demokrasi söyleminin reel bir karşılığı yok. Şimdilerde dillendirilen "çağdaş sosyal demokrasi" söylemi, olmayacak duaya amin demekten öte bir anlam taşımıyor. Ama hâlâ öyle bir şeyin mümkün olduğuna samimiyetle inanlar var...

Aslında bugünün koşullarında, kapsamlı devlet müdahalelerini içeren "düzenlemeler", geçerli sistemin ömrünü uzatmaya, sermayenin kendini yeniden üretebilmesinin koşullarını yaratmaya yarar sadece. Mesela Birleşmiş Milletler Örgütü tarafından, BM Güvenlik Konseyi'ne paralel bir Küresel Ekonomik Konsey önerisi veya dünya ekonomik durumunu sürekli izleyecek bir uzmanlar kurulunun (Panel International) oluşturulması, işte "vergi cennetleri"nin ve banka sırrının (gizliğinin) ortadan kaldırılması, kredi derecelendirme kuruluşlarının sıkı denetim altına alınması, Brettons Woods kurumlarının (IMF, Dünya Bankası, Dünya

Ticaret Örgütü, vb.) yeniden düzenlenmesi, reforme edilmesi, doların yegâne ticaret referansı olma durumuna son verilmesi, bölgesel paralara geçilmesi, vb. Bütün bunlarla yeni ve sağlam bir ekonomik büyümenin koşullarını yaratmak amaçlanıyor... Oysa mevcut durumda büyüme, kârı büyütürken sosyal kötülükleri ve doğa tahribatını da büyütüyor... Elbette krizin diğer veçhelerine, işte, enerji, iklim, gıda, vb. gönderme yapılıyor ama amaç ekonomik sistemi tamir etmekten öte bir anlam taşımıyor. Aslında yapılmak istenen sosyal ve ekolojik sonuçları itibariyle yıkıcı modeli tekrar rayına oturtmak... Çözüm önerileri sistem içi öneriler ve sistem içi öneriler en iyi koşullarda bile mevcut sorunları azdırmaya yarar sadece... Elbette her geçiş süreci düzenleme gerektirir ama ne amaçla ne tür düzenlemeler yapılacağı önemlidir...

Aslında aktörleri değil, senaryoyu değiştirmenin gerekli olduğu bir zamandayız. Kimileri "hırsızları yakalamanın", "kötüleri cezalandırmanın" yeterli olduğunu sanıyor. Oysa hırsızları yaratan koşullar göz ardı edilerek şeylerin seyrini değiştirmeye çalışmak, bir şeyi olmadığı yerde aramaktır...

Daha fazla insani mutluluğun ve toplumsal refahın daha çok üretmekten, daha çok tüketmekten, daha çok üretmenin yolunun da daha çok ve daha gelişmiş **ileri teknoloji** kullanımından geçtiğine dair yaygın bir kabul ve anlayış geçerli. Oysa "Sanayi Devrimi" sonrası yaklaşık 200 yılı aşkın dönemde yaşananlar bu yaygın anlayışı yalanlar mahiyette. Dolayısıyla teknoloji sorununun ve batıl **ileri teknoloji** inancının sorgulanması ve aşılması gerekiyor. Zira "modern teknolojiler" çözümü temsil etmek bir yana bizzat kendileri sorun haline gelmiş bulunuyor. Bu aşamada kısaca da olsa, teknoloji sorunu üzerinde durmamız gerekiyor.

7. Bir yıkım ve kirletme aracı olarak "*ileri teknoloji*"

Hayli zamandır bilimsel-teknolojik ilerleme, yeni bir evrensel din mertebesine yükseltilmiş bulunuyor. Öyle olunca da teknolojiye yönelik her eleştiri; ilerleme, kalkınma ve teknoloji düşmanlığı, dahası iflah olmaz bir sapkınlık, gericilik ve uygarlık düşmanlığı sayılıp lanetleniyor. Eğer tevatür edildiği gibi kapitalizmin ürettiği ve kapitalizmi üreten "ileri teknolojiler", sorunların çözümünün anahtarı olsaydı, yeryüzünün kaynakları hızlı bir tempoyla zehirli atıklara dönüşür müydü? Oysa modern teknolojilere dayalı üretim modeli tam bir israf ve yok etme aracına dönüşmüş bulunuyor... Bu konuda Otto Ulrich şöyle diyor:

> Yüksek verimliliğe sahip olduğu iddia edilen sanayi sistemi, aslında tarihin hiçbir döneminde benzerine rastlanmamış bir yeryüzü asalağıdır. Sanayi sisteminin yüksek düzeyde üretkenliği ile zengin olup bolluk içinde bir hayat sürmek isteyen bir silahlı banka soyguncusunun bir bankaya dalarak paraları alıp kaçması arasında hiçbir fark yoktur.[17]

Tarihçi Rolf Peter Sieferle'den yaptığımız aşağıdaki alıntı da ne demek istediğimize açıklık getiriyor:

> 200 yıllık geçmişi olan endüstriyel sistem, 10.000 yıllık ziraat sisteminin yanında sadece geçici bir sarhoşluk anı gibidir. Ancak milyonlarca yılda biriken kaynaklar bu çok kısa zaman dilimi içinde tüketildi. Fosil enerji kaynakları da bu kaynaklar aracılığıyla kullanılarak, tüketilen konsantre madenler de bu sarhoşluk anında tüketilmektedir. Bundan dolayı bu sarhoşluk vakasını çok daha ağır bir zehirlenme vakasının izleyeceğini iddia etmek için elimizde yeteri kadar neden var.[18]

---

17 Otto Ulrich, "Teknoloji", Wolfgang Sachs (der.), *Kalkınma Sözlüğü, Bir İktidar Olarak Bilgiye Giriş*, çev. Oktay Etiman, Özgür Üniversite Kitaplığı: 66, Ankara, 2007, s. 478-479.

18 Aktaran Otto Ulrich, *Kalkınma Sözlüğü* içinde, s. 477-478.

Eğer üretim ve tüketim bugünkü istikamette ve bugünkü tempoyla devam ederse, çok uzak değil, sadece birkaç nesil sonra dünyanın yaşanamaz bir yer haline gelmesi kaçınılmaz görünüyor... O halde şu sorunun akla gelmesi gerekirdi: Eğer ortada bir yıkım tablosu, bir kötüye gidiş varsa, bunun sorun edilmemesinin sırrı nedir? Geçerli sistem, üretim etkinliğinin neden olduğu olumsuzlukları, kötülükleri, zararları gizlemeyi, görünmez kılmayı başarıyor. İnsanlar sadece üretim süreci sonunda ortaya çıkanı, gözle görünür olan şeyleri, malları, nesneleri görüyor ama üretim sürecine sokulan teknoloji harikalarının neden olduğu yıkım, üretilenin ne pahasına üretildiği, insana ve doğaya verilen zararlar gözden kaçıyor. Daha önce değindiğimiz, burjuva iktisatçılarının dışsal ekonomiler dediği işte bu... Oysa "dışarıda kalan", "dışsal" olan bir şey yok ve "dışsal" olduğu söylenen de aslında "içsel". Bu tür bir yaklaşım, bütüne değil, parçaya bakmaktan, sadece sonucu, görünür olanı dikkate almaktan kaynaklanıyor. Öyle olunca da üretilenin ne pahasına üretildiği, neye mal olduğu, gerçek faturanın ne olduğu ve kime çıktığı gözden kaçıyor.

Bu soruna Otto Ulrich dikkat çekiyor:

> Günümüzde Batı teknolojisinin çekiciliğinin hortlamasının nedeni, muhtemelen bu teknolojinin iki temel özelliğidir: maliyetleri başka yere aktarabilmesi ve talancı karakteri.
>
> Maliyetleri aktarma yeteneği çağdaş teknolojiye anlaşılmazlık özelliği katar. Çağdaş teknoloji verimliliği konusunda yanıltıcıdır ve insan aklını kısa vadeli hesap yapmaya yöneltir. Maliyetler genellikle aktarılır ve çok büyük zamanlara ve alanlara dağıtılır ama algılarımızın uzamsal ve zamansal ufku daha yakındadır (abç.). Ölçülmüş kirlilik düzeyleri, gelecekteki maliyetler ya da uzak bölgelerdeki maliyetler konusunda bildiklerimiz, bizim için soyuttur ve içinde bulunduğumuz an algıladığımız gerçeklikten çok uzaktadır. Algılarımız, belirli bir andaki davranışlarımızı belirleyen

> duygular ve düşüncelerden hiçbiri ile ya da çok azı ile bağlantılıdır. 300.000 yıllık bir radyoaktif yarı-ömür'ü kim somut olarak tahayyül edebilir? Ozon tabakasındaki bir deliğin, istediğimiz an buzdolabından çıkarıp içtiğimiz soğuk bir içeceğin, ya da belirli bir anda bizi etkilemiş olan yüksek-verimlilikli bir özel arabanın sunduğu rahat bir yolculuğun, kullanım üstünlüğünü hangi biçimlerde etkilediğine dair ne kadar bilgimiz var? ... **Bir teknoloji ya da ürünün kullanımından kaynaklanan aktarılmış maliyetlerin hemen ödenmesini düzenleyen kurallar olmadığı sürece, insana ve doğaya uygun bir alternatif teknolojinin dışsallaştırıcı tekniklerin büyük çekiciliği karşısında hiçbir şansı olmayacaktır.** (abç.)[19]

Netice itibariyle bu dünyada yapılan her şeyin, her üretim ve tüketim etkinliğinin bir karşılığı var. İşte sorun tam da bununla ilgili ve kapitalizm çağında icat edilip üretim sürecine sokulan modern teknolojiler insani, sosyal ve ekolojik zararlara neden olmadan yol alamıyor.

Sanayi Devrimi'ni izleyen dönemde, kapitalizmin ürettiği, kapitalizme içkin (mündemiç) modern teknolojiler, aletle (makinayla) onu kullanan insan arasındaki ilişkinin mahiyetini değiştirdi. Sanayi Devrimi öncesinde insan aleti kullanıyordu, Sanayi Devrimi sonrasında makina insanı kullanır hale geldi. Dolayısıyla ilişki ters yüz oldu. İnsan (işçi) makinanın uzantısı durumuna geldi ki bu durum, insanın (işçinin) makinanın uzantısı durumuna gelmesi, onun makina karşısında hareket alanını, özerkliğini, hareket serbestisini kaybetmesi demeye geliyordu. Modern teknoloji çağında artık işçi makinayı kullanmıyor, onu maniple etmiyor, tam tersine makina insanı (işçiyi) kullanıyor, maniple ediyor. Bu durum insanın (işçinin) özerkliğini ve özgürlüğünü angaje

19 Otto Ulrich, a.g.e., s. 483-484.

eden son derece önemli bir hususta ve işçiler baştan itibaren bu duruma itiraz ettiler.

İkincisi, modern teknolojiler oldum olası toplumsal eşitsizlikleri ve sömürüyü derinleştirdi ve çalışanlar (işçiler) üzerindeki baskıyı artırdı. Üretim sürecine sokulan her yeni teknoloji, mülksüzleşmeyi ve proleterleşmeyi büyüttü. İnsanları yaşam için gerekli üretim ve yaşam araçlarından mahrum etti. Bu durumun sonucu olarak her ileri aşamada toplumsal eşitsizlikler, yoksulluk, sefalet ve kutuplaşma derinleşti. Diyelim ki önceki üretim tekniğiyle 1000 kişi (bin aile densin) 10.000 metre kumaş üretiyorken, yeni bir teknolojinin icadı ve üretim sürecine sokulmasıyla 100 kişi 100.000 metre kumaş üretebilir duruma geldiğinde, bu, 900 kişinin (veya ailenin) yaşam araçlarından mahrum edilmesi, boşa çıkarılması, dışlanması, sokağa atılması, gelir dağılımının sermaye sahipleri lehine bozulması anlamına gelir. Başka bir örnek, şimdilerde revaçta olan komünikasyon-enformasyon teknolojilerinden, daha doğrusu dijital teknoloji alanından verilebilir. Yayıncılık sektörüne dijital teknolojinin sokulması, mesela Amazon'un ve benzer birkaç kapitalist firmanın o alana hâkim olmasını sağlayabilir ve yayıncılar, editörler, ciltçiler, dağıtımcılar, kitapçılar, vb. ortalıktan silinir ve silinmekte... Yayıncılık sektörü birkaç çokuluslu dev kapitalist firmanın korunmuş etkinlik alanı haline gelebilir ve nitekim gelmekte! Her teknik ilerlemeyle insanlar gereksiz, işe yaramaz hale geliyorlar ama nedense bu mantıksızlık, bu çelişki yeteri kadar sorun edilmiyor. Tam tersine teknoloji harikası sayılıp kutsanıyor... Nitekim dijital teknolojilerin daha çok devreye sokulması durumunda, 2025 yılına doğru on milyonlarca insanın daha işsiz kalacağı tahmin ediliyor. Demek ki şeylerin anlamı, nereden, kimin tarafından bakıldığına göre değişiyor.

Üçüncüsü, kapitalizmin ürettiği modern teknolojilerin neden olduğu çevre tahribatı veya aynı anlama gelmek üzere ekolojik yıkımdır. Teknoloji alanındaki her yenilik, her "ilerleme" daha büyük doğa tahribatı demeye geliyor. Gerçekten de devasa teknolojiler (mega teknolojiler) doğanın dengesini bozuyor. Toprak, su ve hava kötüleşiyor, ekolojik dengeler tahrip oluyor. Son dönemde ekolojik plandaki itirazlar, tepkiler, protestolar, bu alandaki kötüleşmenin artık dayanılmaz boyutlara ulaşmasındandır. Teknoloji hayranlığı ve çılgınlığı, insanlara bir doğada yaşadıklarını, varlıklarını ona borçlu olduklarını, ancak onunla uyumlu ve dengeli bir ilişki kurabildiklerinde varlıklarını sürdürebileceklerini unutturdu... Bu, iflah olmaz bir sarhoşluk halidir...

Teknolojiye olan bu kör inanç, onun nötr (yansız) olduğu ve gücünün önünde durulamayacağı kabulüne dayanıyor. Sol hareket de o dalganın dışına hiçbir zaman çıkamadı. Hiçbir zaman teknoloji konusunda tutarlı bir yaklaşıma sahip olmadı. Bu alanda pozitivist yaklaşımlar egemen olmaya devam etti. Marx sonrası Avrupa solu, İkinci ve Üçüncü Enternasyonal solu veya tarihsel "resmî sol" densin, teknolojinin yansızlığı safsatasını hiçbir zaman sorun etmedi. Burjuva yaklaşımlar dışında bir bakışı ve anlayışı hiçbir zaman içselleştiremedi. Geçerli yaklaşım özetle şöyleydi: **O benim elimde iyi iş görür...** Oysa yegâne amacı ve varlık nedeni daha çok kâr olan modern teknolojinin "*senin elinde iyi iş görmesi*" neden mümkün olsundu? Kimyasal, biyolojik, nükleer silah üretmek amacıyla üretilmiş teknolojilerin senin elinde işi ne? Bırakın kullanılmasını, bu tür teknolojilerin akıl edilmesinin, tasarlanmasının bile gündeme getirilmemesi gerekmez miydi? Mesela GDO (Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar) gerçekten açlık sorununu çözmek, insanlığın daha iyi beslenmesini sağlamak, toplumsal refahı artırmak amacıyla mı üretildi?

Şimdilerde yaratılmış olan inovasyon kültü (ileri teknoloji tapınısı densin), insanlığın yegâne ufku olarak sunulmaya devam ediyor ki bu sadece rahatsız edici değil aynı zamanda tehlikeli bir çelişkidir. Bu anlayış da şöyle bir eşitlikler ve özdeşlikler silsilesine dayandırılıyor: Bilimsel araştırma (Ar-Ge) eşittir inovasyon, inovasyon eşittir ileri teknoloji (high tech), ileri teknoloji eşittir (ekonomik) büyüme, ekonomik büyüme eşittir toplumsal refah/mutluluk... Başka türlü ifade edersek, evrensel refahın, mutluluğun ve kurtuluşun yeni teknik bilim sayesinde mümkün olacağı inancı ve saplantısı pompalanmaya devam ediliyor.

Oysa gerçek dünyada geçerli olan, söylenenin, vadedilenin karşıtını işaret ediyor. Bir kere inovasyonla ekonomik büyüme arasında doğru yönde bir ilişki olduğu "*kabulünün ve inancının*" bir kesinliği yok. Bu konuda Japonya'nın durumu o kabulü yalanlıyor. Nitekim Japonya Ar-Ge'ye en çok kaynak ayıran ülkelerden biri ama son yirmi yıldır artık büyümüyor. Her yıl GSYH'sinin %4'ünü Ar-Ge'ye ayırdığı halde! İkinci bir örnek İngiltere-İtalya karşılaştırması olabilir. İtalya İngiltere'den çok daha az kaynağı Ar-Ge'ye tahsis ettiği halde hızlı bir büyüme gerçekleştirerek, 1980'de İngiltere'yi yakalamıştı...[20] Artık dünya çoğu lüzumsuz, bir kısmı da zararlı mallarla tıka basa dolmuş durumda. Dolayısıyla ekolojik sınır, ekonomik büyümenin de sınırlarını çizer duruma gelmiş bulunuyor. Kapitalizmin mantığı ve temel eğilimleri daha çok üretimi, daha yüksek oranlı büyümeyi dayatsa da artık o dayatmanın reel bir karşılığı yok. Zira ister tarım ve isterse sanayi, ulaşım, atıkların yönetimi, vb. konularında olsun, her alanda "verimliliği" artırmak giderek zorlaşıyor, sorunlu hale geliyor...

20 Bu konuda bkz. Jean- Babtiste Fressoz, *Technoloje et Progrès*, Seminaire de Fondation Copernic, 21 Ocak, 2014, Paris.

Üzerinde durulmayan, önemsenmeyen bir şey de modern sanayi teknolojisiyle üretilmiş ürünlerin çoğunun toplumun tamamına yaygınlaştırılabilir olmamasıdır. Mesela 18 yaşını bitirmiş herkesin bir arabaya sahip olması hem mümkün değil hem de saçmadır. Mümkün değil zira dünyanın kaynakları ona müsait değil, saçma çünkü medeni bir toplumda "herkese bir araba" sloganı tam bir deliliktir... Aynı şey hava ulaşımı için de geçerli. Herkesin uçağa binmesi mümkün değil. Nitekim belirli bir sayının üstünde sefer için hem hava trafiğini artırmak mümkün değil hem de ekolojik sürdürülebilirlik son derece problemli...

Şimdilerde inovasyon kelimesi sihirli bir kelime haline gelmiş görünüyor! Sosyal sorunlar, kıtlaşan kaynaklar, iklim krizi gibi hayati sorunlar pek akla gelmiyor, daha doğrusu getirilmek istenmiyor. Bu konudaki aykırı düşünceler, itirazlar, şüpheci, ihtiyatlı yaklaşımlar, eleştiri ve uyarılar imkânsızın peşinde koşmak, dahası kelimenin olumsuz anlamında ütopik ve tehlikeli sayılıp lanetleniyor. 1980'li yıllarda ekoloji ve çevre hareketi sahaya inip, görünürlüğü arttığında, bu hareketler küresel oligarşinin adamları, sözcüleri ve bir kısım Nobel ödüllü bilim adamı tarafından karanlıkçı bir tehdit sayılıp lanetlenmişti. Oysa teknik dönüşüme-değişime yönelik muhalefet, bizzat teknolojiyi reddetmek anlamına gelmiyor ve gelmemelidir. Oradaki itiraz, geçerli teknolojinin harekete geçirdiği, neden olduğu sosyal ve politik düzene yönelik bir eleştiridir sadece. Değişime karşı olmak değil, farklı bir yörüngede ilerlemenin mümkün ve gerekli olduğuna dair bir uyarıdır. Bu sorunla ilgili olarak Jacques Ellul şöyle demişti:

> Tekniğe karşı olmak çocuksu ve absürttür. O kadar absürt ki, bu çığa karşıyım, kansere karşıyım demek gibi bir şeydir. Fa-

kat çocuksu ve absürt olmayan, teknikçi âlemin neyi temsil ettiği, ne anlama geldiğine dair kafa yormaktır.[21]

Dolayısıyla, teknoloji eleştirisi teknoloji düşmanlığı anlamına gelmiyor. Zaten tekniğe karşı olmak diye bir şey söz konusu değil ve olamamalıdır. Zira kategorik olarak tekniğe toptan bir genel karşıtlık, bizzat insanlığı ve uygarlığı yok saymak demeye gelir. Nitekim Jacques Elull "Bizi köleleştiren teknik değil ama tekniğe yüklenen (vehmedilen) kutsallıktır" derken söylemek istediği o idi.

İnsanlar, sınıfsal aidiyetleri ve dünya görüşleri ne olursa olsun (zengin, yoksul, cahil, eğitimli, sağcı, solcu...) teknik bilimin mutlaka her derdin devası, gerekliliği ve yararlılığı tartışma götürmeyen bir şey olduğu konusunda sarsılmaz bir inanca sahip... Teknik ilerleme "daha iyinin" ve "ilerlemenin" vazgeçilmezi, olmazsa olmaz koşulu sayılıyor da "daha iyinin" ve "ilerlemenin" ne olduğu merak ve tartışma konusu edilmiyor. Oysa ileri teknolojinin ne tür saiklerle üretildiği, ne tür çıkarlara öncelikle hizmet ettiği, ne gibi sosyal, ekonomik, psikolojik, toplumsal ve ekolojik sonuçlar ortaya çıkardığının da ilgi ve kaygı konusu yapılması gerekmez miydi? Soruna bu şekilde yaklaşıldığında, ilerleme denilenin aslında bir ideoloji olduğu görülecektir ki François Brune, "İlerlemecilik (*pogressisme*) yanlış yolda geride kalmaktır" diyordu.[22] Eğer teknoloji, doğanın yağmalanması, insan ilişkilerinin kötüleşmesi, insani yabancılaşmanın derinleşmesi sonucunu doğruyorsa, sosyal eşitsizlikleri derinleştiriyorsa, oligarşik çıkarlara hizmet ediyorsa, beklenenin aksine, emek sömürüsünü artırıyorsa, gelir dağılımını bozuyorsa, nihayet, ileri teknolojiler insanları her seferinde teknikçi sisteme daha

21 Jacques Ellul, *Le Bluff Technologique*, Hachette, 1988.

22 François Brune, *Médiatiquement Correct*, Prongon, 2006.

da bağımlı hale getiriyorsa, artık bilimsel koşulları ve temelleri üzerine kafa yormak gerekmiyor mu?

Vaktiyle bilim insanları ve filozoflar bu tür kaygılar ve duyarlılıklar taşıyorlardı ve bilimle felsefe bir bütünlük oluşturuyordu. Şimdilerde bilimin felsefeyle bağı neredeyse bütünüyle kopmuş bulunuyor ve artık ne olduğumuz, ne yaptığımız, ne yapmak istediğimiz, yaptıklarımızın ne anlama geldiği tartışma konusu yapılmıyor. 1933 yılında Chicago'da gerçekleştirilen evrensel serginin tanıtım afişinde: "*Bilim bulur, sanayi uygular, insan uyar*" yazılıydı. Herhalde hiçbir "bilimsel rafine tahlil" teknolojiyle insan-toplum arasındaki ilişkinin yönü ve mahiyetine dair bu kadar "öğretici" olamazdı! Hiroşima ve Nagazaki'ye atom bombası atıldığında, Fransız *Le Monde* gazetesi, 8 Ağustos 1945 tarihli nüshasında haberi manşetten şöyle vermişti: "***Bilimsel bir devrim: Amerikalılar Japonya'ya ilk atom bombasını attılar.***" ... Bu durumla ilgili olarak Ôé Kenzaburô şöyle yazmıştı: "*Eğer Hiroşima ve Nagazaki bütün dünyada biliniyorsa, bu kurbanların dramından dolayı değil, atom bombalarının gücü yüzündendir.*"[23] Bu anlayış, teknik bilimle insan ve toplum ilişkisinin ne hale geldiği hakkında bir fikir vermiyor mu?[24]

XVIII. yüzyılın sonunda İngiltere tekstil sektörünün (yünlü dokuma) işçileri hükümete dilekçeler vererek yeni makinaların kullanımının yasaklanmasını talep etmişlerdi. O dilekçelerde, yeni makinaların tekniğe zarar verdiğini, zira asıl tekniğin halen kendilerinin kullandıkları teknik olduğunu, gerçek tekniği kendilerinin temsil ettiğini söy-

23 *Notes de Hiroshima*, Galliard, Arcades, 1996, s. 84'ten aktaran Geneviève Azam, *Le Temps du Monde Fini. Vers l'après-capitalisme*, LLL Les Liens qui libèrent, 2010, s. 34.

24 Bu konuda bkz. Fikret Başkaya, *Yeni Paradigmayı Oluşturmak*, s. 279 ve devamı.

lüyorlardı. Hükümetin, taleplerini savsaklaması ve geri çevirmesi üzerine de makinaları kırmaya yönelmişler, ünlü Luddist Hareketi ortaya çıkmıştı. Netice itibariyle şu veya bu teknolojinin kullanılması nesnel bir gerekliliğin, vazgeçilmezliğin değil, ekonomik ve politik tercihlerin, daha doğrusu sınıfsal çıkarların bir sonucudur. Mesela XX. yüzyılın başında ABD'de evlerde güneş enerjisi oldukça yaygın bir kullanıma sahipti, onun yerini elektrik enerjisinin alması bir "gereklilikten" ve "zorunluluktan" kaynaklanmadı. Ekonomik ve politik tercihlerin, daha doğrusu belirli sınıfsal çıkarların bir gereği olarak dayatılmıştı... Benzer bir durum tramvayın yerini arabaya bırakmasında yaşanmıştı. Aynı şekilde Türkiye'de en uygun enerjinin güneş enerjisi olması gerekirken, petrole, doğal gaza onca bağımlılık, nesnel bir zorunluğun ve gerekliliğin, rasyonel bir tercihin sonucu değil, basbayağı, politik/sınıfsal bir tercihin ve dayatmanın sonucudur...

İnsanlar herhangi bir teknolojik projeye, mesela nükleer santrale, HES'e, termik santrale karşı çıktıklarında, bunu tekniğe karşı oldukları, teknoloji düşmanı oldukları için yapmıyorlar... Haklı olarak, belirli bir teknolojik projeye karşı çıkarak, işlerini, geçimlerini, yaşam tarzlarını, doğal çevreyi korumayı amaçlıyorlar... Sanayi kapitalizminin ilk sahneye çıktığı dönemden bugüne, işçiler, zanaatkârlar, çiftçiler hep kapitalizmin ürettiği "ileri teknolojiye" karşı çıktılar. Makinaları kırıp fabrikaları ateşe verirken son derece haklı nedenleri vardı. Şimdilerde de "garp cephesinde yeni bir şey yok".

Bugün de harikalar yarattığı söylenen **teknik bilimin** ortaya çıkardığı kötülüklere karşı tepkilerini sürdürüyorlar. Zira "birileri" tarafından yere göğe sığdırılamayan "büyüleyici" teknoloji harikaları, yıkıcı sonuçlar üretmeye devam

ediyor: İnsanları yoksullaştırarak, işsiz bırakarak, aç bırakarak, yaşam için gerekli araçlardan mahrum ederek, yaşam araçlarına yabancılaştırarak, belirsizlik ve güvensizlik ortamına iterek, geleceklerini ipotek altına alarak... ve nihayet doğa tahribatını derinleştirerek... Ve kapitalist teknolojiye itiraz, sadece ondan doğrudan ve en çok zarar gören üretici sınıflardan (işçiler, esnaf, çiftçiler) gelmedi. Romancılar, şairler, yazarlar, filozoflar, kimi bilim adamları da kapitalizmin ürettiği ve **kapitalizmi üreten** modern teknolojinin karşısına dikildiler ve olup bitenleri teşhir ve mahkûm ettiler. Teknik bilimle ilgili olarak Bertrand Russel şöyle demişti:

> Bilimden bugüne kadar üç amaç için yararlanılmıştır: toplamı meta üretimini artırmak; savaşları daha yıkıcı hale getirmek ve bazı sanatsal ya da insan sağlığıyla ilgili değerlerin yerine bazı önemsiz eğlenceleri koymak. Toplam üretim artışı, yüzyıl kadar önce önemliydi ancak günümüzde boş zaman sürelerini artırmak ve akıllı üretim yöntemi ondan çok daha önemlidir.[25]

Şimdilerle on binlerce "bilim insanı" **savunma sanayii** için çalışıyor. Aslında savunma sanayii denilerek bir edebikelam yapılıyor, doğrusu savaş sanayii, öldürme, katletme, yok etme sanayiidir. İnsanlar nasıl en "etkin" şekilde öldürülür, doğa en etkin şekilde nasıl yok edilir sorusuyla ilgili bir bilim, bilimsellik ve bilimci olabilir mi? Gerçekten bilim insanıysa, öldürme ve yok etme sektöründe, dahası kitle imha silahları sektöründe işi ne denmeyecek midir? Son dönemdeki geçerli teknolojik ürünlerin çoğu da zaten bidayette militer amaçlar, dolayısıyla savaşlar için üretilmiş, daha sonra da "sivil alana" teşmil edilmişti. Bu son derece önemli bir sorundur ve üzerinde önemle durup düşünmeyi gerektiriyor...

25 B. Russel, *The Prospects of Industrial Civilisation*, The Century Campany, New York, 1923, s. 186'dan aktaran Otto Ulrich, *Kalkınma Sözlüğü*, s. 472.

Bir başka önemli sorun da bilimsel/teknik buluşların ve ilerlemenin gerisinde her zaman sermaye ve devletlerin oluşudur. Hangi teknolojinin geliştirileceğine, neyin üretileceğine bu ikisi karar veriyor. Politik ve ekonomik çıkarların hizmetindeki bir bilimsel buluşun, bir teknolojik yeniliğin, "büyük insanlık" için ne gibi bir kıymetiharbiyesi olabilir? Bilimcinin, araştırmacının (mucidin) yeteneğini ve çabasını, politik ve ekonomik çıkarların ve iktidarların hizmetine sunmak yerine, kamu yararını, toplum yararını gözetmesi ve doğal çevrenin korunması ve muhafazası gerekleriyle uyumlu hareket etmesi, etik bir duruş ortaya koyması gerekmiyor mu? Şimdilerde bir de "dördüncü teknolojik devrimden" söz ediliyor... Ne demeli? Saçmalamanın ve küstahlığın sınırı yok...

II

Neyi, Nerede ve Nasıl Üretmeli?

"Piyasa ekonomisinin akıllara durgunluk veren sanayi başarıları, toplumun özüne verilen büyük zararlar pahasına elde edilmişti".[1]

Karl Polanyi

Kapitalist toplumun en temel çelişkisi, üretim etkinliğiyle ihtiyaçlar arasındaki doğrudan bağın kopmuş olmasıdır. Başka türlü ifade edersek, kullanım değerinin değil, değişim değerinin esas olmasıdır. Aradaki bağın bu şekilde koptuğu koşullarda, başlıca dört sonuç ortaya çıkıyor: Birincisi, üretilen her şey ekseriyetle ihtiyaçtan fazla üretiliyor (kapitalizmin mantığının ve işleyişinin bir sonucu olarak); ikincisi, bir yanda üretim fazlası var iken, diğer yanda insanların çoğunluğunun temel ihtiyaçları yeteri kadar karşılanamıyor, hayati önemi olan şeylerin üretimi savsaklanıyor ve üstelik müthiş bir kaynak israfı söz konusu oluyor. Bir tür "varlık içinde yokluk" durumu ortaya çıkıyor. Tam da Nâzım Hikmet'in *Taranta Babu'ya Mektuplar* adlı ünlü şiirinde söylediği gibi:[2]

1 Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm, Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, çev. Ayşe Buğra, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1984. s. 190.

2 Nâzım Hikmet, *Bütün Şiirleri*, YKY, İstanbul, s. 456.

Bir öyle şaşılası
dünya ki burası,
bollukla ölüyor,
kıtlıkla yaşıyor.
Varoşlarda hasta, aç kurtlar gibi
insanlar dolaşıyor
ambarlar kilitli
ambarlar buğdayla dolu..
Tezgâhlar
ipekli kumaşla dokuyabilir
topraktan güneşe kadar giden yolu.
İnsanlar yalnayak
insanlar çıplak...
Bir öyle şaşılası
dünya ki burası,
balıklar kahve içerken
çocuklar süt bulamıyor.
İnsanları sözle besliyorlar,
domuzları patatesle...

Üçüncüsü, üretmek, doğadan bir şey çekmek (eksiltmek), yok etmek ve aynı zamanda da doğaya bir şeyler atmak (kirletmek) demek olduğu için, "gerçek" ihtiyaçlara yabancılaşmış **aşırı üretim**, doğanın dengelerini (sağlığını) bozuyor, doğanın kendini yenilemesini sorunlu hale getiriyor, riskleri büyütüyor ve genel bir sürdürülemezlik durumu ortaya çıkarıyor. Ve dördüncüsü de her ileri aşamada daha çok, lüks, gereksiz ve zararlı şeyler üretiliyor. Toplum çoğunluğunun ihtiyaçlarına yabancılaşmış bir üretim fazlası veya gereksiz ve/veya zararlı üretimle yeteri kadar tatmin edilemeyen ihtiyaçlar arasındaki uçurum büyüyor. Bir fikir vermek için Birleşmiş Milletler Örgütü, 2010 yılında açlık sorununu çöz-

mek için yılda 80 milyar dolar kaynağın yeterli olduğunu ama aynı yıl dünyada silahlanmaya harcanan paranın 1630 milyar dolar olduğunu bildiriyordu...[3] Bu, yıllık silahlanma harcamalarının yirmide biri demek... ABD, son on yılda esas itibariyle kendisi tarafından peydahlanan terörle mücadele için 1600 milyar dolar harcadı...[4]

Üretimin yönünü yaşam için gerekli şeylere çevirmek

Her malın bir kullanım değeri ve bir de değişim değeri var ama kâr etmenin yolu değişim değeri üretmekten geçiyor. Zaten kapitalist ekonominin temel çelişkisi de kullanım değeriyle değişim değeri arasındaki çelişkidir... Başka türlü ifade edersek, kapitalist sermaye birikiminin beslendiği kaynak değişim değeridir. Öyle olunca da her bir kapitalist her seferinde daha çok değişim değeri üretmeye yöneliyor, zorlanıyor ve her şey değişim değerine indirgeniyor. Ne var ne yoksa ölü metalara dönüştürülüyor, alışveriş konusu yapılıyor. Üretim etkinliği çılgın rekabet ortamında gerçekleşiyor. Her bir kapitalist ve/veya kapitalist işletme, toplam artı değer kütlesinden daha büyük pay kapmak zorunda, bunun için de her seferinde daha çok üretmek zorunda. Kapitalistin iradesinin de bir önemi yok, zira sürekli olarak "*ileriye doğru kaçmak zorunda*". Başka türlü davranmanın, başka türlü yapmanın mümkün olmadığı bir durum söz konusu... Velhasıl kapitalizm koşullarında kârın maksimize edilmesi gerekiyor, bunun için de her şeyi, her nesneyi, her insani, toplumsal etkinliği ve doğa etkinliğini değişim değerine tahvil etme

3 Brugvin Thierry, "*L'autonomie alimentaire, dans une perspective décroissante radicale*" mouvements info.

4 Rossa Sana, "*Le 1600 milliards de dollars: le coût astronomique d'une décennie de guèrre contre le terrorisme*", www.bastamag.net, 3 Mart 2015.

zorunluluğu var. Tamı tamına "sağım-solum meta" durumu geçerli... Lakin söz konusu olan sadece bir metalaştırma değil, şeyleri metaya dönüştürmek değil, bu süreç tüm sosyal ilişkileri, toplumu, doğayı, fikirleri, canlı olan her şeyi ve bir bütün olarak gezegeni de biçimlendiriyor, biçimsizleştiriyor, dejenere ediyor ve kâr etmenin hizmetine sunuyor. Başka türlü ifade edersek, sermayenin ihtiyaçlarıyla uyumlandırıyor...

O zaman yapılacak şey, bu durumu yaratan dinamikleri, eğilimleri tersine çevirmek, etkisizleştirmek olabilir. Nasıl uçmak isteyen biri yerçekimi yasasını etkisizleştirmek, nötralize etmek zorundaysa,[5] bu sefil süreçten çıkmak için de onu yaratan koşulları, faktörleri etkisizleştirmek, nötralize etmek gerekiyor. Velhasıl sorunu kaynağında kavramak, şeyleri adıyla çağırmak, analiz etmek gerekiyor.

Eğer bir mal ve/veya hizmet (servis) bir insan ihtiyacını karşılıyorsa, insan ve toplum yaşamı için bir anlam ifade ediyorsa, o malın veya hizmetin bir kullanım değerinden söz edilir. Ve eğer bir mal ve/veya hizmet bir ticaret, bir alım-satım konusuysa onun bir değişim değerinden söz edilecektir. Yukarıda da söylediğimiz gibi, tam bir meta toplumu olan kapitalizm koşullarında öncelikli ve belirleyici olan değişim değeridir. O kadar ki, ileri düzeyde gelişmiş bir kapitalist toplumda, meta yegâne değer sayılır... Metaya dönüştürülebilir, tahvil edilebilir olmayan hiçbir insan etkinliği, hiçbir şey, hiçbir nesne, hiçbir mal ve hizmet, muteber sayılmaz! O halde bir şeyin üretilmesi, var olabilmesi, onun değişim değerine uyum sağlama potansiyeline, değişim değerine tahvil edilebilir olup olmadığına bağlıdır... Netice itibariyle alınır-satılır bir şey olduğu sürece, her ne olursa olsun, üretilme-

5 Marc Vandepitte, *Remarks on "Redirecting production for life's necessities, prioritizing use value over exchange value"*, Rosa Luxemburg Fondation Brussels Conference Paper, Nisan 2011.

si caiz ve arzulanır bir şey demektir! Başka türlü söylersek, kapitalizm dâhilinde insan yaşamı için gerekli ve yararlı olmayan, dahası zararlı sayısız şey üretilebiliyor. Nitekim akla hayale gelmeyen şeyler önce ihtiyaçlar mertebesine yükseltiliyor, bu amaçla pazarlama "bilimi", reklamlar, medya ve "konunun uzmanları" devreye sokuluyor. Artık o aşamadan sonra gereksiz ve zararlı şeyleri üretmek de mümkün hale geliyor. Aksi halde askerî harcamalardaki patlama, insanlarla alay etmek anlamına gelen lüks mallar ve hizmetler, "çılgın proje" saçmalığı, çirkin kuleler, devasa barajlar, AVM'ler, vb. nasıl açıklanabilirdi? Bunca finansal balon nasıl yaratılabilirdi? Eğer tersi olsaydı, yani kullanım değeri üretmek kural olsaydı, piyasa (pazar) da insan ihtiyaçlarını tatmin etme yönünde işlerdi... İşte o zaman gerçek anlamda piyasadan söz edilebilirdi...

O halde kritik sorun iki şeyle ilgili demektir: (1) üretimin kâr etmenin, sermaye biriktirmenin, özel çıkarların, yağma ve talanın değil, doğrudan insanların gerçek ihtiyaçlarının tatminine yöneltilmesi gereği ve (2) üretim ve tüketim etkinliğinin doğaya zarar vermeyecek şekilde gerçekleşmesini sağlama zorunluluğu... Sorun daha çok kâr etmek için daha çok üretmek, daha çok kirletmek, daha çok yok etmek değil, sosyal ihtiyaçları karşılamak ve ekolojik gereklere cevap verecek şekilde **başka türlü üretebilmekle** ilgilidir... Bu da geçerli ekonomik anlayışın kökünden değiştirilmesini ve bir dizi genel kabulün reddedilmesini, yeni bir ekonomik-sosyal-siyasal-etik-kültürel-estetik perspektifi ve paradigmayı varsayar. Zira geçerli kapitalist üretim ve yaşam tarzı, toplumun asıl **ihtiyaçlarına** külliyen yabancılaşmış durumda. Oysa üretim etkinliği, toplumun fiziki, kültürel ve ruhi kolektif yaşamının devamını sağlayan bir etkinlik olmak zorundadır. Yegâne amacı kârı artırmak için emeği (insanı) sömürmek olan ve

doğayı tahrip etmekle sonuçlanan bir ekonomik sistem kabul edilebilir ve sürdürülebilir midir?

Bu aşamada *ihtiyaçlar sorunu* üzerinde kısaca durmak gerekecek.

Nereye bakarsınız bakın, gözünüzü nereye çevirirseniz çevirin, her yerde hep aynı şeyler: her biri birkaç futbol sahası büyüklüğünde AVM'ler, beş yıldızlı oteller, milyonların, on milyonların yaşadığı kentten başka her şeye benzeyen insan siloları, otoyollar, lüks otomobiller, rezidans denilen 40-50 katlı kuleler, "akıllı konutlar", her tarafı kaplamış bankalar, bankamatikler, beş yıldızlı otellerle yarışan devasa devlet binaları, *casino*'lar, yürüyen merdivenler, arabalar tarafından işgal edilmiş sokaklar, kaldırımlar, trafiğe takılmış yüz binlerce araba, her köşe başında cep telefonu satıcıları, bina duvarlarını kaplamış reklam panoları, karanlığı delen reklam ışıkları ve dur durak bilmeden koşuşan insan kalabalıkları... Elbette ihtiyaçlar görelidir (rölatif), koşullara, zamana ve üretici güçlerin gelişmişlik düzeyine göre değişir ama bunu söylemek soruna fazla açıklık getirmez.

Yegâne kaygının ve amacın kârı artırmak, sermayeyi büyütmek olduğu bir dünyada, "ihtiyaçların" insan haysiyetine uygun bir tarzda karşılanması, tatmin edilmesi mümkün değildir. Özel mülkiyeti sorun edip tartışma gündemine taşımadan, insanlığın kaderini elinde tutan dev tekeller etkisizleştirilmeden, başlıca üretim araçları **sosyalleştirilmeden** (devletleştirme veya millileştirme değil), **müşterekleştirilmeden** ihtiyaçlar sorununu tatmin edici bir tarzda çözmek mümkün değildir. Kimin neye sahip olacağına, neyin nasıl üretileceğine bir avuç sermaye tekeli, şirket yöneticileri (CEO'lar), **küresel oligarşinin, küresel plütokrasinin adamları** karar veri-

yor. İnsanların üretim ve yaşam araçlarına ulaşması, kimin, nerede, nasıl yaşayacağı, nerede, nasıl çalışacağı, ücret düzeyi, para ve maliye politikaları... sermaye sahipleri tarafından belirleniyor. Kimin ne yiyip ne içeceğine sayıları bir elin beş parmağını geçmeyen tarımsal tekeller (agro-endüstri) ve bir o kadar gıda tekeli karar verdikçe ve insan yaşamı için vazgeçilmez olan gıda dev kapitalist tekeller tarafından rehin alınmışken, kamu hizmetlerinin ve sosyal hizmetlerin özelleştirilmesi marifet sayıldıkça, insan ve toplum yaşamı için vazgeçilmez olan ortak yaşam alanları birer birer yok edildikçe ve zenginlik bir tabu olmaya devam ettikçe, bu kör gidişi, bu tehlikeli süreci tersine çevirmek mümkün olabilir mi?

"Her insanın hayati ihtiyaçlarını karşılama hakkı vardır" demek önemlidir ama yeterli değildir. Zira kapitalist çağda ihtiyaç kelimesi başlangıçtaki içeriğine yabancılaşmış bulunuyor. Ivan Illich bu konuda şunları yazıyor:

> *Murray*'ın orijinal *Oxford English Dictionary'de (1982)* "ihtiyaç" maddesi iki iki bölümden oluşuyordu: (a) bir şey yapma zorunluluğu ve (b) bir şeye sahip olma konusunda emredici bir talep. "İhtiyacı olmak" ibaresi yüzlerce yıl bir şeyi yapmak ve bir şeyi elde etmek kaçınılmaz zorunluluğu anlamında kullanılmıştır. Adı geçen sözlükte ibarenin üçüncü anlamına ilk kez yer verilmiştir. (c) insanı, karşılanmasına yönelten fizyolojik ya da psikolojik noksanlık durumu (1929). İhtiyaç ancak bundan sonra bir şeyin noksanlığı ve talep edilmesi anlamına gelmeye başlamıştır.[6]

Fakat asıl, kalkınma kavramının sahneye çıkığı dönemde ihtiyaç kelimesi bugünkü içeriğine kavuşmuştur. Ve esas itibariyle Birleşmiş Milletler Örgütü tarafından ilan edilen

6 Ivan Illich, "İhtiyaçlar", Wolfgang Sachs (der.), *Kalkınma Sözlüğü- Bir İktidar Olarak Bilgiye Giriş*, çev. Oktay Etiman, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara, s. 179.

"ikinci kalkınma on yılında" sıkça dillendirilir olmuştu.[7] Nitekim Birinci Kalkınma On Yılının sonuçları beklentilerin gerisinde kalmış, hayal kırıklığına neden olmuş, **Temel İhtiyaçlar** söylemi gündeme gelmişti. Bununla, hiç değilse insanların temel ihtiyaçları (beslenme, barınma, giyinme, güvenlik ortamında yaşama, sağlıklı olma, vb.) karşılansın, deniyordu...

Böylece ihtiyaçlar hiyerarşisinden[8] söz edilir olmuştu: (1) temel ihtiyaçlar (beslenme, giyinme, barınma...), (2) birincil ihtiyaçlar (bu ihtiyaçlar vazgeçilmez olmayan ama mesela eğitim ihtiyacı gibi ihtiyaçları kapsıyor) ve (3) ikincil ihtiyaçlar (bunlar vazgeçilmez ve öncelikli olmamakla birlikte, insanın insan olarak kendini gerçekleştirmesine imkân veren ihtiyaçları kapsıyor). Aslında bu tür ayrımları ve hiyerarşileri insan onurunu ve insan varlığını önemseyen bir yaklaşım saymak mümkün değildir. Ne demek istediğimizi Ivan Illich çok iyi anlatıyor:

> Önceki çağların anlamlar takımyıldızında bir terim ve bir fikir olarak hiçbir yeri olmayan ihtiyaçlar kavramı, günümüzün zihinsel topolojisinde önemli bir yere sahiptir. Nitekim ihtiyaçlar kavramı, İkinci Kalkınma On Yılı'nda anlambilim göğünde süpernova gibi ışıldayan bir kavram oldu. Gronemeyer'in de belirttiği gibi, günümüzde temel ihtiyaçlar konusuna önem verilince insan olgusu da farklı bölümler halinde tanımlanabilmiştir. İhtiyaçlar söylemi ile kastedilen, bireyin az insan ya da çok insan olabileceğidir (abç.). Böylece gündeme, çok etkili bir uyuşturucu madde kadar örnekleyici ve iğneleyici bir araç girmiştir. Ortak insanlığımızı ortak ihtiyaçlarımızla tanımlayarak bireyi

7 Fikret Başkaya, "Rapport Pearson et sous-développment", L'Université de Poitiers, 1970.

8 Bu konuda bkz. Abraham Maslow, "A theory of human motivation", *Psychogical Review*, 50 (4), 370-396, 1943.

> ihtiyaçlara ilişkin bir istatistiksel veri düzeyine indirgemiş oluyoruz.[9]

Gerçekten de bir ihtiyaçlar hiyerarşisi söz konusu olduğunda, insanlar ihtiyaçlarını nasıl karşıladıklarına göre sınıflandırılmış olur ki böyle bir şey toplumsal eşitsizlikleri bir sorun olarak görmemek, değilse olağan bir şey saymak ve kabullenmek anlamına gelir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 25. maddesinde,

> Herkesin kendisinin ve ailesinin sağlık ve refahı için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı vardır. Herkes, işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ve kendi iradesi dışındaki koşullardan doğan geçim sıkıntısı durumunda güvenlik hakkına sahiptir.

deniyor. Ve aradan 67 yıl geçmişken, milyarlarca insan o hedefin çok uzağına savrulmuş durumda. Bir ilkeyi ilan etmek önemlidir ama yeterli değildir. Soyut planda dile getirilenin gerçek yaşamda bir karşılığı olması gerekmez, öyle bir kesinlik yoktur... Özel mülkiyetin bir tabu sayıldığı, sömürü, yağma ve talanın **ilerleme, kalkınma, şimdilerde ekonomik büyüme, işte, sürdürebilir kalkınma, yeşil ekonomi, vb.** adına kutsandığı bir dünyada insanca yaşamak mümkün müdür?

Nitekim "ihtiyaçlar görelidir" denerek, mevcut gayri adil eşitsiz durum meşrulaştırılıp, dayatılabiliyor... Sınıfsal aidiyetlerine göre **bazılarının diğerlerinden daha çok şeye ihtiyacı vardır** demek, kabul edilebilir değildir ve mevcut durumu sürdürmenin gerekçesi olabilir ancak! Ekonomik sistemin ahlaki (etik) bir temel üzerine oturtulmadığı koşullarda, ihtiyaçlar sorunu ne gerektiği gibi ele alınabilir ne de tatmin edici bir çözüme kavuşturulabilir... Ve etik temellere dayalı, gerçekten insani bir ekonomik işleyiş de yegâne amacın ve

9 Ivan Illich, "İhtiyaçlar", s. 175.

kaygının kâr amaçlı değişim değeri üretmek, dolayısıyla sermaye üretmek ve genişletilmiş ölçekte yeniden üretmek olduğu mevcut sistemin ve işleyişin dışına çıkmayı varsayar... O halde yaşamın temeli olanın kolektif denetimi gerekiyor ki bu sorun üzerinde ilerleyen sayfalarda duracağız.

Üretim, kolektif bir çabanın, çalışmanın, etkinliğin sonucu olarak gerçekleşiyor, lakin kolektif çabanın ürününe sermaye sahipleri, mülk sahipleri el koyuyor. O halde, **sermaye sahipleri için artı değer üretme durumunu aşmak, tüm insanların maddi, manevi, kültürel ihtiyaçlarını karşılamak üzere üretimin yönünü ve yapılış tarzını değiştirmek, dönüştürmek gerekiyor.** Nitekim daha çok kârı amaçlayan ve emek sömürüsü üzerinde yükselen bir ekonomik işleyiş, sadece kabul edilebilir değil, aynı zamanda sürdürülebilir de değildir... Dolayısıyla ekonominin de yeniden tanımlanması gerekiyor. Değişim değeri yerine kullanım değeri tercihi yapmak, doğaya saygılı olmayı da mümkün hale getirir. Hem insanların yaşam kaynaklarına ulaşmaları bakımından bir dengesizliğin söz konusu olmaması hem de üretim sürecinin burjuva iktisatçıların "dışsallıklar" dediğini içermesi, doğaya saygıyı esas alması gerekiyor. Bunun için de ekonomik büyümeyi kalkınmayla özdeş sayan, neoklasik, Keynesçi ve neo-Keynesçi iktisatçıların **yaklaşımlarının reddedilmesi gerekiyor. Daha genel bir çerçevede de ekonomik büyümeyi kendi başına bir amaç sayan yaklaşımların terk edilmesi gerekiyor.**

Marifet daha çok üretmek değil, gerekli şeyleri üretmek, Latin Amerika yerlilerinin *Buen Vivir (Sumak Kawsai)* dediği "*iyi yaşama*" kavramına gönderme yapan bir üretim etkinliği geliştirmek olmalıdır. Nitekim küçük bir Güney Asya ülkesi olan Bhutan'da zenginlik ve refah ölçüsü olarak GSYİH (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla) yerine, resmen Gayri Safi Mutluluk (GSM) "ölçüsü" tercih ediliyor. Bhutan'ın dünyanın küçük

bir ülkesi, "kapitalist dünya sistemi dâhilinde okyanusta küçücük bir ada" oluşu, onun sunduğu örneği önemsizleştirmez. İster *buen vivir* kavramı ve isterse **gayri safi mutluluk** olsun, bu tür örneklerin önemi, şeyleri farklı düşünmenin, tasarlamanın ve yapmanın imkân dâhilinde olduğuna gönderme yapıyor olmalarıdır, sorunların pekâlâ alışılmış olan dışında da ele alınabileceğini gösteriyor, en azından ima ediyor olmalarıdır...

Neyi, nasıl üretmeli sorumuza dönersek, bir kere kesinlikle üretilmemesi, üretilmesinin akla bile getirilmemesi gereken şeyler var: Nükleer silahlar, nükleer enerji, biyolojik silahlar, biber gazı gibi... Nükleer enerji endüstrisi hem acil hem kalıcı ve telafisi mümkün olmayan riskler oluşturuyor. Ham maddesi, uranyumun üretimi birkaç çokuluslu şirketin tekeli ve denetiminde. Bir başka sakınca da bu enerji üretimi yönetiminin güvenlikçi ve antidemokratik olmasıdır. Üretim, toplumun dışında, topluma yasak, bir tür asker-polis kuşatması altında, kamusal gözetim ve denetimden muaf bir alanda gerçekleşiyor.

Geçerli hâkim anlayış, teknik olarak yapılabilir olan her şeyin yapılmasını marifet sayıyor ve dayatıyor. Teknik planda yapılabilir olan her şeyi yapmaya tevessül etmenin ne gibi bir mantığı olabilir? Son söyleşilerinden birinde Cornélius Costariadis, "kapitalist toplumun her açıdan yıkıma koşan bir toplum olduğunu, zira kendi kendini sınırlamayı bilmediğini" söylemişti. Şöyle diyordu Costariadis:

> Zira gerçekten özgür bir toplum, özerk bir toplum kendini sınırlamak zorundadır, yapılmaması gereken şeyler olduğunu veya denenmemesi, hatta denenmesinin arzulanmaması gereken şeyler olduğunu bilmesi gerekir.[10]

10 Cornélius Costariadis, *Le Monde Diplomatique*, août 1998.

Ondan çok önceleri, Marx ve Engels de ünlü *Komünist Manifesto*'da kapitalizmin bu çelişik karakterine gönderme yapıyorlardı:

> Burjuva üretim ve değişim koşulları, burjuva mülkiyet ilişkileri, öylesine büyük üretim ve değişim araçlarını oluşturma büyüsünü başarmış o burjuva toplumu, yer altından kendi çağırdığı güçlere artık hükmedemez olan cinci hocalara dönmüş durumda.

Gerçekten de insanlığın manzarası, çağırdığı ruhları bir türlü geri gönderemeyen büyücünün durumuna benziyor...[11] Nitekim bir zaman geliyor yangını çıkaranların onu söndürmesi mümkün olmayabiliyor...

Üretiminin sınırlandırılması gereken şeyler var, otomobil gibi. Zira "herkese bir araba" sloganıyla yol alan mevcut durum, çok büyük sorunlara ve yıkımlara neden oluyor. Gerçek durum öyle ama araba vazgeçilmez bir refah ve "mutluluk unsuru" olarak sunuluyor. Oysa araba (otomobil) ulaşım sorununu çözmenin uygun bir yolu değil... Bu önemli sorun üzerinde ileriki sayfalarda duracağız.

Üretiminin artırılması gereken şeyler var: Bazı tarımsal ürünler ve gıda maddeleri, sağlık, eğitim, kültür ve sanat etkinlikleri, sosyal hizmetler, kamu hizmeti denilenler, sosyal **müşterekler**, doğa koruması, vb. Fakat sadece üretimin artırılmasıyla yetinmemek gerekiyor, bu alanlarda maddi, nicel (kantitatif) üretim artışı gerekli ama yeterli sayılamaz. Başka türlü söylersek, niceliğin yerini nitelik kaygısının (kalitatif üretimin) alması gerekiyor.

Tabii üretim etkinliğinin insana (işçiye, çiftçiye, esnafa, reel üreticiye) ve doğaya zarar vermeyecek, en azından zararı asgari düzeye indirecek bir tarzda tasarlanması ve gerçekleş-

11 Fikret Başkaya, *Yeni Paradigmayı Oluşturmak*, s. 88.

tirilmesi gerekiyor. Bu da enerjiyi gerektiği gibi kavrayıp kullanmayı zorunlu kılıyor. Zira geçerli kapitalist üretim, enerji yutucu bir mantığa ve işleyişe sahip. Her seferinde daha çok enerji kullanmadan yol alamıyor. Velhasıl çelişik bir durum ortaya çıkmış bulunuyor. Geçerli enerji üretim ve kullanım tarzının vakitlice aşılması gerekiyor.

Neyi, nerede, nasıl üretmeli sorusuyla ilgili olarak, üç alandan vereceğimiz örnekler, içinde bulunduğumuz durumu bilince çıkarmaya ve muhtemel çıkış yollarına dair de fikir verebilir. Bu amaçla ilerleyen sayfalarda tarımsal üretim, gıda, enerji ve otomobil (araba) üretimi üzerinde kısaca duracağız.

1. Varlık nedenine ve misyonuna yabancılaşmış tarım ve rehin alınmış gıda...

Batı düşüncesinde mündemiç hâkim anlayışta ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında geçerli olan "kalkınmacı paradigma"da köy ve köylülük azgelişmişliğin ve yoksulluğun nedeni olarak görüldü. Başka türlü söylersek, azgelişmişliğin ve yoksulluğun gerisinde doyumluk tarıma dayalı köy ve köylülük vardı... O halde gerilikten, yoksulluktan, azgelişmişlikten kurtulmanın yolu, köylülüğü dönüştürmekten, onu "modernleştirmekten", "kalkındırmaktan" geçerdi. Velhasıl gerilik, geri kalmışlık ve geleneksellik köylülükle özdeşleştiriliyordu. Ve eğer köy ve köylülük (kır kesimi densin), ilerlemenin, modernleşmenin önünde bir engel teşkil ediyorduysa, o zaman sorunun çözümü de sosyal bir kategori olan köylülüğün tasfiyesinden geçerdi... Netice itibariyle bu modernizasyon söylemi sosyal Darvinizmin yeni bir versiyonundan başka bir şey değildi... Geçerli anlayışta köylülük, modernleştirici elit tarafından dönüştürülmesi, eğilip bükülmesi, hi-

zaya getirilmesi gereken bir nesne, biçimlendirilmesi gereken pasif bir yığın, bir **araç** olarak görülüyordu. Üstelik köylülük sınıflara bölünmüş, çelişkilerle malul bir sosyal kategori de sayılmıyordu... Bir tarafta **modernleştirici aktif elit** (özne), diğer tarafta **pasif kitle** (nesne) söz konusuydu ve kitlenin iradesinin hiçbir kıymetiharbiyesi yoktu.

Savaş sonrasında geçerli kalkınmacı düşünce müthiş bir "keşif"te bulunmuştu: Kır kesiminin veya köylülüğün sahip olduğukaynağın harekete geçirilmesiyle, modernleşme ve kalkınma mümkün olacaktı ki, onun da yolu sanayileşmekten ve ekonomik büyümeden geçerdi. Oysa orada tam da **kavramın kendindeki çelişki** denilen söz konusuydu. Zira bir yanda kır kesiminin yoksulluğundan söz edilirken, diğer yanda onun sahip olduğu kaynağın (zenginliğin) harekete geçirilmesiyle kalkınmanın gerçekleşeceği düşüncesi tam bir çelişkiydi. Ekonomik büyüme için yatırımların artırılması, yatırımların da tarımsal artıkla finanse edilmesi gerektiğinin söyleniyor oluşu, retorikle realite arasındaki uyumsuzluğu ele veriyordu. Büyüme yatırımların artırılmasını, yatırımların artması kârların büyümesini, kârların büyümesi de düşük ücretleri ve çalışma süresinin uzamasını gerektiriyorsa, asıl amacın tarım sektörünü (köylülüğü) kapitalizmin etkinlik alanına sokmak olduğu gayet açıktır... Netice itibariyle modernleşme söylemi veya kalkınmacılık, asıl niyeti gizliyordu ki asıl niyet, **kır kesimini, köylülüğü; sermayenin değerlenme alanı, bir kâr aracı haline getirmek, velhasıl kır kesimini veya aynı anlama gelmek üzere köylülüğü kapitalizmin mantığı ve kapitalist sınıfın çıkarlarıyla uyumlandırmaktı...**

Eğer kır kesimi, gelişmenin, modernleşmenin, ilerlemenin, kalkınmanın ... önünde bir engel oluşturuyorsa, ekonomik, sosyal, politik, kültürel **geri yapılar ve değerler** nasıl dönüştürülecekti? İşte bu amaç için de "güçlü" ulus-devlete ge-

rek vardı... Ancak güçlü bir devlet ilerlemeye, "kalkınmaya" direnen "geri ve gerici", "uygarlık düşmanı" unsurların üstesinden gelebilirdi... Yeryüzünün yeni efendileri, modernleştirici güçlü devleti bu yüzden çok sevdiler... "Bilimsel" literatürde adıyla çağrılmayıp, geleneksel sektör denilip ilerlemeye ve modernleşmeye ehil olmadığına karar verilen geniş köylü kitlesinin direncinin kırılması, "terbiye edilmesi", gerektiğinde de modernleşme, kalkınma, "ülkenin birlik ve bütünlüğü" için cezalandırılması, ezilmesi, eğilip bükülmesi, hizaya getirilmesi, ancak "güçlü devlet" sayesinde mümkün olabilirdi. Tabii köylülüğün önemli ölçüde tasfiye edildiği sonraki dönemlerde de güçlü devlete ihtiyaç azalmak bir yana daha da büyüyecekti... Zira kapitalist modernizasyonla birlikte mülksüzleşmiş, proleterleşmiş, üretmek ve yaşamak için gerekli araçlardan mahrum edilmiş, geleneksel sektör yoksullarının kahir ekseriyeti kentlerin (aslında kentten başka her şeye benzeyen) varoşlarına taşınmış, moda tabirle enformel sektör olmuştu... Daha kibarca ona "kayıt dışı" dendiği de oluyor ve "kayıt içine alınabilirse" işlerin yoluna gireceği söyleniyor... Eğer tehlike kırdan kente, büyük kentlerin varoşlarına taşınmışsa, güçlü devlete de her zamankinden daha çok ihtiyaç duyulmaz mıydı?..

Bugün yüz yüze geldiğimiz sorunların temelinde, Batı düşüncesinde mündemiç toprağa, canlı doğaya ve kendine benzemeyene düşmanlık yatıyor... Neoliberal küreselleşme köylü tarımına yönelik kapsamlı bir saldırı yürütüyor. Lakin söylem gerçeği gizliyor. Tarımsal üretim, sermayenin etkinlik alanına ne kadar çok girerse, işlerin o ölçüde yoluna gireceği, sorunların çözüleceği söyleniyor. Velhasıl tarımın sanayileşmesi, makineleşmesi, kimyasallaşması, petrolleşmesi, kapitalist bir etkinlik alanı hale gelmesi bir başarı olarak sunuluyor. Oysa tarımın kapitalistleşmesi, bir kâr aracına dönüşmesi,

milyonlarca çiftçi ailesinin toprağından, ekmeğinden, işinden olması, proleterleşmesi demeye geliyor. Dolayısıyla çiftçilerin, köylülerin geleceğini güvence altına almanın yolu, kapitalist saldırının püskürtülmesini, yapılanın tam tersini yapmayı gerektiriyor. Bu da her çiftçi ailesinin az çok eşit koşullarda toprağa ulaşma hakkının güvence altına alınmasından, çiftçilerin topraktan kopmasını, köylerin çölleşmesini engellemekten geçiyor.

Şimdilerde kapitalist tarım esas itibariyle büyük toprak sahibi aileler ve/veya büyük sermaye grupları, dev şirketler tarafından gerçekleştiriliyor. Ve daha çok Kuzey Amerika, Avrupa ve Güney Amerika'nın güney bölgesinde ve Avustralya'da odaklanıyor. Sadece birkaç on milyon kişiyi istihdam ediyor. Üretimin verimliliği küçük tarım üreticisine göre çok yüksek ama o yüksek verimliliğin ne pahasına, nasıl mümkün olduğu üzerinde durmayı gerektiriyor. Zira sermayenin yüksek verimlilik ve yüksek kâr oranlarına ulaşmasının toplumsal ve ekolojik "maliyeti" çok büyük ve asıl maliyet topluma ve doğaya çıkıyor. Öte yandaysa farklı bir manzara var: Bugün hâlâ dünya nüfusunun yaklaşık yarıya yakını (3 milyar insan) geçimini köylü tarımından, çiftçilikten sağlıyor. Eğer mevcut süreçler ve eğilimler tersine çevrilemez ise, tarımsal ve gıda üretimi "serbest piyasa" koşullarında dev kapitalist şirketlerin rekabetine açılırsa, büyük sermaye gruplarının etkinlik alanı haline gelirse, ortaya çıkacak manzarayı hayal etmek bile bir kâbus olurdu... Zira büyük kapitalist işletmeleri, bugünkü düzeyde bir üretimi sadece 50 milyon kadar çiftçiyi istihdam ederek gerçekleştirebilirler... Böyle bir olasılığın gerçekleştiği durumda milyarlarla ifade edilen köylü/çiftçi kitlesi, açlık ve sefalet ortamına sürüklenecektir...

Hâkim anlayış, XIX. yüzyılda Avrupa'da gerçekleşenin dünyanın geri kalanı tarafından da taklit edilebilir olduğu

tespitine dayanıyor. Ve deniyor ki, işte oralarda nüfusun çok küçük bir bölümü tarım sektöründe istihdam edildiği halde, o ülkeler sadece kendi ihtiyaçları olanı üretmekle kalmıyorlar, önemli miktarda ihracat da yapabiliyorlar... Oysa Avrupa'da gerçekleşenin bugünün dünyasında, Asya'da, Afrika'da ve Latin Amerika'da gerçekleşmesi iki nedenle mümkün değil. Birincisi, Avrupa'da tarımsal dönüşüm bir buçuk yüzyıllık bir zaman diliminde gerçekleşti ve o dönemin sanayileri daha çok emek yoğun sanayilerdi, dolayısıyla kır kesiminden kopan kitlelere istihdam sağlamak mümkün olmuştu. Oysa bugünün modern teknolojileri aynı düzeyde istihdam yaratmıyor ve ikincisi, söz konusu dönemde Avrupa nüfusunun önemlice bir bölümü başta Amerikalar olmak üzere başka kıtalara göç etmişti. Dolayısıyla her iki koşul da bugünün dünyasında artık mümkün değil...

Geçerli yoğun kapitalist tarım sürdürülebilir değil zira toprağın ve doğal kaynakların aşırı sömürüsüyle yol alıyor. Yegâne amacın kâr etmek ve dur durak bilmeden sermayeyi büyütmek olduğu koşullarda, toprağın ve doğanın korunması konusunda duyarlılık ve özen mümkün değildir. Ne yazık ki, insanlar gözlerini şeylerin ve toplumsal süreçlerin sadece bir yanına, bir veçhesine çevirmiş durumdalar ve olayları, olup bitenleri, süreçleri bir bütünlük içinde görmüyorlar, ağacı görüp ormanı görmemek gibi bir aymazlık içindeler. Yoğun tarımsal üretim, sera etkisi yapan gaz emisyonunu artırarak atmosferin ısınmasına neden oluyor. Yoğun kapitalist tarım üretimi, verimliliği artıyor da ne pahasına, nasıl artırdığıyla ilgilenen, sorun eden pek yok... Zira geçerli modelde 1 kalorilik ürün için (üretim, işleme, taşıma aşamaları sonucunda) 10 kalori harcamak gerekiyor. Oysa geleneksel ve yerli tarımında) aynı sonuca sadece yarım kalori harcayarak ulaşmanın mümkün olduğu ileri sürülüyor ki ikisi arasında neredeyse

20 kat fark var... Ortada hiçbir zaman gerektiği gibi sorun edilmeyen bir irrasyonellik, akılsızlık, saçmalık var. Birçok tarımsal ürün ve gıda maddesi ancak uzun bir yolculuğun sonunda kullanıcıya, tüketiciye ulaşıyor. Mesela ABD'de birçok gıda maddesi tüketiciye ulaşıncaya kadar yaklaşık 2500 kilometre yol kat ediyor! Bu saçmalık da ucuz petrol sayesinde mümkün oluyor ama bu iş toplumlara, bir bütün olarak insanlığa çok pahalıya geliyor... Zira aşırı petrol kullanmanın doğaya, insana ve diğer canlılara, daha doğrusu canlı doğaya verdiği zararlar (toprağın, suyun, havanın kirlenmesi, atmosferin ısınması) tartışma ve kaygı konusu yapılmıyor... Mesela İngiltere'de "tipik" bir pazar günü yemeğinde brokoli Guatemala'dan, yaban mersini Yeni Zelanda'dan, fasulye Tayland'dan, havuç Güney Afrika'dan, patates İtalya'dan, çilek Kaliforniya'dan ve sığır eti de Avustralya'dan geliyor... Bunun bir rasyonalitesi olabilir mi? Bütün bu ürünlerin yerinde üretilmeyip ithal edilmesinin sonucu 650 kat daha fazla karbondioksit ve karbonmonoksit atmosfere karışıyor. İspanya'dan Hollanda'ya ithal edilen marulun taşıma maliyeti, aynı marulun Hollanda'da üretildiği durumdan üç kat daha fazla... Şili'nin somon balığı Fransa'ya ulaşmak için tam 16 bin kilometre yol yapıyor. Üstelik epidemiye karşı bir tedbir olarak aşırı dozda antibiyotik yüklenerek... Velhasıl şımarıklığın ve hovardalığın daima bir maliyeti vardır...

Fakat gıda maddelerini böyle uzun bir yolculuğa çıkarmanın neden olduğu olumsuzluk sadece atmosferin ısınmasına neden olan sera gazları emisyonunun artırması değil. Bu tür bir irrasyonellik, üretimi tektipleştirip (*uniformisation*) standartlaştırıyor. Süper market zincirlerinin alana hâkim olmalarıyla daha da hızlanıp derinleşiyor. Sonuç yüzlerle, belki binlerle ifade edilen ürün çeşitliliğinin ve hayvan ırkının yok olması... Patates, domates, mısır... çeşitliliği daha şimdiden

büyük ölçüde yok edilmiş durumda. Çeşitliliğin yok olması ve tektipleşmeye bir örnek de hayvan yetiştiriciliği alanından verilebilir. Öyle görünüyor ki dünya ölçeğinde beş ırk egemen: Hollanda, Almanya, Amerika kökenli *Holsttein-Friesen* sığırları 128 ülkede, İsviçre kökenli *Saanen* keçisi 81 ülkede, İspanya kökenli *Merinos* koyunu 60 ülkede, İtalya kökenli *Beyaz Leghron* tavuk da dünyanın neredeyse tamamında alana hâkim olmuş durumda...

Kapitalist tarımsal üretim aşırı mekanizasyonla birlikte yol alıyor, aşırı kimyasal girdi kullanıyor, monokültürü teşvik ediyor, çeşitliliği yok ediyor ve aşırı karbon gazı salınımına neden oluyor. Aynı şekilde aşırı kullanılan kimyasal gübreler de nitrat oksit emisyonunu artırıyor.

Sorun yeterli gıda maddesi üretilememesinden değil, üretimin kapitalizm dâhilinde, onun şimdilerde geçerli olan vahşi neoliberal versiyonu dâhilinde yapılmasından kaynaklanıyor. Nitekim son kırk yılda hububat üretimi yaklaşık üçe katlandı ve nüfus artışı da iki kat düzeyinde olduğu halde açlık ve kötü beslenme sorun olmaya devam ediyor. Tarihte görülmemiş miktarda gıda maddesi üretilmesi, milyonlarca insanın yeterli besine ulaşamamasına ve yedikleriyle zehirlenmesine, hastalanmasına engel değil...

Egemen söylem, toprakların sermayenin yağmasına daha fazla açılmasını, sadece modernleşmenin ve kalkınmanın, refahı artırmanın bir gereği değil, aynı zamanda açlar ve yoksullar için de bir şans, bir kurtuluş olarak sunuyor. Yabancı sermayenin tarım alanında yatırım yapmasını büyük bir fırsat sayıyor... Yoksul ülkelerde yüz binlerce hektar verimli toprak da çokuluslu şirketler ve/veya zengin devletler tarafından tuz-sabun parasına satın alınıyor veya kiralanıyor. Bunun anlamı, yerli elitlerin suç ortaklığıyla, emperyalist yağmanın "klasik kolonyalizmden" daha da büyük yıkıcı-

lıkla arz-ı endam etmesidir. O topraklar, üzerinde yaşayanı, onu işleyeni doyurmak, yaşatmak için değil mi? Bu bariz gerçekliği gözlerden uzaklaştırmak için son dönemde "yeşil kapitalizm" retoriği devreye sokulmuş görünüyor. Kapitalizmi renklendirmeye çalışmanın bir âlemi yok. Artık bu toprakların daha uzun süre geçerli kimyasal-motorize-petrole dayalı, uzun mesafe taşımalı entansif tarımı taşıması mümkün değildir. Bu kör gidişi, bu akılsızlığı ve saçmalığı durdurmak ve şeyleri sürdürülebilir bir rotaya sokmak, ancak radikal bir perspektif değişikliğiyle mümkün olabilir. Çünkü kapitalist tarım sürdürülebilir değildir ve asıl sürdürülemez olan kapitalizmin kendisidir. Dolayısıyla, kapitalizmden kurtulmadan tarımı, gıda üretimini insanların, toplumların, toprağın ve bir bütün olarak doğanın ihtiyaçları doğrultusunda dönüştürmek mümkün olmayacak...

Devletlerin, halkların ve toplumların gıda güvenliği ve gıda egemenliği yok ediliyor

Gıda egemenliği, her ulusun kendi ihtiyacı olan yiyecekleri, temel gıdaları kendisi tarafından tasarlama, belirleme, oluşturma, üretme, tüketme hakkı demektir ki bunu da kültürel çeşitliliği ve üretim kapasitesini ve ülke imkânlarını dikkate alarak yapması gerekiyor. Başka türlü ifade edersek, her ulusun kendi ihtiyacı olanı kendi topraklarında üretmesini varsayar. Bu yüzden de gıda egemenliği gıda güvenliğinin olmazsa olmazıdır.

Geride kalan 70-80 yılda, özellikle de neoliberal saldırının geçerli olduğu son 30-40 yılda, binlerce yıldan beri süzülüp gelen üretim yöntemleri, bilgi ve beceri bugün neredeyse yok edilmiş bulunuyor. Binlerce yıllık bilgi-beceri birikiminin, doğayla uyumlu geleneksel üretme ve saklama yöntemlerinin yerini, kapitalist rasyonelliğe göre işleyen ve yegâne

amacı kârı, dolayısıyla sermayeyi büyütmek olan yöntemler aldı. Ne yaptığını bilen ehil çiftçilerin yerini, büyük sermaye için çalışan ve modernliğin ve teknik bilimin timsali ziraat mühendisleri, ziraat teknisyenleri, agronomlar, veterinerler, yapay gübre ve zehir pazarlayıcıları aldı... Bunun nedeni önceki sayfalarda da ifade edildiği gibi, gıda üretiminin ve bir bütün olarak tarımsal üretimin, kapitalizmin mantığıyla uyumlandırılması, kendi varlık nedenine ve misyonuna yabancılaşmasıdır... Zira kapitalist tarım yöntemleri farklı kıtalara, ülkelere ve bölgelere, farklı coğrafyalara, farklı halklara ve kültürlere özgü son derecede zengin türleri yok etti, ürünleri (çeşitleri) ve üretim yöntemlerini tektipleştirdi, standartlaştırdı...

Bu hızlı dönüşümün (yıkımın demek belki daha doğru) gerisinde de ABD tarafından peydahlanan ve adına "Yeşil Devrim" denilen vardı. Aslında "Yeşil Devrim" tarımsal üretimde çok büyük verimlilik artışı sağlayarak, verimi artırarak, yoksulluğu ortadan kaldırmayı, açlığın kökünü kazımayı vaat ediyordu. Lakin asıl amaç başkaydı. Zira hedeflenenin açlıkla değil, açlarla mücadele etmek olduğunun anlaşılması için fazla zaman gerekmedi. Zira amaç gıdayı kapitalist-emperyalist çıkarlar için araçlaştırmak, dönemin tartışmasız hegemonik gücü olan ABD'nin jeostratejik, jeopolitik, jeoekonomik hedeflerinin hizmetine sunmaktı. "*Başından beri tarımı dünya çapında bir hegemonya kurmanın araçlarından biri olarak gören bir stratejinin başarılı bir uygulamasıdır bu sonuç.*"[12] Velhasıl gıdanın bir silah olarak kullanılması söz konusuydu... "Yeşil Devrim" doğaya saygılı, onun kurallarıyla uyumlu üretim yöntemlerinin yerine, yoğun makine, fosil

12 Cengiz Başkaya (2014) "İnsan Sağlığı, Gıda Egemenliği, Gıda Güvenliği", *Gıda Tarım*, http://arsiv.gidatarim.com/HABERLER/45184_Insan-Sagligi-Gida-Egemenligi-Gida-Guvenligi.html.

yakıt, yapay gübre, aşırı sulama, zirai ilaç, tek tip tohuma dayalı tarım yöntemlerini koydu. Verimlilik her şeyin üstünde tutuldu. Uygulanan yöntemlerin doğaya, insanlara, bitki ve hayvan türlerine vereceği zararlar önemsenmedi. Amaç tekelci şirketlerin, büyük sermaye gruplarının kontrol altında tuttuğu, petrolün en fazla tüketileceği, petrol türevi kimyasalların, sanayileşmiş ülkelerin ihraç ettiği alet ve makinelerin kullanılacağı yüksek maliyetli üretim tekniklerini uygulamaya bütün ülkeleri mecbur hale getirmekti. Bu amaçla silah sanayisinin teknikleri tarıma uyarlandı. Bomba yapımında kullanılan tekniklerle azotlu gübreler üretildi. Bomba imalatı yapan fabrikalar bu amaçla özel şirketlere devredildi. Kimyasal silahlardan insektisit ve pestisitler üretildi. Vietnam'da doğal bitki örtüsünü yok etmek için kullanılan turuncu ajan, yabancı otlarla mücadele için herbisite dönüştürüldü. Atıl kalan keşif uçakları da değerlendirildi. Geniş tarım alanları uçaklarla sorumsuzca zehirlendi. 1945'te Rockefeller Vakfı'nın Meksika'da kurduğu araştırma enstitüsü, tohum araştırmalarına başladı, Meksika buğdayı dünya çapında kullanılacak bir tür olarak üretildi. Onu, patentli, üretimi tektipleşmeye yönelik pirinç, mısır, pamuk tohumları... izleyecekti.

Aslında Amerikan emperyalizminin akıl hocaları ve sözcüleri asıl niyeti ifşa etmişlerdi. Nitekim Başkan Kennedy'nin danışmanı Bay Orwille Foreman baklayı ağzından çıkarmış ve şöyle demişti: "*Dünya üzerinde en yüksek miktarda tarım üretimi, doğayla ve yerli halklarla yapılacak uzun bir savaş olarak görülebilir.*"[13] Ve maalesef aradan geçen zamanda Foreman'ın muradı büyük ölçüde hasıl olmuş görünüyor. Yarım yüzyıl sonra sonuçlar ortada: Dünya to-

13 Aktaran Cengiz Başkaya, Ibidem.

hum piyasasının yarıdan fazlası üç çokuluslu şirket tarafından denetleniyor (Amerikan Monsanto (%27), DuPont (%18) ve İsviçreli Syngento (%9). Sektörde faaliyet gösteren 10 çokuluslu şirket, dünya tohum ticaretinin %75'ini ellerinde tutuyorlar. Monsanto, genetiği değiştirilmiş tohumların da %90'ını elinde tutuyor ve 20 yıl içinde tüm tohumların GDO'lu olmasını planlıyor... ABD emperyalizminin bir başka akil adamı Henry Kissinger da benzer bir kehanette bulunmuştu: "*Petrolü kontrol eden kıtaları kontrol eder, gıdayı kontrol eden tüm insanlığı kontrol eder.*"

Gıda üretimini ve bir bütün olarak tarımsal üretimi kapitalizmin mantığıyla uyumlandırmak, gıda güvenliğine ve gıda egemenliğine elveda demektir. Zira amaç artık insanları doyurmak, beslenme sorununu insana yakışır tarzda çözmek değildir. Amaç kârı artırmak, sermayeyi büyütmektir. Öyle bir tercih yapılınca da üretim kaçınılmaz olarak kapitalist için, sermaye için en kârlı alanlara kayar. Elbette bu sadece tarımsal üretim için böyle değildir, tüm üretim alanları için geçerlidir. Gıda güvenliği ve gıda egemenliği kaygısı taşıyan bir devlet, tarımı, şimdilerde "serbest piyasa" denilenin insafına terk etmez. Çokuluslu şirketlere peşkeş çekmez. Neoliberalizmle uyumlandırmaz. Küçük çiftçileri birçok devletin milli gelirinden daha büyük varlığa sahip şirketlerle "rekabete" zorlamaz. Aksi halde küçük çiftçiler yok olur ve oluyor ve onunla birlikte gıda güvenliği ve gıda çeşitliliği de yok olur ve oluyor... Küçük çiftçi üretimi, ürün çeşitliliğini varsayar, çiftçi, ihtiyacı olan şeylerin çoğunu kendi üretir ve tüketir, ürün fazlasını diğer ihtiyaçlarını sağlamak üzere pazarda satar. Yekpare ürün (*monoproduction*) hem teker teker çiftçiler hem de devletler için asla arzulanır bir şey olamaz. Oysa tarımın kapitalizmin mantığıyla uyumlandırıldığı durumda, köylü-çiftçi, ekseri tek ürüne

mahkûm edilir. Bu hem toprağın sağlığı için uygun değildir, hem risklidir hem de alıcının dayattığı şartları kabullenmeye mecbur olmaktır. Başka türlü ifade edersek, monoprodüksiyon her çiftçi ve her toplum için bir kumardır. Çiftçinin ve köylülüğün sonudur...

Elbette gıda güvenliği ve gıda egemenliği, sadece sermayenin hareketinin sonucu yok olmuyor. Bu amaçla emperyalizmin, büyük sermayenin hesabına faaliyet gösteren, Dünya Ticaret Örgütü, IMF, Dünya Bankası, FAO gibi örgütler de devreye giriyor.

Endüstriyel-kimyasal tarım toprağı öldürüyor. Topraklar insanlar dâhil tüm canlıları yaşatmanın değil, sermayeyi büyütmenin hizmetinde...

Toprak, yaşam için havadaki oksijen, musluktan akan su kadar elzem. Yani olmazsa olmaz. Oysa her ileri aşamada daha çok makineleşme, petrolleşme ve kimyasallaşmayla yol alan "modern" tarımsal üretim etkinliği toprağı öldürüyor. Toprağı, suyu ve havayı kirletiyor, doğrusu zehirliyor. Birçok canlı türü, bitkiler, hayvanlar yok oluyor ve kırlar çölleşiyor. Sonuçta sadece yaşamın tadı kaçmıyor, sermaye sahipleri zenginleşirken toprak fakirleşiyor... Durum vahim ama bu durumdan kaygılananlar maalesef şimdilik küçük bir azınlık...

Mesela herhangi bir toprakta hangi ürünün yetiştirileceği iklim ve toprağın niteliğinden bağımsız düşünülemez. Oysa kâra dayalı mevcut sistemde bu tür kaygılar söz konusu olmuyor. "O ürün, o toprak için uygun mu?" sorusu sorulmuyor. Üretim kâr kaygısıyla yapıldığı için, talep edilene, kolay satılabilene ve devlet tarafından desteklenene yöneliyor. Şimdilerde toprakların önemlice bir bölümünün biyo-yakıt

üretimine tahsis edilmesi bu söylediğimizle ilgili ve tam bir skandal. Bu durumda topraklar insanları değil, makinaları doyurmanın hizmetinde demektir. Toprağın neye, ne tür bir katkıya ihtiyacı olduğuna toprak tarafından bakılarak karar verilmesi gerekir. Köylüler/çiftçiler giderek geleneksel üretim yöntemlerinden uzaklaştıkça, binlerce yıllık bilgi, beceri, tecrübe de bir işe yaramaz hale geliyor. Oysa iklime, toprağın jeolojik yapısına ve kompozisyonuna, yetiştirilecek ürüne göre sayısız toprak çeşidi var.

Toprağa atılan kimyasallar –ot, böcek, mantar öldürücü zehirler– toprak kurtlarını, böcekleri, haşereleri velhasıl sayısız canlıyı yok ediyor. Oysa pestisitlerin (böcek öldürücüler) öldürdüğü toprak kurtları toprağı havalandırıyor, toprağın oksijen almasını sağlıyor, bir tür toprağın nefes borusu işlevi görüyor. Dolayısıyla tüm bunlar toprağın sağlığı için vazgeçilmez canlılar. Doğada var olan tüm canlıların birbirlerine ihtiyacı var, biri olmadan diğerinin varlığını koruması mümkün değil. Başka türlü söylersek, canlı doğada bir harmoni (uyum) var. Ve doğa insan toplumları gibi hiyerarşik değil, insan toplumlarındaki hiyerarşi de aslında bir sapma, şeylerin normal hali değil. Tüm organizmalar arasında karşılıklı bağımlılık (*mutuality*) ilişkisi var. Birinin varlığı diğerine bağlı. Eğer karınca olmazsa, aslan da olmaz... Eğer okyanuslardaki yosunlar ve planktonlar olmasaydı, insan soyu dâhil hiçbir canlı türü var olamazdı. Çünkü yosunlar gezegendeki oksijeninin büyük bölümünü sağlıyorlar... Köstebekler, yediuyuklayangiller, tavşanlar, kirpiler, tilkiler veya yumuşakçalar... toprağın yenilenmesine katkı yapıyorlar... Bu tür canlılar yok olduğunda toprak kapanıyor, havalanma engellendiğinde de ekilen bitkiler kökten çürüyor. Buna bir çare olarak görülüp toprağa atılan kimyasal gübreler bitkinin derinden beslenmesini engelliyor.

Toprağın bu şekilde ölmesinin nedeni, çiftçilerin yaptıkları işe yabancılaşmasının bir sonucudur. Çiftçinin hangi yapay gübreyi, hangi böcek ilacını, hangi ot ve mantar öldürücüyü, ne zaman ve ne kadar kullanacağına kendisi değil, kimyasalları pazarlayan "konunun uzmanları" ve pazarlamacılar karar veriyor. Şimdilerde köylülerin/çiftçilerin kaderi kimyasal madde üreticisi ve pazarlayıcısı dev şirketlerin insafına terk edilmiş durumda... Elbette yegâne amacı, kaygısı ve varlık nedeni kâr etmek ve kârı sürekli büyütmek olan kapitalistlerden toprağın sağlığı ve korunması konusunda duyarlı olmalarını beklemek abestir. Onların çıkarı her seferinde daha çok üretmeyi, daha çok satmayı, toprağa daha çok kimyasal gübre ve zehir atmayı gerektirir. Tabii toprağın zehirlenmesi, üretilen besin maddelerinin de zehirlenmesi demektir. Lakin kapitalizm için sorun yok, yediklerinden hastalanan insanları tedavi etmek de kârı büyütmenin bir başka yolu... Zaten toprağı öldürenlerle insan hastalıklarından milyarlarca dolar kâr edenler de aynı sermaye odakları...

Şimdilerde kimyasal zehirlerin ölçüsüz kullanılması, betonlaşma ve asfaltlaşma, otoyollar, sanayi tesisleri, barajlar, vb., küçüğünden büyüğüne hayvan türlerini hızla yok ediyor. İnsanlar toprağın üstünde yaşayan canlıların ölümünü/yok oluşunu fark ediyor da toprağın altında yok olanları görmüyorlar, sorun da etmiyorlar...

Ulusötesi şirketlerin dayattığı üretim tarzı aslında toplum ve doğa açısından hiç kazançlı değil. Bütün çevresel ve insani bedeller topluma ödetilince, geriye şirketlerin kazançlarını garantiye aldıkları tohum ve kimyasallardan elde ettikleri net kazanç kalıyor! Tahribatı ortaya koymak için bağımsız bilimsel araştırmalar gerekiyor. Bunun için de kamu kaynaklarından fon sağlanması zorunlu. Fakat bu ödenekler özellikle sağlanmıyor. Üniversitedeki araştırmalar genellikle şirketlerin sağla-

dığı fonlarla yapılabiliyor. Kaynağı sağlayanlar amacı da peşi nen belirliyorlar. Yeni üretilen bir pestisit veya intektisin veya yeni bir modifiye tohumun öncekinden daha etkili olduğunu gösteren bir araştırma yürütülüyor. Halk için bilgi üretmek kolay değil. Genel eğilim gidişata ayak uydurmak, kolay olanı seçmek. Benzer bir durum tıbbi araştırmalar için de geçerli. Ulusötesi ilaç şirketlerinin piyasaya sürdüğü her yeni ilacın bir öncekinden daha etkili olduğu, yan etkilerinin daha az olduğu konusunda araştırmalar yapılıyor. Fonlar şirketlerden gelince, bilimsel bağımsızlığa ve tarafsızlığa uyulması güç. Bir ilacın aslında masum olmadığı ancak bir sonraki ilaç satışa sunulduğunda yine şirketin yönlendirdiği araştırmalar sonucunda ilan edilebiliyor... Amaç yeni ilacın piyasasını genişletmek!

Esasen geride kalan yaklaşık 150 yılda, tarım bilimciler, modern tarımcılar, sadece bir bitki en hızlı nasıl büyür, bir hayvan en kısa zamanda en çok kiloyu nasıl alır, en çok girdi nasıl kullanılır sorusuna odaklandılar. Dolayısıyla, doğal çevre ve toprağın durumunu hiçbir zaman sorun etmediler. Oysa toprağın üstündeki canlıları öldüren kimyasallar toprağın altındakileri de öldürüyor, yer altındaki suları da kirletiyor... Toprak, kimyasal gübreler, yabani otlara karşı kullanılan zehirler, zararlılarla mücadele amacıyla üretilen binlerce zehirle kirletilmiş durumda. Topraklar, derin sürme teknikleri ve aşırı sulamayla, bir dizi temel işlevini kaybetti. Taban suları ve yeraltı su rezervleri zehirlendi. Toprağın kendini yenileme yeteneği zaafa uğratıldı. Bakteriler, mantarlar, solucanlar, karıncalar ve daha nice canlı türünü barındıran zengin bir biyolojik yapıya sahip olan toprak, artık cansız bir fiziksel yapıya dönüşmekte... Toprakta eksilen doğal unsurları yapay kimyasallarla ödünleme çabaları kısa sürelerde bir verimlilik artışı sağlasa da bunun uzun ömürlü olması mümkün değil ve yıkım kaçınılmaz.

Dikkate alınması, unutulmaması gereken bir şey daha var: Toprakta yetişen bir ürünün bünyesinde ancak toprakta var olan unsurlar, materyaller, bileşenler bulunabilir. Toprak ne kadar fakirleşirse, ürünler de içerik yönünden o kadar fakirleşir ve gerçek gıda niteliğini yitirir. Dolayısıyla, doğayı istismar ederek, hor kullanarak kısa vadede fazla ürün alma çabaları başlarda iyi sonuç veriyor gibi görünse de bu yöntemin kısa sürede geri tepmesi kaçınılmazdır. İşte bu yüzden bugün endüstriyel tarım yöntemleriyle üretilen sebzeler ve meyveler, 40-50 yıl öncesine göre içeriklerindeki vitamin, mineral gibi temel elemanlar açısından çok daha fakir. Bu durum türlere yapılan müdahalelerin ve üretim yöntemlerindeki değişikliklerin sonucudur...

Fakat hepsi bundan ibaret değil; toprağın ölmesi, toprak erozyonunu da hızlandırıyor. Azıcık yağış sellere ve felakete neden oluyor. Nehirler ve barajlar taş toprakla doluyor. Eskiden toprak daha çok su çekiyordu, bitkiler ve ağaçlar toprağı tutuyordu. Dikkatlerden kaçan önemli bir husus daha var: Toprağın kirlenmesinin, suyun ve havanın kirlenmesinden çok önemli olduğunun bilinmesi gerekiyor. Nitekim suyu ve havayı kirletmeyi durdursanız, bir süre sonra hava ve nehirler temizlenir, su içilebilir, hava solunabilir hale gelir. Oysa aynı şey toprak için geçerli değildir. Toprak bir kere öldü mü, kirletmeyi durdursanız da artık baştaki duruma dönüş çok zordur... Zira toprağı kirletmek, bir canlılar dünyasını yok etmek, toprağın içyapısını altüst etmektir. Toprağın ilk haline dönmesi ancak çok uzun bir zaman diliminde mümkün olabilir! Bu alandaki duyarsızlık, umursamazlık rahatsız edici ama bu konudaki duyarlılığı engelleyen de bilim ve teknoloji fetişizmi... Nitekim bilimsel-teknik harikaların ve mucizelerin nasıl olsa her sorunu çözeceği saplantısı, yanılsaması ve beklentisi, maalesef şimdilik sıradan insanın bilin-

cini uyuşturmayı başarıyor. Oysa Albert Einstein, "*herhangi bir sorunu, onu yaratan düşünce tarzına dayanarak çözemezsiniz*" demişti...

Neyi, nerede, nasıl üretmeli sorusuna dönersek...

Şimdilerde sağlığa uygun gıdaya ve temiz içme suyuna ulaşmak problemli hale gelmiş bulunuyor. Teknik bilime dayalı modern teknoloji sayısız ıvır zıvır üretmeyi başarıyor da insan yaşamı için vazgeçilmez olan iki şeyin, gıdanın ve suyun uygun koşullarda sağlanmasını engelliyor. Oysa bu dünyada otomobil (araba), cep telefonu, mikro-dalga fırın, Christian Dior parfümü, elektrikli diş fırçası, biber gazı, F 16 savaş uçağı... olmadan yaşamak gayet mümkün... Lakin yiyecek şey, içecek su olmadan mümkün değil... Kaldı ki, gıda hakkı, temiz içme ve kullanma suyuna ulaşma hakkı en temel insan hakkıdır. Sadece insanlar değil, bu dünyadaki tüm havyanlar, tüm canlılar için de vazgeçilmez bir temel haktır. Baştan beri söylediğimiz gibi, bu durum, kapitalizm dâhilinde üretimin öncelikli amacının insan ihtiyaçlarını karşılamak için değil, kâr amacıyla, değişim değeri üretmek amacıyla yapılıyor olmasının sonucudur.

Tarımın sanayileşmesiyle, genel olarak tarımsal üretim, özel olarak da gıda üretimi az sayıda büyük sermaye grubunun at oynattığı bir alan haline geldi. Her ileri aşamada üretim standartlaşıp tektipleşti, binlerce yıldan beri birikip gelen bilgi ve beceri yok oldu. Oysa botanistler ve tarım tarihçileri, tarımın keşfedildiği neolitik çağın başından beri uygarlıkların beslenmek ve giyinmek için 10 bin çeşit bitki türüne dayandığını tahmin ediyorlar.[14] Şimdilerde ise tarım 50 kadar türle yoluna devam eder halde... Artık neredeyse dünyanın

14 José Bové, Gilles Luneau, *L'Alumentation en Otage*, Autrement, 2015. s. 79.

her yerinde az sayıdaki aynı tohumun, aynı kimyasal gübrenin, aynı zehrin kullanılması kural haline gelmiş bulunuyor. Binlerce yıldır insanları doyuran yerel tüketim için yerel türlerin ekimi-dikimi bir kenara bırakılmış durumda. Gıda, fidan, tohum, kimyasallar her sektöre hâkim, sayıları neredeyse iki elin parmakları kadar çokuluslu şirketten satın alınıyor. Böylesi koşullarda da artık gıda güvenliğinden ve gıda egemenliğinden, sağlığa uygun gıdadan söz etmek mümkün değil.

Tarım ve gıda alanını düzenleyen kurallar önce dev şirketler tarafından belirleniyor, ardından da "uluslararası" denilen ama aslında küresel büyük sermaye gruplarının (emperyalizmin densin) hizmetindeki kurumlar: Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Dünya Bankası (DB), IMF, bölgesel ticari anlaşmalar, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) tarafından hükümetlere dayatılıyor.

Yoksul ülkeler verili uluslararası işbölümüne ve ticarete uyum sağlamaya zorlanınca, kendi ihtiyaçları olan temel ürünleri, temel gıda maddelerini kendi topraklarında üretemez hale geliyorlar. Başka türlü söylersek, insanların karınlarını doyurmaları kapitalist emperyalizm tarafından engelleniyor... Üzerinde yaşadıkları topraklar kendi temel ihtiyaçlarını karşılamanın değil, döviz getirecek, dış borç ödemeye yarayan ihraç ürünleri üretimine tahsis ediliyor. Söylediğimize açıklık getirmek üzere bir örnek verelim: Avrupa Birliği yılda 14,5 milyon ton brüt soya ithal ediyor, sığır yetiştirmek için de 23 milyon ton soya temelli hayvansal gıda ithal ediyor, 10 milyon ton mısır ve 5,5 milyon ton da hayvan beslemek üzere başka ürünler ithal ediyor. Eğer ithal edilen bu 53 milyon ton tarımsal ürünün üretimi Avrupa'da yapılsaydı, 32 milyon hektar toprağa ihtiyaç olacaktı ki bu Avrupa'nın tarıma elverişli topraklarının üçte biri... Arjantin 1971'de 37.700 hektar

alanı soya üretimine tahsis ediyorken, bugün bu 19 milyon hektar ve üretilen soyanın %90'ı GDO'lu... Brezilya da 23 milyon hektarlık alanı soya üretimine tahsis etmiş durumda... Bolivya ve Paraguay da aynı yolda ilerliyor.[15] Özetle, söz konusu ülkelerin toprakları, Kuzeydekilerin (Avrupalıların) hayvanlarını beslemenin hizmetinde... Bu durumun özeti şu: Ya topraklar çokuluslu şirketlere ait ya da o toprakların nasıl kullanılacağına, ne yetiştirileceğine çokuluslu şirketler karar veriyor. Söz konusu ülkeler sadece gıda güvenliklerinden ve gıda egemenliklerinden değil, ekonomik egemenliklerinden de oluyorlar... Ekseri gelirleri bir ürünün ihracına dayanıyor. Tabii hepsi bu kadar değil, üretim için gerekli tohumu da ekseri bir tek şirketten (Monsanto) satın alıyorlar. Bu şekilde büyük tarım işletmeleri tarafından dayatılan monokültür, köylüyü/çiftçiyi ve onunla birlikte yaşam için gerekli türleri yok ediyor...

Çoklu, dönüşümlü tarım uygulamalarının yerini monokültürün (tek ürün) almasıyla, küçük çiftçiler üretim üzerindeki kontrolü kaybedip varlık nedenlerine yabancılaşıyorlar. Artık ne üreteceklerine, nasıl üreteceklerine kendileri karar veremez duruma geliyorlar. Toprak başkalarının ihtiyacı olanı üretmeye tahsis edilince, kendi ihtiyaçları olanı üretemez hale geliyorlar. Ürettiklerini de çokuluslu agro-endüstri tekellerinden satın aldıkları girdilerle üretiyorlar... Satın aldıkları girdilerin ve sattıkları ürünlerin fiyatı da aynı şirketler ve perakende zincirleri tarafından belirleniyor. Sonuç: Topraklarını terk edip büyük kentlerin varoşlarında yaşam mücadelesi vermek, kendi ülkelerinde "mülteci" olmak ya da binlerce yıldan beri kendilerini doyuran topraklar üzerinde aç biilaç kalmak...

15 José Bové, Gilles Lunieau, *a.g.e.*, s. 92.

Lakin aşırı kimyasallara ve fosil yakıta dayalı endüstriyel tarım, sadece gıda sorunu, beslenme sorunu yaratmakla kalmıyor. İçme sularının önemli bir bölümünü kullanıyor ve suyu kirletiyor. Oysa tarım, güneş, toprak, su ve havanın sağladığı enerji ve materyalle enerji biriktiren bir faaliyettir. Bitkiler güneşten aldıkları enerjiyi, topraktan aldıkları maddeleri, havayı ve suyu da kullanarak işliyorlar. Netice itibariyle gıdalardan sağlanan enerji, güneşin sınırsız enerjisinin biçim değiştirmiş halidir. Oysa endüstriyel tarım, ürettiği enerjiden katbekat fazla enerji tüketiyor... Gerçek durum böyle ama "verimlilik artışı" efsanesi hiçbir zaman sorun edilmiyor. Şimdilerde iklim değişikliğini tetikleyen insan faaliyetleri içinde endüstriyel tarımın payı yaklaşık %30. Endüstriyel tarım, doğaya saygıyı, onunla uyumu gözetmiyor. Tam tersine doğaya savaş açılmış durumda...

Çok çeşitli bitki ve hayvan türlerinin birlikte var olduğu, birbirlerini karşılıklı olarak yeniden ürettikleri, bir uyum içinde varlıklarını koruduğu sağlıklı ve dengeli sistem, ne yazık ki, artık mevcut değil... Binlerce tohum çeşidi yok olmuş geriye sadece birkaç tür kalmış durumda. Bu arada polenlenmeyi sağlayan böcek türleri de yok ediliyor. Lakin zararlılar direnç kazanıp ayakta kalmayı başarıyorlar! Bu da her seferinde daha etkili zehir üretme kısır döngüsüne hapsolmak demek... Tabii kuş türlerinin çoğu da yok oluyor...

Sanayi hayvancılığı veya "fabrika hayvancılık" yöntemleri devasa doğa tahribatı, aşırı enerji ve su kullanımı gerektiriyor. Esası genetiği değiştirilmiş ürünler olan yapay formül yemlerle beslenen, hareketsiz bırakılan, en kısa sürede en çok ağırlığa ulaşmaları hedeflenen hayvanların etleri, sütleri, yumurtaları ciddi sağlık riskleri oluşturuyor. Nitekim büyüme hormonları, antibiyotikler, bu ürünlerle insanların bünyesine taşınıyor...

Oysa "doğada hiçbir yarar bedelsiz değildir" kuralı geçerlidir. Bir buzağıyı 6 ayda 600 kiloya çıkarmanın, bir civcivden 40 günde 2 kilo et oluşturmanın, bir tavuktan günde 2 yumurta elde etmenin, bir inekten günde 40 litre süt sağmanın bir bedeli, bir karşılığı olmak zorunda... Bir kere bu tür saygısız ve hoyratça zorlamalar, aşırılıklar, o hayvanlara işkence yapmak anlamına geliyor... Dolayısıyla asla ahlaki değildir... Fakat hepsi bu kadar da değil, beslenme yöntemlerindeki sakatlık ve doğal olmayan yaşam koşulları nedeniyle hayvanların vücutlarında biriken zararlı maddelerin, onlardan sağlanan gıdaları tüketen insanlarda bir dizi hastalığa neden olması kaçınılmaz...

Yeryüzünün ayrıcalıklılarının aşırı et tüketimi, doğal kaynakların ve ormanlık alanların kaybına neden oluyor. Endüstriyel tarım gibi, "fabrika hayvancılık" da aşırı su tüketimine ve su kaynaklarının kirlenmesine neden oluyor. Bir kere aşırı fosil yakıt kullanıyor, ikincisi, insanların temel gıdası olan tahılların önemli bir bölümü hayvan yemi olarak kullanılıyor. Sonuç: Yaklaşık 1 milyar insan gerekli/yeterli tahıla (buğday, mısır, vb.) ulaşamıyor, açlık çekiyor...

Artık gıda üretimi az sayıdaki endüstriyel gıda şirketinin dağıtımı ve piyasa koşullarını kendi çıkarlarına göre belirleyip düzenleyen perakende zincirlerinin elinde, ki onların sayısı da iki elin on parmağı kadar... Mesela hububat ticareti ve genel olarak tarımsal hammaddeler ticareti dört şirketin denetimi altında: ADM, Bunge, Cargill ve Dreyfus. Adlarının baş harflerinden hareketle bunlara ABCD deniyor... Bunlardan ADM ve Cargill Amerikan, Bunge İngiliz ve Dreyfus Fransız...

Dünya perakende devi Walmart'ın 11.000 mağazası var, aktiflerinin toplamı 160 milyar dolar, 2013 kârı 13 milyar dolardı ki bu rakam, dünya ülkelerinin yarıdan çoğunun

yıllık bütçesinden fazla. 2,2 milyon insanı istihdam ediyor. Walmart, Tesco, Carrefour, Metro Group, Aldi, Auchan... dünya perakende ticaretini denetim altında tutup yönetiyorlar. Satın aldıklarının da sattıklarının da fiyatını belirleyip empoze ediyorlar. Durum böyleyken, küçük ve orta boy tarım işletmelerinin, gariban çiftçilerin bu devler karşısında neler yapamayacağı belli değil mi? Serbest ticaret ve serbest piyasa şarkılarını dillerinden düşürmeyen, ilimi-bilimi kendilerinden menkul burjuva iktisatçılarına, kaşarlanmış profesyonel burjuva politikacılarına, gazete ve televizyon yorumcularına, "konunun uzmanlarına" duyurulur...

Endüstriyel gıda üreticileri, gıdaların uzun yolculuklara dayanması, uzun süre bozulmadan kalmaları için, bir dizi kimyasal ve fiziksel işleme tabi tutuyorlar. Amacı kâr olan kapitalistler için "sağlıklı gıda", aylarca, yıllarca bozulmayan gıdalar demek... "Bozulma"dan da çürümeyi, kokuşmayı ve tat değişimini anlıyorlar. Oysa bu amaçla yaptıkları işlemler, aslında gıdayı **gerçek gıda** olmaktan çıkarıyor. Gıdalardaki yaşamsal elemanların, bileşenlerin yok edilmesi sonucunda mayaların, bakterilerin, mantarların kullanmadığı unsurlar, insanlar için de besin değerlerini kaybediyor... Netice itibariyle ortaya tuhaf bir pazar ürünü ortaya çıkıyor.

Şimdilerde insanların yaşadığı sağlık sorunlarının yaklaşık %70'i yanlış beslenmeden, çeşitli toksinler içeren ve insan vücudunun biyolojik dengelerini olumsuz yönde etkileyen "sanayi ürünü" gıdaların tüketilmesinden kaynaklanıyor. Elbette her geçen gün tarımsal üretim etkinliği ve gıda üretimi bu alanda faaliyet gösteren kapitalist tekellerin at oynattığı bir alan haline gelirken ortaya çıkan bu durum şaşırtıcı değil. Bu durum sadece halkların gıda güvenliğini, gıda egemenliğini ortadan kaldırmakla da kalmıyor, aynı zamanda halkları kolonize etmenin (sömürgeleştirmenin) silahı haline

de geliyor. Bu utandırıcı süreci vakitlice durdurup tersine çevirmek acil bir gereklilik haline gelmiş bulunuyor. Daha fazla gecikmeden insanlık ve uygarlık düşmanı sözde "uluslararası" denilen emperyalizmin hizmetindeki kurumların sultasından kurtulmak gerekiyor. Aksi halde sadece bu nedenle bile insanlığın geleceği riske girmiş olacak! Oysa sorunun çözümü öyle sanıldığı gibi zor değil. Yeter ki her toplum, kendi imkânları dâhilinde hangi gıda maddelerini nasıl üretip, nasıl tüketeceğine kendisi karar verebilsin...

Ekseri gözden kaçan, sorun edilmeyen bir şey de bir tarafta nüfus artışı sürerken, diğer yanda tarım topraklarının hızlı bir tempoyla yok olması... Konut, sanayi, yol, otoyol, hızlı tren, lüks otel, AVM, golf sahası, vb... için verimli topraklar heba ediliyor... Ne yazık ki, bu yıkım tablosu hâlâ büyüme, kalkınma, ilerleme, modernleşme olarak sunulabiliyor... Bu saçma sürecin sonucunda birer mahşer yerine dönüşen "mega kentler" ortaya çıkıyor. Kırlar boşalıp çölleşiyor; küçük çiftçileri yerinden yurdundan eden bu durumun sorun edilmiyor oluşu rahatsız edici değil mi? Oysa terk edilen toprakların kısa sürede tarım yapılamaz hale gelmesi kaçınılmaz.

Bir ülkenin, bir topluluğun kendi topraklarında yetişen besin maddelerini ve başka şeyleri ithal etmesinin bir mantığı, bir rasyonalitesi olabilir mi? Eğer geçerli olan kapitalizm ise olabilir... Mesela Türkiye'nin en âlâsını üretebildiği halde muzu 16 bin kilometre uzaklıktaki bir Güney Amerika ülkesi olan Ekvator'dan ithal etmesi, kapitalist mantıkla son derece uygundur. Aynı şekilde, hayvancılık için tüm koşullara fazlasıyla sahip iken, eti Arjantin'den, Urugay'dan, Avustralya'dan ithal etmek de öyle... Aslında bu tür akılsızlıklar, saçmalıklar, tutarsızlıklar sadece halkların gıda egemenliğini ve gıda güvenliğini riske atmakla da kalmıyor, ulaşım için kullanılan fosil yakıtların atmosfere saldığı sera gazları, atmosferin ısın-

masını ve iklim krizini tetikliyor. İthalatın dövizle yapılması zorunluluğunun ekonomik kayıplara neden olması da cabası...

O halde:

1. Her şeyden önce "piyasanın" işleyişine uyum sağlama, piyasayla uyumlanma saplantısından ve saçmalığından yakayı kurtarmak gerekiyor. Kaldı ki, "serbest piyasa" diye bir şey de yok... Genel olarak tarımsal üretimi ve özel olarak da gıda üretimini piyasanın insafına terk etmek kabul edilebilir ve sürdürülebilir değildir.
2. Tarım alanında az sayıda büyük çiftçinin ve/veya büyük sermaye grubunun saltanatına son vererek, her çiftçi ailesinin ihtiyacı kadar toprağa ulaşmasını sağlayacak düzenlemeler yapılmalıdır. Radikal bir toprak ve tarım reformu tarımsal sürdürülebilirlik için vazgeçilmezdir.
3. Küçük çiftçiliği ihya etmek... Köylerin boşalmasını, kırların çölleşmesini durdurmak ve tersine çevirmek. Bu amaçla da kimyasallara, fosil yakıtlara dayalı endüstriyel tarım yöntemlerini terk etmek, geçmişten gelen bilgi ve beceri birikimini, doğayı korumayı ve sağlıklı gıda üretimini esas alan bilimsel yöntemleri ve teknikleri devreye sokmaya imkân veren bir rotaya girilmelidir. "Geride kalan her şey kötüdür" saçma anlayışından çıkmak. Toprağı ve suyu zehirleyen sanayi gübreleri yerine, hayvan gübresi ve kompost kullanılması, dönüşümlü ürün ekimiyle topraktaki azot düzeyinin korunması sağlanmalıdır.
4. Tarım ve hayvancılık birlikte yürütülmelidir. Bunlar birbirlerini tamamlayan, karşılıklı olarak birbirlerini yeniden üreten etkinliklerdir. Tarımın hayvancılıktan ayrılması eşyanın tabiatına aykırıdır.[16] Tarım ve hayvancılığın

16 Sığırlarımız, koyunlarımız vardı. Gübreyi ("ters" denirdi) tarlalara, bahçeye

birlikte yapılması halinde düşük maliyetlerle sağlıklı ürün elde etmek mümkündür. Bir toplumun gıda yeterliliğinin önkoşulu önce her çiftçi ailesinin gıda yeterliliğini varsayar. Sütü, yumurtayı, tavuğu, domatesi, biberi bakkaldan (şimdilerde marketten) alan bir köylü artık çiftçi sayılamaz...

5. Yerinde üretim ve tüketime yönelik çözümler geliştirilmelidir. Bu sayede gıdalar detaylı ve çoğu kez sakıncalı işlemlerden geçmeden tüketiciye en kısa sürede ve taze olarak ulaştırılabilir. Kriz koşullarında açlık tehlikesini yerinde üretilen temel gıdalarla önlemek mümkün olur. Uzun mesafelere taşımanın maddi ve çevresel zararları en aza indirilir.
6. Gıda maddelerini üretenlerle tüketenler arasındaki kopukluğa ve yabancılaşmaya son verilmelidir. Bu amaçla "toplum destekli üretim" etkin hale getirilmelidir.
7. Nüfusun ülke sathına dengeli dağılımını sağlayarak, şimdilerde birer ucubeye dönen "mega kentlerin" oluşumu engellenmelidir.
8. İnsan ihtiyaçları için değil, kâr amacıyla yapılan, yegâne amacı kârı artırmak olan, kısa vadede en çok ürün almayı amaçlayan, entansif tarım teknik ve yöntemlerinden vazgeçilmelidir. Zira bu yolla sağlanan verim artışı geçicidir ama neden olduğu zararlar kalıcıdır. Kapitalizmde önemli olan nitelik değil, niceliktir. Çok üretmek, çok kâr demek olduğu için... Hayvan yemi, mısır şurubu, mısır özü yağı veya biyo-dizel elde etmek için tek üründe "uzmanlaşma", geniş topraklarda yapılan genetiği değiştirilmiş (GDO'lu)

---

atardık. Kavun, karpuz kabuklarını koyunlarımıza, kuzularımıza yedirirdik. Yemek artıklarını kedilere köpeklere verirdik. Çöp nedir bilmezdik. Kedilerimiz, köpeklerimiz ithal mamayla beslenmezdi...

mısır üretiminin açlığa çare olarak savunulması kabul edilebilir değildir.

9. Tarımda olsun, hayvancılıkta olsun, fosil yakıt, sanayi gübresi ve zehir kullanmak yerine, emek yoğun yöntemlere dönülmelidir. Tarım doğayla uyumlu, doğaya saygılı, farklı coğrafyalarda, farklı iklimlerde, farklı yöntemlerle yapılması gereken, emek ve bilgi yoğun bir faaliyet olarak sürdürülebilir. Dünyanın her yerinde aynı genetiği değiştirilmiş tohumu aynı şirketten her yıl yeniden satın alarak, toprağın vasfını dikkate almadan, aynı sanayi gübrelerini kullanarak, aynı ot öldürücü zehirleri ölçüsüzce toprağa saçarak, aşırı fosil yakıt harcayarak, içilebilir suları aşırı kullanıp, zehirleyerek bir yere varmak mümkün değildir.

   Aynı şekilde bütün sığırları aynı ticari formül yemlerle besleyip hareketsiz tutarak, aşırı antibiyotik ve hormon uygulayarak, en kısa zamanda en yüksek kiloya ulaştırıp niteliksiz, insan sağlığına zararlı etten yüksek kazanç sağlamak amacıyla yapılan hayvancılık, hem arzulanır bir şey değildir hem de sürdürülebilir değildir. Ve bu saçmalığı vakitlice son verilmelidir. 40 günde özel yemlerle 2 kilograma ulaştırılan civcivleri "sağlıklı beyaz et" diye pazarlamaktan vazgeçilmelidir. Velhasıl tavuk eti yememek, yemekten daha az mahzurludur...

10. Daha çok et üretmek için uygulanan ve genetiği değiştirilmiş, sentetik aminoasitlerle zenginleştirilmiş soya esaslı yeme bağımlı, aşırı antibiyotik ve zararlı kimyasallar kullanılan fabrika tavukçuluk yöntemlerinden azgeçilmelidir. Piliç etinin ucuzluğu üretilen etin gerçek etten çok farklı olmasından kaynaklanıyor. Çevresel maliyetler ve yarattığı sağlık sorunları göz ardı edilmek kaydıyla ucuzdur. Amaç çok et tüketmek değil, gerektiği kadar ama sağlıklı

et tüketmek olmadır... Fabrika hayvancılık yöntemleriyle 1 kilo kırmızı et elde etmek için tam 13 kilo tahıl kullanılıyor. Et proteinden 1 kaloriyi elde etmek için harcanan enerji aynı kaloriyi bitkisel proteinden elde etmek için harcananın tam 11 katı. ABD ve Avrupa'da yılda kişi başına tüketilen et miktarını refah ölçüsü olarak görmek hatalıdır. Öncelikle bu tüketim sağlıksızdır. Ayrıca muazzam bir çevresel olumsuz etki yaratmaktadır. Hindistan'da yılda kişi başına 5 kg, ABD'de 130 kg. et tüketiliyor. Tüm ülkelerin ABD düzeyinde et tükettiği bir dünyayı hayal edebiliyor musunuz?..

2. Enerji Sorunu, İklim Krizi ve Kapitalizm

Her tarihsel dönemde belirli enerjilerin kullanımı söz konusu oluyor ama kullanılan enerjiler toplum için "en uygun" enerji olmaktan çok, mülk sahibi egemen sınıfların çıkarına "en uygun" enerjiler oluyor. Aradan geçen dönemde "garp cephesinde yeni bir şey yok"... Ortaçağ'da su değirmenlerini kontrol altına alan soylular, serflerin rüzgârdan yararlanmalarına, yel değirmeni kurmalarına şiddetle karşı çıkmışlardı. Aksi halde şimdilerde sera etkisi yaratan, dolayısıyla iklim krizine neden olan fosil yakıtların (kömür, petrol, doğal gaz) bu ölçüde kullanılması mümkün olmazdı. Daha XIV. yüzyılın başından itibaren Batı Avrupa'da rüşeym halindeki burjuvazi ve soylular ormanları ele geçirdiler ve o tarihten başlayarak ormanlar metaya dönüştürüldü. Daha önce ormanlar ortak kullanım konusuydu, **müşterekler** dünyasına aitti... Bir kere toprak ve üzerindeki ormanlar "özel mülk" kategorisine indirgenince, bir sınıfsal egemenlik konusu haline gelince, ormanda (ağaçlarda) içerilmiş güneş ışığının da bir mal olarak alınıp satılması mümkün hale geldi. Ve bu eğilim

Sanayi Devrimi'yle, burjuvazinin gücünü ve etkinliğini artırıp egemen sınıf mertebesine yükselmesiyle daha da büyüdü, hızı ve kapsayıcılığı arttı. Ağacın yerini de fosil enerjiler aldı. Önce kömür, ardından petrol ve nihayet doğal gaz hâkim enerji durumuna geldi. Bunun anlamı ağaçta içerilmiş güneş enerjisinin yerini, fosil yakıtlarda içerilmiş güneş enerjisinin almasıydı.

Kapitalizm öncesi dönemde enerji ihtiyacı mütevaziydı. İşte, ısınma, yemek pişirme ve aydınlanma. Başka türlü söylersek, bütün mesele ateşin nasıl kullanılacağı, nasıl maniple edileceğiyle ilgiliydi. İkinci aşamada inşa etmek, tarım, taşıma ve seyahat için insan ve hayvan gücüne başvuruldu. Gemicilikte rüzgâr enerjisi önemli bir yer işgal etti. Değirmenler su veya rüzgârla çalıştı... Kapitalizmin egemen üretim tarzı haline geldiği Sanayi Devrimi'yle birlikte, makinanın kullanılmaya başlanması denklemi değiştirecekti... Makine teknolojisinin gelişmesi, elektrik kullanımının yaygınlaşması ve enerji ihtiyacının artmasıyla, kömüre ek olarak diğer fosil yakıtların, petrol ve doğal gazın tüketimi arttı. Buharı fosil enerjiler (kömür ve petrol, daha sonra doğal gaz) izledi ve elektrik kullanımı hayati önem kazandı. Şimdilerde yılda 12 milyar ton kömür karşılığı enerji kullanılıyor.

Fosil yakıtlar "yenilenemez enerji" kategorisine dâhil. Bunlarla ilgili iki sorun var: Birincisi, bu enerji kaynakları kıtlaşmakta, tükenmekte, öte yandan her geçen gün enerji ihtiyacı artmakta. Dolayısıyla üstesinden gelinmesi gereken ciddi bir durum söz konusu ve ikincisi, fosil enerji kullanımı sonucu atmosfere karışan sera gazları (CO_2) iklim krizine neden oluyor. Dolayısıyla bunların kullanımını vakitlice ve kademeli olarak azaltmak, yenilenebilir, çevre kirlenmesine daha az neden olanlarla (güneş, rüzgâr, termal, vb.) ikame etmek gerekiyor. Şimdilerde yenilenemez enerji kaynakları

olan, petrol, doğal gaz ve kömür dünya enerji tüketiminin yaklaşık %80'ini oluşturuyor. Uluslararası Enerji Ajansı bu kullanım oranının gelecek 30-40 yılda pek değişmeyeceğini tahmin ediyor; kömür kullanımının artma ihtimali olduğunu da... 2015 yılı itibariyle üç fosil yakıtın kullanım oranları şöyle: petrol %35, kömür %23, doğal gaz %21. Rezerv ömürleri de -yaklaşık- petrolün 40-50 yıl, doğal gazın 60-70 yıl ve kömürün de 200 yıl kadar.

Durum böyle ama kısa ve orta vadede bunların yerine alacak enerji kaynağı yaratmak pek kolay değil. Bir fikir vermek için, mesela 2012 yılında agro-enerji (biyo-yakıt), kullanılan toplam enerjinin sadece %2'siydi... Bu oranın en iyimser tahminlere göre %7 oranını pek aşmayacağı tahmin ediliyor. %7 hedefinin tutturulması halinde, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Kore ve Japonya'nın tarım yapılan alanları kadar toprağın, agro-enerji (biyo-yakıt) için tahsis edilmesi gerekiyor. Dünyadaki tüm ekilebilir alanlar agro-enerji üretimine tahsis edilseydi, 1400 milyon ton petrole eşit enerji üretilebilecekti... Oysa bugünkü enerji ihtiyacı 3500 milyon ton ve bunun önümüzdeki yıllarda daha da artması kaçınılmaz... Dünyanın en büyük enerji tüketeni olan ABD kullandığı petrolün %75'ini ithal ediyor ve dünya rezervlerinin sadece %3'üne sahip. 1973 yılında ABD kullandığı petrolün %50'isini üretiyordu, bu oran 2006'da %36'ya geriledi.

Bugün dünya petrolü 5 dev şirketten soruluyor: Exxon, Shell, Chevron, BP, Total. Bir fikir vermek için, Exxon'un 2006 yılındaki işlem hacmi 450 milyar dolardı. Bu rakam BM üyesi 195 ülkenin GSYİH'sinden (milli gelirinden) fazla... Daha çarpıcı rakam da şöyle: Rafine petrol ürünleri satışının portesi yılda 2000 milyar avro. Bunun 500 milyarı üretim için harcandığına göre, petrolden elde edilen kâr ve rant yılda 1500 milyar avro... Böylesi devasa güce sahip şirketlerin ne

ler yapabileceği açık değil mi? Geride kalan yaklaşık son 30 yılda vicdanlarını bu şirketlere satmamış adamların, kadınların ısrarlı uyarılarının karşılıksız kalması, dikkate alınmaması neden şaşırtıcı olsun?

Gerçi doğal gazın sera etkisi yaratma oranı petrolden daha düşük, yaklaşık üçte bir oranında olduğu söyleniyor ama doğal gaz rezervleri de sınırlı. Şimdilerde doğal gaz elektrik üretiminin %20'sini, toplam enerjinin de %21'ini karşılıyor. Eğer dünya ölçeğinde sadece doğal gaz kullanılmış olsaydı, dünyanın enerji ihtiyacını sadece 18 yıl karşılayabilecekti... Kömür dünyaya her yıl 9 milyar ton karbondioksit (CO_2) salıyor. Buna rağmen kömür kullanımı artmaya devam ediyor. Elektrik üretiminin %39'u kömüre dayanıyor. Bu oran Çin'de %67! Elektrik ihtiyacı artmaya devam ettiğine göre, bu, kömüre daha çok yüklenileceği anlamına geliyor. Nitekim ABD'de, Çin'de, Hindistan'da, Türkiye'de ve başka ülkelerde yeni termik santraller kurulmaya devam ediliyor... Dolayısıyla, Kyoto Protokolü'nün öngörülerinin ve beklentilerinin gerçekleşme olasılığı ortadan kaldırılıyor. Maalesef dikkate alınmayan bir şey daha var: Kömür demek sadece sera etkisi yaratan, dolayısıyla iklim krizine neden olan karbon gazı (CO_2) emisyonu demek değil. 2006 yılında Çin'de madenlerde ölen işçi sayısı 6000 idi. Türkiye'de son birkaç yılda kömür madenlerinde ölenlerin sayısını hatırlıyor musunuz?

Kullanılan enerjinin atmosferin ısınmasındaki rolüyle ilgili tersinden bir örnek şöyle: 2003 yılı 15 Ağustos'unda ABD'nin kuzeydoğusunda, Kanada'nın güneydoğusunda 29 saat süren bir elektrik kesintisi olmuştu. O zaman zarfında atmosferdeki kükürt dioksit %90 oranında, trosferik ozon yarı yarıya, bulutlarda toplanan parçacıklar %70 oranında azalmış, görüş mesafesi de 40 km artmıştı...

Geçerli enerji kullanımı iklim krizi yaratıyor ve iklim krizinin de dramatik sonuçları var. İklim değişikliği bir kere canlı türlerinin biyo-çeşitliliğini, gen rezervlerini yok ediyor. Elbette doğal çevrenin bozulması veya aynı anlama gelmek üzere ortaya çıkan ekolojik hasarların yegâne sorumlusu sadece iklim değişikliği değil. Sanayi atıklarının neden olduğu kirlenmeler, endüstriyel tarım, monokültür, kentleşmeyle doğal yaşam alanlarının yok olması da çevreyi olumsuz yönde etkiliyor.

Hava ısısının 2,5 C° artması halinde hayvan ve bitki türlerinin 2050 yılında %20-%30 oranında azalacağı tahmin ediliyor. Dünya Doğa Birliği'ne (UICN) göre, 41.415 omurgalıdan 16.308'i, her 4 memeliden biri ve her sekiz kuştan biri yok olacak! 2048 yılında ton balığı neslinin tükeneceği, diğer ticari balıkların da üçte bir oranında azalacağı tahmin ediliyor. Denizlerin ısınmasının, Karadeniz, Akdeniz ve Baltık denizinde, diğer deniz canlıları için zararlı olan denizanaları akınına neden olacağı söyleniyor. İklim değişikliğinin Muson rejimini olumsuz etkileyeceği de kesin. Özellikle de tropikal mercan bölgelerindeki mercanlar deniz için karadaki tropikal ormanların karşılığı ve risk altında. Afrika'da çölleşmenin, Akdeniz yöresinde kuraklığın artması kaçınılmaz görünüyor. Sıcaklığın artması, buzulların erimesi, deniz seviyelerinin yükselmesiyle yüz milyonlarca insanın yerinden yurdundan olması kaçınılmaz.

Atmosferin ısınması, tarımı ve gıda üretimini de olumsuz etkiliyor. Zira tarım sıcaklığa son derecede duyarlı. Bazı bölgelerde bazı bitkiler yetişemez duruma gelecek. Mesela Hindistan'da pirinç üretimi önemli ve sıcaklığın 1 derece artması halinde pirinç hasadında büyük kayıplar kaçınılmaz. Çin'in dillere destan büyüme oranlarının ne pahasına gerçekleştiği de nedense pek sorun edilmiyor. Nitekim Çin

Çevre Bakanı yardımcısı Pan Yue, her yıl çevre bozulmasının GSYİH'de %8 ile %13 oranında kayba neden olduğunu, bunun da büyümeyi olumsuz etkilediğini, Çin'in 1970'lerden bu yana kazandığının neredeyse tamamına yakınını çevre kirlenmesiyle kaybettiğini[17] söylemişti... Hepsinden önemlisi de eğer gerekli önlemler vakitlice alınmazsa, atmosferin ısınmasının gelmiş geçmiş en büyük ekonomik resesyona neden olması kaçınılmaz görünüyor... Ve bütün bunların müsebbibi de geçerli "kalkınma modeli" veya yere göğe sığdırılamayan ekonomik büyüme...

İklim krizi öncelikle yoksulları ve yoksul bölgeleri etkileyecek ve bir "iklim mültecileri" dalgası yaratma riski büyük. Daha kötümser tahminlere göre, XXI. yüzyılın sonuna kadar dünya nüfusunun yarısı yok olacak! Yoksulların, kötü beslenenlerinin iklim krizine karşı korumasız oldukları bir sır değil. Sıtma gibi salgın hastalıklar artmakta. Çokuluslu ilaç sanayi tekelleri bu durumu dikkate alarak yeni aşılar üretmek üzere kolları sıvamış görünüyorlar... Elbette bu, satın alma gücü olanların olumsuzluklardan etkilenmeyeceği anlamına gelmiyor. Nitekim 2003 yılında Avrupa'da aşırı sıcaklar (canicul) 70 bin insanın ölümüne neden olmuştu... 2007 yılında Asya'da nehirlerin taşmasından 167 milyon insan etkilenmişti. Aslında bu insanlar küresel ısınmanın failleri değil ama olumsuz sonuçlarıyla öncelikle muhatap oluyorlar... Doğal felaketler sonucu milyonlarca insanın hayatını kaybettiğini de unutmamak gerekir.

Dünya Sağlık Örgütü genel direktörü Margaret Chan, hava kirliliğinden yılda 800 bin kadar insanın hayatını kaybettiğini ve sıcaklığın 1 derece artmasıyla 20 bin ilave ölüm olduğunu bildiriyordu.[18] Küresel ısınmanın Afrika'da ekile-

17 *Le Soir*, 09.10.07.

18 *Le Soir*, 17.09. 07.

bilir alanlarda ve ürün hasadında ve yağmura dayalı tarım yapılan yerlerde büyük kayıplara neden olması kaçınılmaz.

Aslında "hepimiz aynı gemideyiz" söyleminin nüanse edilmesi gerekiyor, zira geminin birinci sınıf bölümünde, lüks kamaralarda seyahat edenlerin en azından kısa vadede iklim bozulmasından daha az etkilendikleri bir vakıa. Bu durum, toplumun varlıklı kesimlerinin küresel ısınma ve iklim krizi karşısındaki umursamaz tavırlarını da açıklıyor... Öte yandan büyük kentlerdeki hava kirliliği akıl almaz düzeylerde. Lakin kirlilik ölçümleriyle ilgili gerçekler ekseri halktan gizleniyor. Aksi halde "yatırım iklimi" bozulabilir ve kâr oranları düşebilir!

İklim değişikliğinin ortaya çıkardığı sonuçlar/sorunlar, işte, nüfus kaymaları (göçler), gıda yetersizliği, sosyal çalkantılar ve karmaşalar o kadar büyük önem taşıyor, öylesine büyük sorunlar yaratma istidadı taşıyor ki şimdilerde "küresel terör" denilenden bile daha büyük tehdit oluşturuyor. Giderek iklim değişikliğinin tetiklediği sorunlarla (su, orman, toprakların verimsizleşmesi, çölleşme, göçler, mülteciler, vb.) başa çıkamayan devletlerin parçalanması ve yaşama şansı olmayan "devletçiklerin" ortaya çıkması olasılığı büyüyor. Şimdilerde Avrupalıların, Amerikalıların göçmenlere neyi reva gördüklerini hatırlayın...

Bu vesileyle askerî (militer) faaliyetlerin iklim üzerindeki etkilerini de dikkate almak gerekiyor. Bir kere silah üretiminin ve savaşların ekolojik maliyeti çok büyük. Irak'ı hatırlamak yeter! Fakat hepsi bu kadar da değil, bir de iklim koşullarını askerî (militer) amaçlar için araçlaştırma, maniple etme girişimleri var ki, bu, iklim savaşları peydahlamak demek! Nitekim şimdilerde ABD ordusu tarafından Alaska'da ekonosferde yüksek frekanslı dalgalar yaratarak, aşırı yağışlar, sel baskınları, iletişim sistemlerinin (komünikasyon) çöker-

tilmesini sağlamaya yönelik çalışmalar sürdürülüyor! Bu durum kapitalizm dâhilinde "teknik bilimin" nelere kâdir olduğu hakkında bir fikir veriyor!

Velhasıl iklim krizi devasa ekolojik, ekonomik, sosyal ve politik sorunlar yaratma istidadı taşıyor. Aslında bu durum "insanlık krizinden" başka bir şey değil. Başka türlü söylersek kapitalist üretim, tüketim ve yaşam tarzı bir "uygarlık krizi" yaratmış bulunuyor...

Nükleer enerji çözüm değil sorun!

Bugün itibariyle nükleer enerjinin toplam enerji içindeki payı %16. Fakat Fransa bir istisna oluşturuyor. Fransa 59 reaktöre sahip ve elektrik enerjisinin %76'sını nükleer enerjiden sağlıyor.

Nükleer enerjinin diğer fosil yakıtlardan sağlanana göre "uygun" bir alternatif olduğu şeklindeki tezin bir karşılığı yok. Bir kere, uranyum yenilenebilir bir kaynak değil ve rezervler tükenmekte. Eğer dünya ölçeğinde kullanılan enerjinin tamamı nükleer kaynaklardan sağlansa, dünyadaki mevcut rezervler bir buçuk yılda tükenecek! Kaldı ki, bugünkü tempoyla kullanılmaya devam edilmesi halinde bile ucuz uranyum rezervlerinin çok yakın dönemde, orta maliyetli rezervlerin de pek uzun olmayan bir zamanda tükeneceği tahmin ediliyor.

Nükleer enerji lehine ileri sürülen tezlerden biri, bu enerjinin atmosferin kirlenmesine neden olmadığı şeklinde. Gerçekten de ilk bakışta avantajlı görünüyor zira 26 kg uranyumla 1 jigawat elektrik üretmek mümkün. Oysa aynı miktar elektrik, termik santrallerde üretilseydi, tam 2 bin 700 ton kömür kullanmak gerekecekti. Lakin gerçeğin yarısını söylemek ve diğer yarısını söylememek, gerçeği söy-

lememektir... Nükleer enerjinin karbon gazı emisyonuna neden olmadığı için bir alternatif olarak sunulmasının bir inandırıcılığı yok. Hem ihtiyaca cevap vermekten uzak ve hem de ekolojik bakımdan kabul edilebilir değil. Bir kere kaza riski başlı başına hayati bir sorun teşkil ediyor. Ve nükleer kazalar söz konusu olduğunda sorun kaza ile bitmiyor, kazadan sonra başlıyor asıl. Bugüne kadar radyo aktif kirlenmeyi ortadan kaldıracak bir yöntem geliştirilebilmiş değil. Ölümcül etkiler neredeyse ilelebet var olacak cinsten. Nitekim uranyumun **yarı ömrünün** 4,5 milyar yıl, plütonyumun **yarı ömrünün** de 240.000 yıl olduğu tahmin ediliyor. Dolayısıyla radyoaktif kirlenme önlenemiyor. Oysa doğadaki radyasyon oranı belirli bir sınırı geçtiğinde canlı yaşamın son bulma riski var... Nükleer atıkların saklanması bir çözüme bağlanmış değil ve kaza olasılığı da sanıldığından çok yüksek. Nitekim Japonya'da yaşanan ve bir teknoloji harikası teknoloji harikası olarak görülen Fukişima nükleer santralinin patlaması, durumun sanıldığı gibi olmadığını gösterdi. Japonya'daki Fukuşima kazası, durumun sanıldığı gibi olmadığını bir defa daha gösterdi.

Nükleer madde rezervlerinin bugünkü tempoyla kullanılması durumunda, uranyumun da petrol rezervleriyle az çok aynı zamanda veya daha erken tükenmesi söz konusu. Eğer nükleer reaktör sayısı artarsa, çok daha kısa zamanda tükenecek. Bu durumun petrol savaşlarına benzeyen bir savaşı tetiklemesi ihtimal dışı değil... Zira öyle bir durumda petrol savaşlarına bir de **uranyum savaşları** eklenebilir... Nitekim daha şimdiden başladığını söylemek mümkün. Terör örgütü Boko Haram orada boşuna seferber edilmedi. Fransız şirketi Areva'nın Nijerya'da tam bir kolonyalist mantıkla uranyum çıkardığı biliniyor mu? Tabii insanlara, doğaya verilen zararlar hiçbir zaman büyük medyanın ilgi konusu ol-

muyor! Nükleer enerji de diğer fosil enerjiler gibi kirletiyor, zehirliyor, öldürüyor. Bir fikir sahibi olmak için Hiroşima, Nagazaki, Fukuşima, Çernobil'de ortaya çıkan sağlık sorunlarını, kanser vakalarını hatırlamak yeter.

Nükleer enerji de atmosferin ısınmasına neden oluyor. Reaktörün soğutulması için harcanan enerji havayı ısıtmakla mümkün. Aslında soğutmanın öteki adı ısıtmak. Aynı evlerde kullanılan klima cihazları gibi... İçerisi ısıtılırken de soğutulurken de harcanan enerji sera etkisini büyütüyor... Nükleer santraller dolaylı olarak atmosferin ısınmasına katkı yapıyor. Diğer enerji türlerinden farklı olarak, radyoaktivite dışında görünmez, duyulmaz, kokusuz ve tatsız, tespit edilebilmesi özel dedektörler gerektiriyor... Dolayısıyla önlemesi zor, bir kere etkilenince de sonuçları ölümcül.

Nükleer yakıt kitle imha silahı üretiminde de kullanılıyor ve daha şimdiden 1600 nükleer füze üretilmiş durumda. Netice itibariyle bir kaza ve savaş durumunda ortaya çıkabilecek sonuçları tahmin etmek bile ürpertici. Önemli bir husus da nükleer enerjinin doğası gereği "güvenlikçi", antidemokratik bir nitelik taşımasıdır. Nükleer santrallerin inşa edildiği alanlar aşırı bir güvenlik çemberine alınıyor, toplumdan soyutlanıyor ve demokratik denetime kapalı, kendine özgü askerî bir alan görünümü kazanıyor. Son olarak, nükleer tercihin bidayette askerî amaçlar için peydahlandığını da unutmamak gerekiyor... Soruna ekonomik, ekolojik ve sosyal, insan sağlığı açısından yaklaşıldığında, nükleer enerjinin savunulabilir bir yanı yok. Nükleer enerjinin temiz, ucuz ve güvenli olduğuna dair tevatürün de bir karşılığı yok. Bunlar uranyumdan, nükleer santral reaktörlerinden kâr edenlerin ve onlar hesabına çalışan nükleer lobilerinin yalanları...

Biyo-yakıtlar veya Dimyat'a pirince gitmek!

Bitkilerden (soya, ayçiçeği, mısır, şeker kamışı, buğday, monyak, patates, kolza, vb.) üretilen yakıta biyo-yakıt veya biyokarbüran deniyor ve petrolün alternatifi sayılıyor. Ve bir yenilenebilir enerji türü olarak, çevre kirlenmesine ve iklim krizine neden olmayan alternatif bir enerji türü sayılıyor. Aslında biyo-yakıtların neden olduğu sorunlar, çözdüğünden daha büyük. Başka türlü ifade edersek, biyo-yakıtlar bir dizi olumsuzlukla malul...

Birincisi, yakıt elde edilen bitkiler endüstriyel tarım yöntemleriyle üretiliyor, üretim sürecinde kimyasal gübre, pestisit, herbisit kullanılıyor, aşırı enerji tüketiliyor. İkincisi, toprakların insanları doyurmak için değil de arabaları yürütmek için kullanılması, gıda fiyatlarını yükseltiyor. Petrolü ikame etmek amacıyla üretilen söz konusu bitkiler, besin maddeleri üretimini sorunlu hale getiriyor. Aşırı su tüketimi söz konusu oluyor. Kaldı ki, toprakların bu amaçla kullanılması tam bir saçmalıktır. Zira yeni alanların biyo-yakıt üretimine tahsis edilmesi, halen gıda üretilen alanlar ve ormanlar aleyhine genişliyor. Amazon ormanlarının, Asya'daki, (Endonezya, Malezya...) ve Afrika'daki ormanların yok olması sonucunu doğuruyor. Bütün bunlar ne için? ABD'de, Avrupa'da arabaları yürütmek için! Daha şimdiden Brezilya biyo-etenol için 4 milyon hektar alanı şeker kamışı üretimine tahsis etmiş durumda... Endonezya'da ormansızlaştırılan alanlarda palmiye yağı üretiliyor. Fakat bu tür bir tercih, GDO üreticileri agro-endüstri tekelleri için kaymaklı ekmek kadayıfı demek. Zira daha çok biyo-yakıt üretmek için genetiği değiştirilmiş (GDO) tohum satışı artıyor. Daha çok mısır, soya, vb. üretmek demek daha çok zehir satmak demek...

Bu durumda neler olabilir? Özetle şunlar olabilir: Eğer araba saltanatı devam eder ve endüstriyel tarımda inat edilirse –ki bunlar birbirini karşılıklı olarak yeniden üretmek zorunda- o zaman gıda maddeleri, besin maddeleri üreten alanlar gıda üretemez duruma gelecek ve geliyor... İnsanların beslenme yetenekleri aşınacak! Nitekim bazı tahminlere göre sadece Afrika'da bu amaç için 3,2 milyon hektar alan, biyoyakıt üretimine tahsis edilmiş durumda. Aynı durum az çok Güney Amerika için de geçerli...

Fakat ekseri gözden kaçan bir şey daha var. İklim değişikliğinin neden olduğu basınç (çölleşme, deniz seviyelerinin yükselmesi), toprağın verimsizleşmesi, aşırı su yutucu entansif tarım, bazı ülkelerde gıda güvenliği riskini büyütüyor. Nitekim Suudi Arabistan, Çin, Güney Kore, Mısır, Hindistan, Japonya gibi ülkelerin, başka ülkelerin verimli topraklarına el koyma eğilimi artıyor... Dolayısıyla, birilerinin gıda güvenliği kaygısı, başkalarının gıda güvenliğini riske atıyor. Bu, bazı halkların doyması için başka bazılarının açlığa mahkûm edilmesi demek. OXFAM'ın raporuna göre (2011), "gelişmekte olan ülkelerde Batı Avrupa'nın yüz ölçümüne eşit, 227 milyon hektar alan, 2001 yılından sonra bazı devletler ve çokuluslu şirketler-yatırımcılar tarafından ya satın alınmış ya da kiralanmıştı."

Neoliberal küreselleşmenin pupa yelken yol almaya devam ettiği bugünün dünyasında, yabancı şirketlerin kâr etmesi için yerli halklar yerlerinden ediliyor, su kaynakları insanların susuzluğunu gidermek, doyurmak yerine, entansif tarım için kullanılıyor. Ve bu kepazelik kapitalizmin fıtratına da tamı tamına uyuyor! Velhasıl topraklar bir kısım devletler ve dev şirketler tarafından ele geçiriliyor. GDO'lar, pestisitler, herbisitlerle topraklar kirletiliyor, verimsizleştiriliyor. Bu durum insanların kendi topraklarına yabancılaşması demek.

Giderek toprak gaspı genelleşiyor. Herhalde bu durumun kolonyalizmden de beter olduğunu söylemek bir abartma olmaz... Artık gıda güvenliği ve onunla birlikte halkların atalarından miras kalan topraklarına sahip olma hakları yok oluyor!

Özel mülkiyete, özelleştirmeye, rekabete dayalı mevcut işleyiş, geleneksel kolektif sahiplenmeyi ve ortak kullanımını yok ediyor, sefalet derinleşiyor. Zira yabancı şirketler ve devletler lehine ülke toprakları üzerindeki egemenlik ortadan kalkıyor, tabii onunla birlikte ekonomik egemenlik de... Kapitalist-endüstriyel tarım, tek bir üründe veya bir iki üründe "uzmanlaşmayı" dayatıyor. Ülkeler ve halklar tek bir ürünün ihracatından sağlanan gelire mahkûm oluyor... Üstelik o ürün için gerekli tohum, kimyasal gübre ve zehirler de Monsanto gibi bir-iki çokuluslu dev şirketten sağlanıyor...

Ve netice itibarıyla gıda egemenliği riske giriyor, büyük çaplı üretim köylülerin, çiftçilerin yaşam için gerekli şeyleri üretmesini engelliyor. Romanya'da daha şimdiden tarım topraklarının %15'i yabancıların eline geçmiş durumda. Ukrayna'da buğday yetişen toprakların önemli bir bölümü yabancı yatırımcıların etkinlik alanı haline gelmiş görünüyor ve çoğu zaman kiralamak satın almaktan çok daha kârlı. Sonuç malum: artan işsizlik, büyük kentlere göç, büyüyen sefalet ve güvensizlik, geleceksizlik... Daha kötüsü, zamanla satın alınan ve/veya kiralanan topraklar üzerinde o ülkelerin yasaları da geçerli olmayacak ki bu herhalde neo-kolonyalizmden, dahası "klasik" kolonyalizmden de beter...

Biyo-yakıtlar dendiğinde, hemen akla "yenilenebilir", "temiz", "tükenmeyen" enerji imajı geliyor. Tabii bu arada, teknik bilimin gücü ve nelere kâdir olduğu da ima edilmiş oluyor. Çevre sorunları yaratmayan, iklim değişikliğine neden olmayan temiz enerji, neden olmasın? Öyle ki, mısırdan, so-

yadan, şeker kamışından, vb. enerji sorununu ilelebet çözmenin mümkün olduğu izlenimi ve beklentisi yaratılıyor. Mesela biyo-yakıtların 2020'de Avrupa'da enerji ihtiyacının %10'unu sağlayacağı beklentisi var. Geleceğe dönük iyimser tahminler cesaretlendirici mi? Fakat bu iş için Güney'in yoksul ülkelerinin topraklarının seferber edilmesi gerekiyor. Daha şimdiden biyo-dizel ihtiyacını karşılamak için, Endonezya ve Malezya'da palmiye yağı üretimi %20 artırılmış durumda. Brezilya'da İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'un yüz ölçümü kadar alan biyo-yakıt üretimi için seferber edilmiş durumda... Tabii bu amaçla dev petrol, hububat, otomobil, genetik mühendislik şirketleri harekete geçmiş bulunuyor...

Aslında durumun nüanse edilmesi gerekiyor zira realite tevatürden farklı. Birincisi: biyo-karbüranların veya biyo-yakıtların doğaya zarar vermeyen bir enerji türü olduğu söyleminin bir karşılığı yok! Mesela 1 ton palmiye yağı üretimi, aynı miktar petrol kadar, belki daha da fazla karbon emisyonuna neden oluyor. Ormanların açılmasıyla (yok edilmesi densin) yetiştirilen şeker kamışından üretilen etonol, benzinin yarısı kadar sera etkisi yaratan gaz emisyonuna neden oluyor. Bir litre etonol üretmek için 3-5 litre sulama suyu kullanılıyor ve 13 litre su kirletiliyor. O suyu temizlemek için de 130 litre doğal gaza eşit enerji harcamak gerekiyor... Nehirler, ırmaklar, toprak kirletiliyor.

İkinci olarak, "ormansızlaşmaya neden olmuyor" söyleminin bir karşılığı yok. Tam tersine orman alanları yok oluyor. Üçüncüsü, biyo-yakıtların "kırsal kalkınmayı" sağladığı tezi de havada kalıyor, zira agro-karbüran üretimi büyük şirketlerin işi... Petrol ve hububat çokuluslıların etkinlik alanı. Sadece Monsanto ve Syngenta GDO'lu tohum piyasasının %65'ini ellerinde tutuyorlar. Bu işten agro-karbüran üreten çiftçilere, köylülere ne düştüğü sanılıyor? Aslında

köylüler ve çiftçiler dev şirketlerin oyuncağı durumundalar. Topraklarından oluyorlar, piyasanın dışına savruluyorlar. Ve dördüncüsü agro-karbüranların açlığa neden olmadığı iddiası. Herhalde bundan daha saçma bir iddia olamazdı! Toprakların daha çoğu hububat (gıda maddeleri) üretimi için değil de agro-karbüran için kullanıldığında, sular ve diğer kaynaklar o amaca tahsis edildiğinde açlık sorunu nasıl çözülebilir?

Unutmamak gerekir ki dünya ölçeğinde alındığında, yoksul insanlar aile gelirinin %50-%80'ini gıdaya harcıyorlar. Biyo-yakıt üretimi fiyatları yükselttiğinde gıda faturası da yükseliyor. Nitekim 2020 yılı itibarıyla gıda fiyatlarının %26 ila %135 oranında yükselebileceği şeklinde tahminler yapılıyor. Gıda fiyatlarında her %1'lik artış, 16 milyon insanı gıda güvensizliğine ve/veya yetersiz beslenmeye mahkûm ediyor! Eğer bugünkü eğilimler devam ederse, 2025 yılında 1,2 milyar insanın kronik açlıkla cebelleşmek zorunda kalacağı tahmin ediliyor.

Unutmamak gerekir ki "yenilenebilir" demek sınırsız demek değildir. Nitekim yetiştirilen bitkiler yeniden dikilebilir ama toprak, su ve besleyici unsurlar sınırlı... Oysa çevreyi kirletmeyen, iklim krizine de neden olmayan, insanlığın geleceğini tehlikeye atmayan, sorunu öncelikle lokal planda çözmeye imkân veren yöntemler pekâlâ geliştirilebilir, nitekim bu alanda önemli örnekler daha şimdiden yaratılmış bulunuyor. Bunun için iki şey yapmak yeterli: Birincisi enerjiyi bir kâr aracı olmaktan çıkarmak veya aynı anlama gelmek üzere, enerjiye yeniden bir ortak mal statüsü kazandırmak, onu müşterekler alanına, asıl bulunması gereken zemine çekmek ve ikincisi de bu alanı ileri teknoloji büyücülerinin etkisinden kurtarmak! Sonuç olarak agro-enerji iklim krizini aşmanın değil, sermayeyi krizden çıkarmanın, sermayeye

yeni değerlenme ve kâr alanları açmanın bir aracı olabilir sadece...

O halde çözüm, güneş enerjisi, enerji tasarrufu ve kapitalizmden çıkmak olabilir...

Enerji sorunu da dâhil, karşı karşıya olduğumuz tüm sorunlar, birtakım yetersizliklerin, yanlışların sonucu değil, doğrudan kapitalizmin varlığı ve işleyişiyle ilgili. Enerji krizinin de, küresel ısınmanın da asıl nedeni ve yaratıcısı kapitalizm, kapitalist birikim, rekabet ve kâr hırsı. Kapitalizm geçerliyken, her seferinde üretilen her şeyden daha çok üretme, tüketilen her şeyden de daha çok tüketme zorunluluğu var. Aksi halde sistemin işlemesi mümkün değil. Fakat ne üretildiğinden bağımsız olarak, üretim ve tüketimdeki her artış, aynı zamanda daha çok enerji harcamayı gerektiriyor. Başka türlü söylersek, israf kapitalist sistemde mündemiç olan temel bir eğilimin sonucu... Sanki "israf ediyorum, yok ediyorum, o halde varım" kuralı geçerli... Her seferinde işçiyi makinayla ikame etme zorunluluğu var ki bu "teknolojik ranta" el koymayı mümkün kılıyor. Küresel ısınmanın en önemli nedeni fosil yakıtlar (petrol, doğal gaz, kömür) ama bunlar kâr amacıyla üretiliyor... Eğer ta baştan bilimsel araştırmalar güneş enerjisine yöneltilmiş olsaydı, bugün atmosferin ısınması da enerji savaşları da olmaz, karbon gazıyla dünya zehirlenmezdi. Ve bu dünyadaki yaşam da çok farklı olabilirdi... En azında daha az şiddetin olduğu, daha barışçıl ve dingin bir ortamda yaşıyor olabilirdik.

O halde neden böyle oldu? Neden işler sarpa sardı, neden bir sürdürülemezlik durumu ortaya çıktı? Bunlar oldu zira enerji sistemleri o kaynakların özel mülkiyetine ve merkezileşmesine dayanıyor. Oysa enerji kaynaklarının ve enerji üre-

timinin özel şahısların mülkü olması en azından akla zarardır ve kabul edilebilir değildir. Fosil yakıt denilenler (kömür, petrol, doğal gaz, kaya gazı) güneş sayesinde oluşmuş şeyler. Dolayısıyla bunların özelleştirilmesi, özel mülk kategorisine indirgenmesi aslında güneşin özelleştirilmesi, özel mülk kategorisine indirgenmesi demektir ki herhalde bundan büyük saçmalık, bundan büyük insanlık ayıbı olmazdı...

Geçerli hâkim anlayış ve pratik daha çok piyasa (pazar), daha çok büyüme, daha çok küreselleşmeyle sorunların çözüleceği kabulüne dayanıyor. Oysa tam tersinin yapılması gerekiyor: Daha az piyasa, daha çok kamu, daha çok müşterekler (*commons*), daha az rekabet, daha çok işbirliği ve dayanışma, daha az "özel teşebbüs" özgürlüğü, daha çok planlama, daha az ekonomik küreselleşme, daha çok lokal olan ve daha çok üretim değil, daha çok kamu yararına yatırım ve tabii ihtiyaçlar için üretim...

Karbon gazı emisyonunun bugünden 2050'ye %70 oranında azaltılması hedefleniyor. Fakat bugünkü yaklaşımlar geçerli olmaya devam ederse o hedefe ulaşmak pek mümkün görünmüyor. Oysa güneş enerjisi lehine radikal bir tercih yapılması halinde, karbon gazları emisyonunu kabul edilebilir sınırlara çekmek ve iklim krizini sorun olmaktan çıkarmak mümkün. Zira yapılan tahminler güneşten alınan ışığın, ısının dünyada bugün kullanılan enerjinin 8000 katı olduğunu ortaya koyuyor. Halen mevcut olan teknolojik düzeyin bunun binde birini kullanmaya imkân verdiği söyleniyor. Ve bu binde bir halen insanlığın kullandığı enerjinin tam 8 katı... Bilimsel araştırmaların o alana daha çok kaydırılması, imkânların artırılması, öncelikli araştırma haline getirilmesi durumunda, söz konusu kullanma oranını yükseltmek de mümkün. Tabi bu amaçla enerji tasarrufu yapmak, israfı önlemek, yaşam tarzımızı değiştirmek gerekiyor.

Aslında "nasıl bir enerji, kimin için enerji" sorusu, "nasıl bir toplumda yaşamak istiyoruz" sorusundan bağımsız değil. Unutmamak gerekir ki "en iyi enerji kullanmadığımız enerjidir" denmiştir ve bununla ima edilen enerji kullanımında tasarruftur... O halde dünya ölçeğinde demokratik olarak tasarlanan, insanların, toplumların reel ihtiyaçlarını esas alan bir planlamayla küresel ısınma riskini bertaraf etmek mümkün olabilir. Fakat bu, ancak güneş enerjisi öncelikli olmak kaydıyla ve diğer yenilenebilir enerjilere (su, rüzgâr, termal) daha çok ağırlık vermekle ve kapitalizmden çıkmakla mümkün olabilir. Aksi halde sorunun çözümü sermaye baronlarının insafına terk edilmiş olur ki onların bu alana ilgi duymaları ancak küresel ısınmayı kendileri için kârlı görmeleri halinde mümkündür. Sanayi Devrimi sonrasında kâr, aşırı kâr tutkusuyla yol alan sermaye, insanlığa fosil enerjilere ve aşırı insan emeği sömürüsüne dayalı bir enerji sistemini dayattı. İşte şimdilerde dünya ölçeğinde yüz yüze geldiğimiz enerji krizinin, iklim krizinin, çevre krizinin, ekolojik krizin, sosyal kötülüklerin, savaşların asıl nedeni bu... Bu durumdan çıkmak da kapitalizmden çıkmakla, kapitalizmin iflah olmaz kâr tutkusu ve mantığıyla cepheden bir hesaplaşmayla mümkün olabilir. Bu da enerjiyi bir özel mülkiyet konusu ve kâr aracı olmaktan çıkarmayı, "piyasa aklına elveda" demeyi varsayar... Başka türlü söylersek, enerjiyi eskiden olduğu gibi yeniden "ortak mallar" (*commons*), müşterekler alanına çekmek, onu asıl yatağına taşımak gerekiyor ve bu mümkün... Bunun için de başta yeryüzünün lanetlileri olmak üzere, bu kör gidişten en çok zarar görenlerin bu amaç için harekete geçmesi, sorumlu bir davranış ortaya koyması gerekiyor. Bu da solun hayati tarihsel önemini ve vazgeçilmez misyonunu bir defa daha hatırlatıyor.

Herhalde enerji sorununu piyasanın insafına terk etmenin ne gibi sonuçlar doğurduğuna dair en iyi örneklerden biri Türkiye'nin enerji politikası (politikasızlığı) olabilir. Türkiye kendini "serbest piyasa" denilenin rüzgârına öylesine kaptırmış, neoliberalizm şampiyonluğuna heveslenmiş, kapitalist mantığa öylesine teslim olmuş durumda ki iflasa doğru hızla koşar durumda. Artık enerji güvenliğinden söz etmek mümkün değil. Kullandığı enerjinin dörtte üçünü (%75,3) ithal ediyor. Yerli kaynaklar birincil enerji tüketiminin sadece %26,5 düzeyinde ve yerli üretim talebin sadece %24,78'ini karşılayabiliyor. Dolayısıyla enerji güvenliği çoktan kaybedilmiş durumda.

İkincisi, Türkiye'nin kullandığı enerjinin %88'i aşırı çevre kirlenmesine neden olan ve iklim krizini tetikleyen fosil yakıtlara dayanıyor. Toplam enerji tüketiminde doğal gaz %31, kömür %29 ve petrol %28 paya sahip... Elektriğin de %25'ini hidrolik santrallerden, %26'sını kömürden ve %44'ünü de doğal gazdan üretiyor. Aslında yukarıdaki rakamlar ve oranlar, Türkiye'nin bir enerji politikası olmadığının açık kanıtı... Eğer "en kötü enerji politikası nasıl olabilir?" diye bir uluslararası yarışma yapılsaydı, herhalde Türkiye birincilik için yarışanlardan olurdu... Dünya'da doğal gaz ithalatında beşinci sırada olduğuna bakılırsa, toplamda birincilik için yarışma olasılığı yüksek!

Türkiye bir güneş ülkesi ama elektrik üretimi amacıyla güneş enerjisi potansiyelinin sadece binde birini (%0,1) kullanıyor... Almanya'da bugün itibariyle (2015) elektriğin yarısı (%50) güneş panellerinden elde ediliyor. Oysa Türkiye'nin güneşe dayalı yıllık 400 milyar kWh elektrik üretme kapasitesi var. Bir fikir vermesi için, bunun 2014 yılında tüketilen elektriğin bir buçuk katından fazla olduğunu hatırlatalım... Rüzgâr santralleriyle de 140 milyar kWh elektrik üretmek

mümkün ama o potansiyelin sadece %7,6'sı değerlendirilebiliyor. Jeotermal potansiyelin de yaklaşık %20'si. Henüz biyoteknoloji alanına girilmiş değil ama girilmemiş olması bir eksiklik değil bir şans, zira önceki sayfalarda kısaca değindiğimiz gibi, biyo-yakıtların "attığı taş, ürküttüğü kurbağaya değecek" durumda değil...

Türkiye, çevreye fazla zarar vermeyen, iklim krizine, atmosferin ısınmasına neden olmayan enerji potansiyelini kullanmak yerine, her dereye bir HES kurmaya yeminli... Aynı şekilde çevreyi mahvetme pahasına olur olmaz yerlere termik santraller de kurmakta... Elbette oradaki amaç enerji ihtiyacını karşılamak değil, "eş-dost kapitalizminin" (*crony capitalism*) bir gereği olarak, iktidar yandaşı işadamlarını zengin etmek, yağma ve talanı derinleştirmek... Zengin etmenin öteki adı doğal çevreyi kirletmek, o bölgelerde yaşayan insanlar için yaşamı çekilmez hale getirmek, canlı türlerini ve biyolojik çeşitliliği yok etmek... Elbette bu hiç HES yapılmasın demek değil. Özenli bir planlamayla, doğal çevreye en az zararlı olacak şekilde en uygun yerlere ve rasyonel ölçülere uygun hidroelektrik santralleri kurulabilir ama asıl amaç güneş enerjisini etkin bir biçimde kullanmak esas olmak kaydıyla... Tabii jeotermal kaynakların da henüz %29'si kullanılabiliyor.

Japonya'da (Fukuşima) 2013 yılında meydana gelen nükleer felaketin ardından Almanya nükleer reaktörlerini kullanımdan çıkarma, kapatma kararı verdi. 2015 yılında Türkiye hâlâ Akkuyu'da bir nükleer santral kurmaya çalışıyor. Herhalde "bu kadar dışa bağımlılık, bu kadar enerji güvensizliği yetmez, daha çoğunu isteriz" demek istiyorlar... Aslında Türkiye'nin nükleer santral macerası enerji sorununu çözmekle ilgili değil. Nükleer santral satıcılarının, nükleer enerjiyi allayıp pullayarak satmak için canhıraş çabalayan nükleer lobilerinin, velhasıl birilerinin kâr etmesi, başka bi-

rilerinin de komisyon alması için gündeme geliyor. Zira ortalama zekâ ve düşünme yeteneği olan birinin nükleer santral kurulmasına "evet" demesi, onaylaması mümkün değildir. Bir kere birileri gelip kuracak, kuruluşta bir dahliniz olmayacak ve onu kuranlar işletecek; ikincisi, yakıt (uranyum) ithal edilecek ve dünyada uranyum rezervleri sınırlı; üçüncüsü, teknolojisi ithal ve dördüncüsü çok büyük riskler söz konusu ve bir kaza riski sanılandan çok daha büyük, sonuçları da bir o kadar yıkıcı. Öyle bir risk almanın da hiçbir mantıki izahı yok. O halde ve durum böyleyken hâlâ nükleerde ısrar etmeyi neye yormak gerekiyor?

Enerji söz konusu olduğunda, olabildiğince lokal (ulusal) kaynaklara dayanmak kural olmalıdır. Zira enerji güvenliği ve egemenliği de gıda güvenliği ve egemenliği kadar önemlidir. Tabii geçerli şımarık enerji yutucu sistemden çıkmak da son derecede önemli ve o da kapitalizmden çıkmadan mümkün değil...

3. Bir yıkım ve katliam aracı olarak araba (otomobil)

> Eğer hem insanlarla ve hem de doğayla kaybettiğimiz ilişkiyi yeniden kurmak istiyorsak, arabanın yarattığı sorunlara radikal bir çözüm bulmamız gerekecek.
>
> *Edward T. Hall*[19]

Nasıl her tarihsel dönemde ve her toplumda geçerli olan enerji politikası, toplum çoğunluğunun ihtiyacına göre değil, mülk sahibi egemen sınıfların –şimdilerde sermaye sınıfının– ihtiyacına göre dizayn ediliyorsa, aynı şey ulaşım-taşımacılık alanı için de geçerli. Aksi halde bugün araba (otomobil) başat

19 *La dimension Cachée*, Paris, Suil, 1978.

ulaşım aracı mertebesine yükseltilmezdi. Zira geçerli ulaşım politikaları, toplum çoğunluğunun değil, otomotiv tekellerinin, dev petrol şirketlerinin, yol-otoyol-köprü inşa eden şirketlerin, bankaların, sigorta şirketlerinin, vb. çıkarına göre dizayn ediliyor. Başka türlü söylersek, "büyük insanlığın" dışında ve aleyhine kotarılıyor.

Başlarda araba bir zenginlik, lüks ve "özgürlük" aracı olarak görülüyordu ve küçük bir ayrıcalıklı azınlığın oyuncağıydı. Reel ücretlerin yükselmesi ve üretim maliyetlerindeki düşüşün de etkisiyle, araba kullanımı arttı. *Ford T* model arabanın "mucidi" Henry Ford'un 1908 yılında "*The automobile for everybody*" (herkese bir araba) sloganını ve vaadini ortaya attığı dönem sonrasında, otomobil (araba) kullanımındaki artış hızlandı. Nitekim 1907'de trafikteki araba sayısı 25.000 iken, 1914'te 500.000'e, İkinci Dünya Savaşı öncesinde 50 milyona, 1975'te 300 milyona yükseldi. Ve 2007'de 900 milyonu, 2015 itibariyle de çoktan 1 milyar sınırını aşmış bulunuyor. 2012 yılında saniyede 6,56 araba üretiliyordu ve yıllık toplam üretim 81,7 milyondu.

Henry Ford'un söz konusu sloganı ortaya attığı günden bu yana yaklaşık yüz yıl geçti ve bugün yaklaşık her 7 kişiden biri araba sahibi. En çok arabanın olduğu ABD'de 1000 kişiye 844 motorlu araç düşüyor. Eğer Henry Ford'un vaadi tam karşılık bulsaydı, herhalde bugün dünyamız çoktan yaşanamaz bir yer haline gelmiş olurdu... Şayet Çin'de de ABD'deki kadar kişi başına arabaya sahip olunsaydı, bu ülke tek başına dünyadaki petrolün tamamını kullanması gerekecekti!.. Dolayısıyla, özel araba çılgınlığı da dâhil, bir bütün olarak mevcut tüketim çılgınlığını sürdürmek, kaynakların sınırlılığı ve ekolojik nedenlerle mümkün değil.

Bir ülkede araba üretiminin ve/veya kullanımının artması, bir refah artışı olarak sunuluyor ve çoğunluk buna ina-

nıyor. Kişi başına düşen araba sayısı bir "gelişmişlik" kriteri sayılıyor! Aslında bunun kişi başına uyuşturucu ve sigara tüketimindeki artışla öğünmekten pek bir farkı yok. Araba bir konfor aracı olarak görülüyor, sahibine ulaşım kolaylığı sağlıyor, istediği zaman istediği yere gitmesi, istediği yerde durması, kapıdan-kapıya ulaşma kolaylığı, çarşıdan-pazardan (şimdilerde AVM'lerden) alınan şeyleri taşıma kolaylığı, vb. Lakin konforun insanlara, topluma, doğaya yüklediği maliyet çok büyük! Dolayısıyla, konforun bir karşılığı var! Zira soruna eleştirel bir gözle bakıldığında, bireysel, toplumsal ve ekolojik bakımdan, arabanın arzulanır bir şey olmadığı gayet açık. Kaldı ki, bir aracın toplum için, toplum çoğunluğu için, uygun olmadığı durumda, birey için sağladığı avantajlar yüzünden muteber bir şey sayılması saçmadır.

Şimdilerde araba, insani, toplumsal, ekonomik, ekolojik, kültürel ve kentsel nedenlerle bir an önce vazgeçilmesi gereken bir yıkım ve yok etme aracı haline gelmiş bulunuyor. Her geçen gün küresel ısınma daha çok sorun ediliyor "görünüyor" ama küresel ısınmaya neden olan şeylerden biri olan araba üretimi ve kullanımı sürekli artıyor. Her geçen gün yeni araba modelleri yolları, sokakları, kaldırımları kaplamaya devam ediyor. Besbelli ki ortada bir paradoks var... Üstelik araba bir fosil yakıtla (petrolle) çalışıyor ve petrol yenilenebilir bir kaynak değil.

O halde araba (otomobil) neden uygun ve arzulanır bir ulaşım aracı değildir?

Araba, geçerli tüketim ve yaşam tarzının "vazgeçilmezleri" arasında yer alıyor. Herkes bir araba edinmek için aşırı çaba sarf ediyor. O kadar ki, araba sahibi olmamak bir "eksiklik" olarak görülüyor... Lakin insanlar yaptıkları işin an-

lamını düşünmeye hiç de niyetli görünmüyor. Bir araba sahibine "bu arabayı neden aldın?" diye sorduğunuzda, önce soruyu gereksiz, dahası saçma bulduğunu söylüyor veya ima ediyor ve ardından da gerekçelerini saya saya bitiremiyor! Sosyalistler, Marksistler arasında dahi arabanın bir "özgürlük" olduğunu düşünenler var...

O halde, "arabayı kimler neden kullanıyor?" sorusundan önce, kimler neden üretiyor sorusuyla başlayabiliriz. Kapitalistler, otomotiv tekelleri bu araçları insanlar rahat ulaşım sağlasınlar diye mi, yoksa kâr etmek için mi üretiyorlar? Kapitalistlerin kâr etme amacıyla, bireyin ve toplumun bir "ihtiyacını" karşılama amacı çakışır mı, öyle bir uyum ve özdeşlik söz konusu mudur? Toplumsal çıkar toplu taşımayı, kolektif ulaşımı gerektirir, kapitalistin çıkarı da herkese bir araba satmayı. Arabanın insana, topluma, doğaya çıkardığı fatura o kadar ağır ve o kadar büyük israf ve riskler ortaya çıkarıyor ki, vakitlice şu özel araba çılgınlığından kurtulmak gerekiyor.

Özel arabaya dayalı ulaşım topluma büyük maliyetler yüklüyor. Arabalar tarafından atmosfere salınan ve sera etkisi yaratan karbon gazının atmosferin ısınmasındaki payının %20'ler civarında olduğu tahmin ediliyor. Araba doğanın dengesinin bozulmasında önemli bir paya sahip veya iklim değişikliğini tetikleyen unsurlardan biri. Başka türlü söylersek, araba eko-sistemi bozuyor, ekolojik yıkımı azdırıyor, havayı kirletiyor, görüntü ve gürültü kirliliğine neden oluyor, sokakları, yolları, kaldırımları işgal ediyor. Aslında sokakların, kaldırımların, yolların arabalar tarafından işgal edilmesi, kent yaşamının ölmesi demektir. Zira sokağı olmayan bir kent, artık kent olmaktan çıkmıştır... Sokaklar tehlikeli hale geldiğinde, kaldırımlar araba park yeri haline geldiğinde, çocuklar nerede oynayacak, nerede büyüyecek, nasıl sosyalleşe-

cek? Bebek arabaları nerede sürülecek? Oysa sokak vazgeçilmez bir yaşam ve sosyalleşme mekânıdır.

Fakat hepsi bundan ibaret değil, araba sayısı arttıkça daha çok yol, daha çok otoyol, daha çok köprü, daha çok tünel, daha çok alt ve üst geçit, daha çok park yeri ve benzin istasyonu, yaralılar için daha çok hastane, vb. gerekiyor ve bunun sonu yok! Her seferinde daha çok yola, otoyola gerek duyulması, ekilebilir devasa alanları tarımsal kullanımın dışına atıyor ve canlı türlerinin, biyolojik çeşitliliğin yok olmasına neden oluyor. Velhasıl dizginlerinden boşanmış, kontrolden çıkmış tam bir kör gidiş söz konusu...

Araba, kenti "çölleştiriyor", sosyal yaşamı fakirleştiriyor, insani yabancılaşmayı derinleştiriyor.

Özel araba kullanımının belirli bir eşiği aşmasıyla, kentle araba arasındaki ilişkinin yönü ve mahiyeti değişti. Arabanın kente tabi olması gerekirken, kent arabanın bir "fonksiyonu" haline geldi ki buna da zaten "fonksiyonel kentleşme" deniyor. "Fonksiyonel kent" (*ville fonctionelle*) kavramı ilk defa 1933 yılında Atina'daki Modern Mimarlar IV. Uluslararası Kongresinde (CIAM), Le Corbusier tarafından ortaya atılmıştı. Bu kavram, ilerleyen yıllarda kent planlamacılarının, urbanistlerin vazgeçilmezi haline gelecekti.

Başka türlü söylersek, araba, mesafeyi kısaltıp uzağı yakın ederken, kent sakinlerinin yaşadıkları (ikamet ettikleri) yerle, çalıştıkları ve sosyal-kültürel olarak kendilerini var ettikleri mekânları birbirinden kopardı. Önce zenginler kent banliyölerine, "yüksek güvenlikli" villalara, rezidanslara taşındı. Onları araba sahibi olabilen orta sınıf taklit edince "uydu kentler" ve AVM denilen devasa alışveriş merkezleri türedi... Arabanın kente uyumlanması gerekirken, kent ara-

baya uyumlandırılır duruma geldi. Sonuç, kent merkezlerinin değersizleşmesi, kuruması, sosyal-kültürel-entelektüel olarak fakirleşmesi, "çölleşmesiydi"! Artık insanlar evlerinden çıktıklarında gidebilecekleri yer ikiye inmiş bulunuyor: ekseri yürüme mesafesinde olmayan çalıştıkları yer (işyeri) ve alışveriş için gittikleri AVM'ler. Bu, arabanın, insanların coğrafyayla ilişkisini değiştirmesi demek! Aslında "uydu kent" denilen, gerçek anlamda kent tanımına uygun değildir. Bir alana insanları yığmakla orası kent olmaz. Kent, tarihsel, sosyal, kültürel bir "canlı" oluşumdur. Nasıl bir toprak parçasını ağaçlandırmakla orası orman olmazsa, bir yere binalar inşa edip yüz binlerce insanı oraya yığmakla da orası kent olmuyor!

Alışveriş sadece alışveriş değildir, aynı zamanda bir sosyal-kültürel ilişkidir. İnsani-sosyal bir temas vesilesi ve etkinliğidir. Oysa AVM'ler o ilişkiyi ortadan kaldırıyor. AVM'lerle insan-insan ilişkisi sıfırlanıyor, onun yerini insan-eşya ilişkisi alıyor. İnsanlar şeylere insan dolayımı olmadan ulaşıyor ve bu bir marifet sayılıyor! Başka türlü söylersek, meta ilişkisi ve yabancılaşması derinleşiyor ki bu da insanın insanlıktan biraz daha uzaklaşması demeye geliyor. Bir AVM'nin herhangi bir reyonundaki insanların tavır ve hareketlerine dikkat edin, ne demek istediğimi anlayacaksınız. Oradaki bir insan eşyalara, şeylere o kadar odaklanıyor ki başka insanların varlığından habersiz, onları görmüyor, hissetmiyor, artık farkındalık söz konusu değil! Başka türlü söylersek AVM'ler insan ilişkisinin, sosyal ilişkinin sıfırlandığı mekânlar.

Ünlü dramaturg Eugène Ionesco, 1961 yılında bir yazarlar konferansında şöyle diyordu:

> Sokaklarda koşuşturan şu telaşlı insanlara bakın. Ne sağa ne sola bakıyorlar, meşgul, gözlerini köpekler gibi toprağa dikmişler. Karşıya hiç bakmadan dosdoğru yürüyorlar ve fakat

> kurulmuş bir makina gibi gidecekleri istikameti önceden biliyorlar. Dünyanın tüm büyük kentlerinde durum böyle. Modern evrensel insanın, bu acelesi olan insanın zamanı yok, ihtiyaçların tutsağı, bir şeyin yararlı olmayabileceğini anlamıyor, aynı şekilde yararlının yararsız bir ağırlığı, bunaltıcı bir yükü olabileceğini de düşünmüyor.[20]

Ionesco'nun bu sözlerinin üzerinden yarım yüzyıldan fazla bir zaman geçti ve bu zaman zarfında köprülerin altından çok sular aktı... "Büyük kentler" mega-kente, megapole, başı-sonu belli olmayan birer ucubeye dönüştü ve AVM'ler saltanatını ilan etti... Ionesco meta yabancılaşmasının bugünkü düzeyini, AVM insanının sefil hallerini görseydi, acaba daha neler söylerdi?

Fakat arabanın kente ve insana ettiği zulüm sadece bundan ibaret değil. Bir kere insanı (araba edinebilenleri) bencilleştiriyor, saldırganlaştırıyor, obeziteyi artırıyor. Direksiyona geçen "sürücü birey" arabanın kapısını kapattığı anda dünya ile ilişkisi kesiliyor. Araba kentin havasını kirletiyor. Özellikle bünyesi zayıf olanlarda astım ve kronik bronşit gibi hastalıkları tetikliyor. Tehlikeli küçük parçacıklar havaya karışıyor. Nitekim atmosferin kirlenmesi yüzünden dünyada her yıl 7 milyon prematüre ölüm vakası olduğu söyleniyor. Arabanın neden olduğu görüntü ve gürültü kirliliği nedense pek sorun edilmiyor. Dar gelirli kategoriye dâhil olmakla birlikte, ne yapıp ederek, işte, borçlanarak bir araba sahibi olanların bu tavrı iki nedenle açıklanabilir: Birincisi, bir üst sınıfa özenme ve onunla özdeş olma isteği ve yanılsaması, zira araba bir sosyal statü simgesi haline gelmiş durumda. Ve ikincisi, ezilmiş insanın bir şeye, bir araca hükmedebilme arzusu. Gerçekten, sürekli ezilen, itilip kakılan insanlar, böylece ellerinin altında

20 Nuccio Ordine, Abraham Flexner, *L'Utilité de l'inutile- Manifeste*, Les belles lettres, 2013, s. 33.

hükmedebildikleri bir "araç" buluyorlar... Tabii arabası olanlar da lüks araba edinme yarışına girerek, israfı ve saçmalığı daha da büyütüyorlar. Ve tabii bunun sonu yok!

"Otomobil"in kelime anlamı "kendi kendine hareket eden" demek. Araba şimdilerde öylesine bir yabancılaşma ve bağımlılık yaratmış durumda ki artık tam bir kendi kendini köleleştirme aracına dönüştü. Velhasıl araba yaşam tarzımızı, düşünce tarzımızı biçimlendiriyor. Bireyciliği, rekabet fikrini ve hız tutkunluğunu kamçılıyor. Aslında arabalı olma durumu aynı akıl hastalığı gibi bir hastalık ve o hastalığın adı da hız! Her geçen gün daha çok hız yapan arabalar üretiledursun, araba sayısı arttıkça kentlerde ulaşım hızı düşüyor. Trafik sıkışıklığının arttığı saatlerde bazı arterlerde arabalı ulaşım tam bir cinnete dönüşüyor. Her hâlükârda kentlerde ortalama araba hızı tren ve tramvay hızını pek geçmiyor. Ortalama bisiklet hızı olan 15 km/saat düzeyinde seyrediyor! Araba kent yüzeyinin yaklaşık %30'unu kaplıyor ve bu oran her geçen büyüyor...

Araba ekonomik planda da (ister birey, isterse toplum için olsun) rasyonel bir ulaşım aracı değil.

Ortalama büyüklükte bir araba üretmek için ağırlığının 2 katı kadar petrol ve 300.000 litre su harcamak gerekiyor. Aynı şekilde bir araba üretmek için ağırlığının 20 katı hammadde kullanılıyor. Mesela 1,5 ton ağırlığında bir araba üretmek için 30 ton hammadde gerekiyor. Bir araba edinmek için, önce bir ödeme yapıp ehliyet almak gerekiyor. Önemli miktarda para ödeyerek veya borçlanarak araba satın alınıyor, vergi, sigorta ve teknik bakım için ya da arızalanma durumunda ek ödemeler yapılıyor. Arabayı yürütmek için de yakıta (benzin, mazot) sürekli harcama yapmak gerekiyor.

Ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, arabanın aylık gelirin %25, %30 kadarını götürdüğü hesaplanıyor... Bu da bir ayın en az bir haftasını araba için çalışmak demek. Lakin araba sahipleri bu saçmalığı sorun etmiyor. İşe gidip gelmek için araba alınıyor, arabayı yürütmek için de bir işte çalışmak şart... Ortalama bir insanın, bir emekçinin ortalama bir araba sahibi olabilmek için 3 yıl çalışması gerekiyor... Bir şey daha var: Araba üretildiği andan hurdaya çıktığı ana kadar geçen zamanda sadece çok az bir zaman kullanılıyor. Ömrünün yaklaşık %90'ını "park yerinde" durarak geçiriyor! Beş kişilik dizayn ediliyor ve ekseri tek kişi taşıyor. Tabii orta büyüklükte kamyona benzeyen cipler (4x4) de israfın ve şımarıklığın nasıl hiçbir sınır tanımadığının bir başka göstergesi. Velhasıl rahatsız edici bir paradoks söz konusu... Ekseri gözden kaçan bir şey daha var: Artık araba uzun mesafeler için pek kullanılmıyor, uzun mesafeler için uçak tercih ediliyor...

Arabanın toplum için ne büyük bir israf olduğu üzerinde burada daha fazla durmayacağım ama yine de bir hatırlatma, durumun vahametini göstermeye yeter: 2013 yılı için yapılan bir araştırma, 4 ülkede, Almanya, Fransa, İngiltere ve ABD'de, trafik tıkanıklığının neden olduğu kaybın bir yıllık faturasının 151 milyar avro olduğunu gösteriyordu... Acaba İstanbul, Ankara, İzmir'deki bir günlük, bir yıllık trafik sıkışıklığının neden olduğu israf ne kadardır?

Trafik sıkışıklığı her geçen gün daha da çekilmez hale geliyor ama bu her gün dünya ölçeğinde binlerce, on binlerce yeni arabanın trafiğe dâhil olmasına engel değil! Fakat bazı zenginler kendilerince bir çare bulmuşlar! Taylandlı işadamları, Bangkok'un bezdiren trafik tıkanıklığına bir çare olarak, kurşun geçirmez, perdeyle örtülü arabalarının arka kısmına sekreter, büro ve tuvalet yerleştirmişler...

Geride kalan 70 yılda, trafik kazalarında ölenlerin sayısı savaşlarda ölenlerden daha çok!

XX. yüzyılda trafik kazalarında ölenlerin sayısı 30 milyondu! Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 2015 yılı değerlendirmesine göre, dünyada trafik kazalarında ölenlerin sayısı 1 milyon 300 bin! Bunun kırk katı kadar da (yaklaşık 53 milyon) yaralı... Ve bu kazaların %90'ı arabaların %54'ünün bulunduğu düşük ve orta gelirli ülkelerde gerçekleşiyor. Rekor Rusya'ya ait: 12 bin araba kazasında 35 bin ölü... Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) Türkiye'de 2014 yılında 376 bin 41 trafik kazasında 3 bin 494 kişinin hayatını kaybettiğini, 165 bin 129 kişinin de yaralandığını bildiriliyordu ve şampiyonluk İstanbul'a ait! Trafik kazalarının "gelişmekte olan ülkelere" ekonomik maliyetinin 100 milyar dolar civarında olduğu tahmin ediliyor. Bir önemli nokta da, trafik kazalarında hayatını kaybedenlerin çoğunun yayalar, bisiklet ve motosiklet sürücüleri olması... "Yolları Güvenli Yap", uluslararası kampanyasına göre, her üç saniyede bir çocuk yollarda ölüyor!

"Temiz araba" söyleminin reel bir karşılığı yok!

Benzinle, mazotla değil de elektrikle çalışan arabaya "temiz araba" ve/veya "yeşil araba" deniyor. Dolayısıyla temiz arabayla atmosferin ısınmasına neden olan karbon gazı, CO_2 emisyonunun sorun olmaktan çıkacağı söyleniyor. Aslında orada söz konusu olan zihinsel bir manipülasyon. "Sürdürülebilir kalkınma", "yeşil ekonomi", "yeşil büyüme" gibi bir *oxymore*... Amaç şeylerin ve süreçlerin gerçek niteliğini gizlemek! Deposundaki petrolle değil, bir bataryaya yüklenen elektrikle çalışan arabaya "temiz araba" deniyor. Lakin bir sorun var: Bu dünyada elektrik üretmeye yarayan tükenmez bir "maden" mevcut olmadığına göre, elektrik ne-

den üretilecek, nereden ve nasıl sağlanacak? Nükleer santrallerde üretilebilir ama nükleer enerji yenilenemez, üstelik çok sınırlı bir fosil kaynağa, uranyuma dayanıyor. Fakat nükleere dayalı enerji üretiminin muhtemel riskleri diğer fosil yakıtlardan (petrol, kömür) daha az değil. Zira yüzlerce yıl etkili olmaya devam eden radyoaktif kirlenmeye neden oluyor ve nükleer kaza riski sanıldığından çok daha yüksek...

Elektrikli araba doğrudan karbon gazı emisyonuna neden olmasa da elektrik üretimi netice itibariyle nükleer ve hidrolik seçenek dışında karbon emisyonu yaratmadan mümkün değil. Biyo-karbüronlara dayalı seçeneğin uygun olmadığına geride kalan sayfalarda kısaca değinildi. O zaman dönüp dolaşıp şöyle bir eşitliğe ulaşılıyor: elektrikli araba=elektrik=fosil yakıt=CO_2... Zira halen elektriğin çoğu fosil yakıtlardan (kömür, petrol, doğal gaz) üretiliyor. Kaldı ki, özel arabaya dayalı ulaşıma yönelik itiraz, sadece petrol tüketiminin atmosferin ısınmasına yol açması, dolayısıyla iklim krizine neden olması ve petrol ve doğal gazın yenilenemez bir fosil kaynak olması değil. Bir bütün olarak arabanın (otomobilin) neden olduğu, insani, toplumsal, ekolojik kötülüklere itiraz ediliyor... Nitekim 1970'li yıllardan beri enerji tasarrufu sağlayan teknikler geliştirildiği, daha az yakıtla çalışan motor üretildiği halde, 1973-2011 aralığında CO_2 emisyonu %126 artmış bulunuyor. Enerji tasarrufu sağlayan bir arabaya bir klima cihazı monte edildiğinde, tasarruf edilenin çoğunu alıp götürüyor. Araba üretimi artmaya devam ettiği sürece başka türlü olabilir miydi? Dolayısıyla sorun benzinle, mazotla çalışan arabanın yerine elektrikle çalışanı koymak değil, arabayı başat ulaşım aracı olmaktan çıkarmak. Bir bütün olarak enerji üretim ve tüketimi ve yaşam tarzımızda köklü bir devrim olmadan, bu soruna kalıcı bir çözüm mümkün değildir. Velhasıl temiz araba retoriğinin reel bir karşılığı yok. Gerçi reel bir karşılığı

yok ama otomotiv tekellerine yeni değerlenme ve yüksek kâr alanları açtığı kesin... Aslında Vincent Cheynet, "*temiz savaş olmadığı gibi, temiz araba da olmaz*" derken, tam da bizim söylemek istediğimizi ifade etmiş oluyor... Kaldı ki, geçerli ulaşım "sisteminin" alternatifi, daha az kirleten, daha az karbon gazı emisyonu yapan, daha az gürültü kirliliğine neden olan, daha hızlı araçlar değil, günlük yaşamımızda arabanın etkisini kayda değer bir tarzda azaltmak olabilir...

Toplu taşımadan, kamu taşımacılığından başka çare yok!

İnsanı arabayla, yükü kamyonla (TIR'la) taşımanın esas olduğu mevcut ulaşım sistemi, hem arzulanır hem de sürdürülebilir değil. Arzulanır bir şey değil, zira insani, sosyal ve ekolojik kötülükler yaratıyor ve/veya bunları azdırıyor; sürdürülebilir değil zira her geçen gün çözdüğünden daha çok sorun yaratıyor, netice itibariyle tam bir yıkım aracına dönüşmüş bulunuyor. Ve bu durumdan çıkmak sanıldığı kadar zor değil. Yeter ki insani, sosyal ve ekolojik kaygılar esas alınsın. İnsani, sosyal ve ekolojik kaygıları esas almak da sermaye çıkarlarını gözeten, sermaye çıkarlarının dayattığı mevcut anlayıştan ve rotadan çıkmakla mümkün.

Arabanın (otomobilin) insan ve yük taşımacılığının başat aracı haline gelmesi, bu alandaki çeşitliliği ortadan kaldırdı, tekçi bir ulaşım sistemini dayattı. Oysa alternatif ulaşım araçlarının varlığı birçok bakımdan arzulanır bir şey olmalıdır. Mesela tren bireysel ve toplumsal açıdan daha ucuz, daha güvenli üstelik daha az çevre tahribatı yarattığı halde, neredeyse unutulmuş gibi. Ve böyle bir tablonun ortaya çıkması da doğrudan sermaye çıkarlarıyla ilgili, birilerinin daha çok kâr etmesi, daha çok zenginliğe el koymasının sonucu...

Tren, metro, hafif tren, tramvay, otobüs, troleybüs, midibüs, gemi, bisiklet, gerekli durumlarda yürüyen merdivenleri... esas alan bir ulaşım sistemi hem gereklidir hem de gayet mümkündür.

Raylı sistemin esas olduğu durumda, özel araba taşımacılığının geçerli olduğu mevcut duruma göre çok daha sağlıklı, güvenli ve daha insani, atmosferi çok az kirleten bir ulaşım sistemi mümkün... O zaman sürekli yeni otoyol, köprü, tünel, alt ve üst geçit inşa etmeye gerek kalmaz... Arabanın kent alanının önemli bir kısmını kaplaması engellenir. Bir fikir vermek için: 40 kişiyi arabayla taşımak için gerekli alan, 800 metrekare iken, otobüsle taşımak durumunda sadece 40 metrekare ve bisikletle taşıma durumunda da 80 metrekare alan gerekiyor... Başka türlü ifade edersek, otobüs, arabanın %5'i, bisiklet de %10'u kadar yer kaplıyor... Böylece görüntü ve gürültü kirliliği de büyük ölçüde sorun olmaktan çıkar. Velhasıl ulaşım sorununu insani, sosyal ve ekolojik yıkıma neden olmadan çözmek sanıldığı kadar zor değil...

Yük taşımacılığının kamyonla ve TIR'larla değil, yük treniyle yapılması, kamyonun ancak onun tamamlayıcısı olarak devreye sokulması gerekirken, başat taşıma aracı haline getirilmesi hiçbir şekilde savunulabilir değildir... Kent ulaşımının özel arabayla değil de, toplu taşıma araçlarıyla (tren, hafif tren, metro, tramvay, otobüs, metrobüs, troleybüs, vapur, vb.) gerçekleştiği durumda, ulaşımın topluma maliyetinin yaklaşık %30 ile %50 oranında daha düşük olduğu hesaplanıyor. Başka türlü ifade edersek, daha az harcamayla daha rahat, daha etkin, üstelik çevreyi daha az kirleten, doğaya ve insana daha az zarar veren, daha sosyal ve daha güvenli bir kent ulaşım sistemi mümkün... Üstelik toplu taşıma lehine yapılacak bir tercih, parasız (bedava) kamu taşımacılığını da mümkün hale getirebilir. Hem ulaşımı parasız (bedava) yapmak hem

de tasarruf edilen kaynağı kenti güzelleştirmek için, daha çok kültür, sanat, eğlence etkinliği için harcamak mümkündür... Yaşlılar ve sakatlar için uygun yaşam alanları yaratılabilir.

Velhasıl toplu taşıma tercihi yapmak, kenti yeniden kent sakinlerine iade etmek, arabanın zulmünden kurtulmak olanaklı hale gelir. İnsanların yaşadıkları kente yabancılaşmasına son verilebilir. O zaman kent içinden geçen yolların, otoyolların ve çevre yollarının kapladığı alanın önemli bir kısmı ağaçlandırılabilir, çiçeklendirilebilir, sebze ve meyve ihtiyacının önemlice bir bölümü dahi oralardan sağlanabilir. Netice itibariyle kentler birer beton ve araba silosu olmaktan çıkarılabilir, kentin yüzü gülebilir... Elbette toplu taşıma araçlarının ulaşmadığı kenar semtler, ücra yerler için de midibüs, minibüs, taksi, bisiklet imkânı sağlanabilir. Mesela "son duraktan alma" yöntemiyle taksi tahsis edilebilir. Böylece birinin bıraktığı aracı başka bir ihtiyaç sahibi devralabilir... Tabii taksi kamuya ait olmak ve parasız (bedava) kullanılmak kaydıyla... Aslında bisiklet ulaşımını özendirmek başlı başına büyük önem taşıyor. Sürdürülebilir, güvenli bir ulaşım sistemi, "düşük hızı" ve doğal çevreyle uyumu varsayar. Dolayısıyla bisiklet ve yürümenin özendirilmesi büyük önem taşıyor.

Tabii geçerli "fonksiyonel kentleşmenin" tersini yaparak, insanların çalıştıkları yerle yaşadıkları ve sosyal ve kültürel etkinlik alanları arasındaki mesafeyi olabildiğince kısaltmak da gerekiyor. Bu sadece uygun bir ulaşım sistemi tesis etmek için değil, kenti yeniden gerçekten yaşanabilir bir yer haline getirmek için de gereklidir. İnsanlar alışılmışın dışına çıkmaya pek eğilimli değildir. Belki fikirleri değiştirmek daha kolaydır ama adetleri, davranışları değiştirmek çok daha zordur. Onun için, insanların yeni ve farklı bir şeyin yapılabilir olduğuna ikna olmaları gerekiyor ve bu mümkün.

Araba saçmalığına yapılan itiraza, otomotiv sektörünün dünya ölçeğinde yaklaşık 50 milyon insana doğrudan ve dolaylı istihdam sağladığı gerekçesiyle karşı çıkılıyor. Bu tür bir gerekçenin mantıki tutarlılığı ve inandırıcılığı olamaz. Her yıl milyonlarca insanın trafik kazalarından ölmesi, yaralanması, sakat kalması, insani acılara ve ekonomik kayıplara neden olması, doğal çevrenin kirlenmesi, ekolojik risklerin büyümesi neden sorun edilmiyor? Herhangi bir şeyi, istihdam yaratıyor diye savunmanın bir anlamı ve inandırıcılığı olabilir mi? Eğer öyleyse, tank üretimi de, zehirli gaz üretimi de, nükleer silah üretimi de, uyuşturucu üretimi de pekâlâ aynı gerekçeyle savunulabilir... Bütün mesele, kârı, şirket çıkarını değil, toplum yararını esas alan bir rotaya girebilmekle ilgili. Küçük bir soyguncu, talancı, sömürücü azınlığın çıkarı değil de "büyük insanlığın" yararı gözetilirse, insanlığın önünde yeni ufukların açılacağından kimsenin kuşkusu olmamalıdır. Eğer böyle oluyorsa neden başka türlü de olmasın?

III

Nasıl Tüketmeli?

Sade yaşa ki başkaları da sade bir yaşam sürdürebilsinler.

Gandi

Hiçbir zaman bu kadar zenginlik olmadı, hiçbir zaman bu kadar yoksulluk da olmadı. Zira kapitalist üretim tarzının geçerli olduğu bir dünyada, yoksulluğu artırmadan zenginliği artırmak mümkün değildir. Dünya kaynaklarının %80'ine dünya nüfusunun %20'si el koymaya devam ettikçe, başka türlü olabilir miydi? Geride kalan sayfalarda kısaca değindiğimiz gibi, kapitalizm kutuplaşma yaratmadan, kutuplaştırmayı derinleştirmeden yol alamıyor. Bu yüzden, her ileri aşamada zenginlik-yoksulluk uçurumunun derinleşmesi kaçınılmaz. Üretim artışı demek, tüketim artışı da demek ve tüketim çılgınlığı artık insan havsalasını zorlayacak boyutlara ulaşmış bulunuyor. Lakin yeteri kadar tüketemediği için açlık, yoksulluk ve sefaletle cebelleşenlerin sayısı da hızla artmaya devam ediyor ve sorun sadece bundan ibaret de değil. Şimdilerde insanların üretim, tüketim ve yaşam etkinliği, ekolojik dengeleri altüst ederek, bir gezegen riski de ortaya çıkarmış bulunuyor. Dolayısıyla ve genel bir çerçevede, yıkan, yok eden, kirleten bir kör gidiş, akla mugayir bir süreç,

pupa yelken yol almaya devam ediyor... Akıl almaz bir körlük ve aymazlıkla bindiğimiz dalı kesmeye devam ediyoruz... Velhasıl genel bir **sürdürülemezlik** hali veya bir **uygarlık krizi** söz konusu...

2015 yılında dünyada 2325 dolar milyarderi vardı. Bunların ilk 22'sinin veya en zengin 22 kişinin birikmiş serveti Hollanda'nın gayrisafi milli hasılasına (GSMH) veya az çok aynı anlama gelmek üzere, milli gelirine eşitti ve Hollanda dünyanın 18. büyük ekonomisi... 22 şahıs veya ailenin sahip olduğu servet (zenginlik), BM'ye üye 175 ülkenin her birinin GSYİH'sinden daha büyük. 2015 yılında dünyanın en zengini, Microsoft'un eski patronu Bill Gates'in serveti 76,2 milyar dolardı, bu Libya'nın GSYİH'sine (milli gelirine) eşit... İngiliz yardım örgütü OXFAM'a göre, 2010 ve 2014 yılları arasında dünyanın en zengin 80 kişisinin serveti 600 milyar dolar artmış... Tabii bir tarafta artarken karşı tarafta azalması kaçınılmaz olduğu için, aynı dönemde dünya nüfusunun yoksul öteki yarısının geliri azaldı... Fakat skandal bununla sınırlı değil. En zengin 80 kişi ve/veya ailenin serveti (zenginliği), 3,5 milyar kişinin, yani yaklaşık dünya nüfusunun yarısının sahip olduğu kadar...

OXFAM başka rakamlar da veriyor: Dünyanın en zengin %1'inin serveti 2009'da dünyanın toplam zenginliğinin %44'ü iken, 2014'te %48'e yükselmiş ve 2016'da %50'yi geçeceği tahmin ediliyor... **Bu durum devam ederse, dünya nüfusunun yarıdan fazlası 80 kişininkinden daha az "varlığa" sahip olacak!** Fakat hepsi bundan ibaret değil. Geri kalan %52'lik servetin en büyük bölümü de zengin %20'nin elinde. Başka türlü ifade edersek, dünya nüfusunun %80'ine sadece %5,5 kalıyor... İşte "büyüme", "kalkınma", "ilerleme", "modernleşme", "demokratikleşme", bizde "muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkma" şarkılarının gizlediği gerçek bu...

Dünya'da 82 bin çokuluslu şirket, koskoca bir insanlığın kaderini belirliyor. Dünya ölçeğinde 790 bine ulaşan şubeleriyle üretime, tüketime, ticarete, yaşama, kısacası her şeye karar ve yön veriyorlar, her şeye hükmediyorlar. Dünya GSYİH'sinin %11'ini üretiyorlar ve dünya ticaretinin de üçte ikisini (2/3) denetliyorlar... 2011 yılında bir grup İsviçreli iktisatçı ve istatistikçinin yaptığı bir etüde göre, beş kıtada faaliyet gösteren 43 bin çokuluslu şirket, 737 bankacı, sanayici ve sigortacı grubun kontrolü altında faaliyet gösteriyor. En büyük sermaye sahibi olan 20 çokuluslu şirketi de büyük finans grupları oluşturuyor ve bunlar, bankacılık faaliyetleri, sigorta işleri, kredi, spekülasyon, hisse senedi alım-satımıyla meşgul... İşte dünyaya asıl yön verenler bunlar. Başka türlü söylersek, insanların kaderi eni sonu 20 kadar grubun elinde... Bunlar, koca bir insanlığı rehin almış durumdalar; ama rehin alınanların ezici çoğunluğu bu durumu şimdilik "şeylerin normal hali" sayıyor! Rosa Luxemburg, boşuna, "*hareket etmeyenler zincirlerini fark etmezler*" dememişti...

2014 yılında dünyadaki bireysel ve "kolektif" toplam zenginlik 263.000 milyar dolar tahmin edilmişti ki bu muazzam bir rakam! Lakin aynı yıl dünya nüfusunun %43'ü veya 2,5 milyardan fazla insan; kadın, erkek, çocuk, genç, yaşlı günde kişi başına 2 dolardan az gelirle yaşıyordu... Ayda 60, yılda 720 doların altında... Öyle olunca 24,5 milyon yetişkin insanın 1 milyon dolardan fazla gelire sahip olması neden şaşırtıcı olsundu? Durum böyleyken bir de barış, demokrasi, özgürlük, refah şarkıları söylemek de cabası...

Başka türlü olsaydı, eğer gelir ve servet eşit bölüşülseydi -2014 yılında dünya nüfusu 7,2 milyar, dünyanın toplam zenginliği de 263.000 milyar dolar olduğuna göre-, her dünyalıya kişi başına yılda 36.027 dolar, ayda 3002 dolar düşecekti. Dört kişilik bir aileye ayda 12.008 dolar, yılda 144.108 dolar düşe-

cekti... Lakin öyle olmayınca, süper zenginler toplum aleyhine el koydukları, toplumdan çaldıkları serveti, o devasa paraları nasıl harcayacaklarını bilemiyorlar... Bir fikir vermek için: 2014 yılında süper zenginler lüks arabaya 438 milyar dolar, mücevher, giysi, parfüm ve marka eşyalara 278 milyar dolar, lüks otellere 187,1 milyar dolar, gıdaya 48,6 milyar dolar, mobilyaya 22,4 milyar dolar, yatlara 8,7 milyar dolar, kruvaziyere 1,2 milyar dolar harcadılar... Bunların toplamı kabaca bin milyar (1 trilyon) dolardan biraz fazla... Rus oligark Roman Abramoviç'in *Eklips* adlı 164 metre uzunluğundaki yatının değeri 900 milyon avro. Üzerinde 2 helikopter pisti var, benzin deposu 70 bin dolara doluyor... Yukarıda verdiğimiz rakamlar, yeryüzünün işçilerinin, çiftçilerinin, esnaflarının, bir bütün olarak emekçi sınıflarının veya aynı anlama gelmek üzere **doğrudan üreticilerin** yarattığı zenginliğe, dar bir küresel oligarşi tarafından nasıl el koyulduğu, nasıl gasp edildiği hakkında bir fikir veriyor olmalı...

Tüketimin eski dildeki karşılığı **istihlak**, helak kelimesinden türeme. Helak, mahvolma, ölme, harcanma, çok yorulma... gibi anlamlar içeriyor. Dolayısıyla tüketim, "harcamak suretiyle tüketme, bitirme, boş yere harcayıp tüketme" demeye geliyor. Fransızcada Latince *cum-summa*'dan türeme kelimelerden biri olan *consumer* de bitirmek, yok etmek, öldürmek, yakıp kül etmek... gibi anlamlarla yüklü. O halde insanların yaptıklarının ne anlama geldiğinin bilincinde olmaları önemli. Eğer, daha çok tüketmek, daha çok tahrip etmek, daha çok yok etmek, daha çok kirletmek, daha çok çöp (atık) demekse, o zaman bu işte bir yanlışlık var demektir... Netice itibariyle bizzat "tüketim" eylemi, olumsuz sonuçları ortaya çıkarma istidadı olan bir insan etkinliğine gönderme yapıyor veya böyle bir etkinliği ima ediyor. Şimdilerde geçerli tüketim yarışının, tüketim çılgın-

lığının, kelimenin ifade ettiği içeriğe uygun sonuçlar ortaya çıkardığı da bir vakıa...

Kapitalizmin geçerli olduğu durumda, sınırsız tüketim eğilimi ve davranışı geçerlidir ama bu başka bir sınırsızlığın doğrudan sonucudur. Kapitalizm demek, sınırsız üretim eğiliminin ve dinamiğinin geçerli olması demektir. Geride kalan sayfalarda kısaca değinildiği gibi, her bir kapitalist veya her bir kapitalist işletme, her seferinde daha çok üretmek zorundadır. Bir sonraki üretim ölçeği mutlaka bir öncekinden daha büyük olmak zorundadır. Bu durum, kapitaliste yıkıcı, çılgın rekabet tarafından dayatılan bir zorunluluktur ve kapitalist bir tür "o zorunluluk" tarafından rehin alınmış durumdadır. Zira durmak, dinlenmek yok. Hep daha çoğa, daha büyüğe odaklanma zorunluluğu var... Sorunun birinci veçhesi bu durumla ilgili. Ve ikincisi de kapitalizm koşullarında **üretim etkinliğiyle, ihtiyaçların tatmin edilme gereği arasındaki bağ kopmuş olduğu için,** üretilen miktarla tüketilen miktar arasında bir "uyumsuzluğun" ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Teorik olarak üretimin "tüketimin" fonksiyonu olması, üretim miktarını belirleyenin ihtiyaçların düzeyi olması gerekirken veya aynı anlama gelmek üzere, ilişkinin yönü ihtiyaçlardan üretime doğru olması gerekirken, bunun tam tersi geçerli. Tüketimin düzeyi üretim tarafından belirleniyor. Netice itibariyle bir ilişki tersliği ortaya çıkıyor. Zira kapitalizm dâhilinde üretmek yeterli değil, üretmekle amaç hasıl olmuyor. Üretim süreci veya çevrimi densin, üretilenin satılmasıyla tamamlanabiliyor ki Marksist literatürde buna **realizasyon** (gerçekleşme) deniyor. Artı değerin gerçekleşmesi ancak satışla mümkün. Dolayısıyla kapitalist ne yapıp edip, ürettiğini satmak zorunda, işte o zaman insanların da ne yapıp edip satın almaya ikna edilmeleri gerekiyor. Aksi halde zincirin kopması, sürecin tıkanması kaçınılmazdır. İşte böyle

bir zorunluluğun varlığı, insanlara ihtiyaçları olmayan şeyleri satmayı zorunlu hale getiriyor. Dolayısıyla şimdilerde ortaya çıkan insani, sosyal, ekolojik sorunlar, **kapitalist üretimin ve tüketimin ortak sonucu**... Bu da üretimi sorun etmeden tüketimi sorun etmenin bir kıymetiharbiyesinin olmadığı anlamına gelir.

Burjuva iktisatçıları, üretim düzeyini insanların "özgürce" verdikleri tüketim kararlarının, ünlü "tüketici tercihlerinin" belirlediğini ileri sürüyorlar. İlişkinin yönünün tüketimden üretime doğru olduğunu sanıyorlar... Oysa bunun tam tersi geçerli. Gerçek dünyada ilişkinin yönü üretimden tüketime doğru... Zira üretim **efektif talebe** göre şekilleniyor. Üretim yurttaşların tercihine göre değil, talep edebilir, satın alabilir olanlara yöneliyor. Sistemin işleyişi gelir dağılımını sürekli olarak sermaye sahipleri, mülk sahipleri (oligarşi) lehine bozuyor, doğrudan üreticilerin, işçilerin satın alma gücünü küçültüyor. Bu durum giderek, üretimin ortalama insan yaşamı için gerekli olmayan daha çok lüks tüketimi tatmin edecek biçimde şekillenmesine neden oluyor. Burjuva iktisatçıları kendi uydurdukları "tüketici tercihleri" yalanına inanıyorlar, zira kapitalizmin ne olduğundan, nasıl işlediğinden habersizler... Hayal dünyasında yaşıyorlar, ayakları yere basmıyor. Tabii öyle olunca, kapitalist üretimin ve tüketimin neden olduğu yıkım tablosunu da bir "başarı öyküsü" olarak sunmaya devam edeceklerdir ve ediyorlar. Ortaya çıkan yıkımı, "büyüme", "kalkınma", "ilerleme", "modernleşme", vb. adına meşrulaştırma ve kabullendirme yoluna gidiyorlar... Çarkın dönmeye devam edebilmesi, sürecin yol alabilmesi, "aşırı üretimin", tüketim cephesinde bir karşılık bulmasına bağlı. Başka türlü söylersek, aşırı üretime aşırı tüketimin eşlik etmesi gerekiyor. O halde soru şu: İnsanlar ihtiyaçları olmayan şeyleri satın al-

maya nasıl ikna edilecek, değilse nasıl zorlanacak? Eğer insanlar gerçekten ihtiyacı olanı satın alırlarsa, az tüketirler. Oysa ekonomik büyümenin devam edebilmesi için tüketimin sürekli artması şart!

Tüketim masum değil!

Eğer insanların "tüketim etkinliği", birincil veya aynı anlama gelmek üzere "mutlak ihtiyaçları" karşılamaktan ibaret olsaydı, şimdilerde bir sürdürülemezlik durumu da ortaya çıkmazdı. Bilindiği gibi, "mutlak ihtiyaçlar" denilenler yemeiçme, giyinme ve barınma üçlüsünden ibaret. Bir de insanı diğerlerinden, ötekilerden "farklı" yapan, "farklı gösteren", "ayıran" gösteriş saikiyle yapılan tüketim var. Şimdilerde işlerin sarpa sarması, toplumun ayrıcalıklı kesimlerinin "farklı olma saikiyle" yaptıkları tüketimin sonucu. Ve artık tüketim, tam bir yıkım ve yok etme aracı haline gelmiş bulunuyor. Kısır sınıfın gösteriş saikiyle yaptığı tüketimin sonuçlarına ilk defa Norveç asıllı Amerikalı iktisatçı Thorstein Veblen, 1899'da yayınlanan *Kısır Sınıfın Teorisi*[1] adlı eserinde dikkat çekmişti. Veblen, dönemin "yaşam tarzını" belirleyenin üst sınıf olduğunu ileri sürmüştü. J. M. Keynes de, 1930 yılında yazdığı *Torunlarımızın Ekonomik İmkânları*[2] adlı eserde şöyle diyordu:

> Her ne kadar insan ihtiyaçları doyurulamaz görünse de, iki grup ihtiyaçtan söz edilebilir: Bir kere ve öncelikle mutlak ihtiyaçları var, içinde yaşadığımız koşullar ne olursa olsun, hepimiz için geçerli olan ihtiyaçlar; bir de göreli ihtiyaçlar var, bunlar tatmin olduğu durumda diğer yurttaşlardan kendimizi üstün görmemizi sağlayan ihtiyaçlardır.

1 *The Theory of the Leisure Class.*

2 *Economic Possibilities for our Grandchildren.*

Keynes'in bu söylediğini, ortalama yurttaş ihtiyaçları ve ayrıcalıklı (burjuva) sınıfın ihtiyaçları şeklinde de ifade edebiliriz. "Farklı olma bilinci", okullarda verilen eğitim tarafından da yerleştiriliyor. Böylece, eğitim görmüş kesimler, farklı oldukları, dolayısıyla ayrıcalıklı olmayı, otorite kullanmayı hak ettikleri bilinciyle hareket ediyorlar ve içinden çıktıkları kitleye, sıradan insanlara, halka yabancılaşıyorlar. Bu bilinçli olarak yapılan bir şey!

Kapitalizm öncesi dönemin sosyal formasyonlarında, (devletler, imparatorluklar, krallıklar, sultanlıklar, hanlıklar, vb.) mülk sahibi egemen sınıfla halk sınıfları arasında kesin ayrımlar vardı. Sınıfların sınırı kalın çizgilerle çizilmişti. Dolayısıyla alt sınıflardan birinin, birilerinin yukarıya tırmanması, bugünün tabiriyle "sınıf atlaması" imkânsız değilse de istisna idi... Herkesin bulunduğu yerde kalması esastı. Oysa kapitalist toplumda sınıflar arasındaki sınır silikleşmiş durumdadır. Dolayısıyla sınıf atlama yolu çok kolay olmasa da kapalı değildir. Bazı konjonktürlerde daha kolay bazılarında daha zor olsa da o yol her zaman açıktır. Her toplumda ve dünya ölçeğinde oligarşiler (kısır sınıflar), esas itibariyle iki kesimden oluşuyor: süper zenginler ve zenginler. Süper zenginleri zenginler, zenginleri orta sınıfın üst tabakası, onu orta sınıfın geri kalanı, bir bütün olarak orta sınıfı da derece derece alttakiler ve en alttakiler taklit etmeye yöneliyor! Bunların her biri kendine en yakın, bir üstte olanı taklit ediyor, etmeye çalışıyor. Tüm ülkelerin oligarşileri de gözünü ABD'deki oligarşiye çevirmiş durumda, onu taklit ediyorlar.

Toplumların en zengin (süper zengin) kesimi çok küçük bir azınlığı oluşturuyor. Bunlara ikinci grup zenginler dâhil edildiğinde bu kesimin her ülkede ve dünya ölçeğinde toplam nüfusun yaklaşık %5'i düzeyinde olduğu tahmin edilebilir. Bu da eni sonu 300 milyon kadar insan demek. Şimdilerde 7,4

milyar civarında olan dünya nüfusunun küçük bir bölümü... Süper zenginlerden sonra gelen kesim, işletme, banka ve finans yöneticileri (CEO'lar), bir kısım profesyonel politikacı, devlet bürokrasinin üst düzey yöneticileri, müsteşarlar, genel müdürler, yüksek yargının üyeleri, generaller, bazı akademi üyeleri, "zengin avukatlar, zengin hekimler", eğlence ve spor dünyasında "parlayanlar", bazı şarkıcılar, sinema oyuncuları, medya patronları, gazete, televizyon yöneticileri ve programcıları, kimi gazeteci ve yorumcu, bir kısım mafya babası... süper zenginlerle birlikte oligarşiyi oluşturuyorlar. Kapitalist oligarşi iktidarın direksiyonunda oturuyor ve dünyaya yön veriyor. Ve bir kapalı devre oluşturarak orta sınıftan dikey geçişlerin önünü kapatıyor. Süper zenginlerin israfçı, şımarık tüketim modelini taklit ediyorlar. Bu kesimin müthiş bir israf ve yok etme kapasitesi var ama orta sınıf da onları taklit etmeye kalktığında, yıkım daha da büyüyor. İşte yüz yüze geldiğimiz sayısız sosyal kötülüğün (açlık, işsizlik, sefalet, iğretilik, eğitimsizlik vb.) ve ekolojik krizin, iklim krizinin gerisinde, küresel oligarşinin ve kısmen de onu taklit edebilen orta sınıfların israfçı, saçma tüketim çılgınlığı var. Velhasıl zenginler dünyayı böyle yok ediyor...

Gerçi küresel oligarşinin, saçma üretimi ve şımarık tüketimi dünyayı yok ediyor ama tevatür başka... Bu kepazeliği, büyüme, kalkınma, ilerleme, refahı yakalama olarak sunuyorlar. İnsanlara sabrederlerse, ileride her şeyin daha güzel olacağı söyleniyor...

Tüketim "masum" değil zira Jean Baudrillard'ın da ifade ettiği gibi, sosyal ilişkileri şekillendiriyor ve genel kanının aksine, sadece temel ihtiyaçları karşılamanın bir aracı değil.[3] Hem insan yaşamının hem de doğanın temelini aşındırıyor.

3 Bkz. Jean Baudrillard, *La société de consommation*, Idées, Gallimard, Paris, 1970.

Doğal olanı yok ediyor, onun yerine "yapay" ilişkiler peydahlıyor. Tüketimin yegâne ereği ve varlık nedeni tüketicinin "farklı olduğunu" kanıtlamaktır. "Farklı" olunduğu inancını pekiştirmektir... Her seferinde daha çoğa ve başkasında olmayana sahip olma güdüsü, belirli bir eşik aşıldığında, sahip olanın sahip olunması biçimini alıyor. Başka türlü söylersek, sahip olan, sahip olduğu şeyler, nesneler tarafından sahipleniliyor... Jean Baudrillard'ın ifade ettiği gibi, **tüketim toplumu** önce birtakım şeyler, nesneler üretiyor ve varlığını sürdürebilmek için ürettiklerini yok ediyor... Ve sürekli tekrarlanan yenilenme, insanlarda bolluk, zenginlik düşüncesini güçlendiriyor ve insanın maddi olana bağımlılığı daha da artıyor... Netice itibariyle tüketim, bireyin şu veya bu sınıfa aidiyetini, mensubiyetini belirliyor, statüsünü belirginleştiriyor. Velhasıl insanlarda, mutluluğa giden yolun, daha çok şeye sahip olmaktan geçtiği düşüncesi yerleşiyor.

Dolayısıyla **tüketim toplumunun** söz konusu olduğu durumda, asıl önemli olan, üzerinde kafa yorulması gereken, **tüketimin sosyal veçhesidir.** İnsanlar her seferinde farklılıklarını, biricikliklerini kanıtlamak için daha çok satın almaya, daha çok tüketmeye yöneldikçe, bireycilik derinleşiyor, topluma yabancılaşma katmerleniyor... Başarının yegâne kriteri sahip olunan şeylerin büyüklüğü, mümkünse de "biricikliği" ve başkalarının sahip olmadığına sahip olma arzusu. Velhasıl "farklı olma" saplantısı, VIP olma isteği, insanı insanlıktan çıkarıyor.[4]

4 Söylemek istediğimi daha açık ifade etmek için veya "tüketim toplumu" insanının sefil hallerini biraz daha görünür kılmak için üç anekdot nakledeceğim: (1) Bundan 8-10 yıl önce bir gazete haberi şöyleydi: Amerika'da bir lüks lokanta, zenginlerden kalan yemek artıklarını da "değerlendirmek" üzere, lokantayı "fakirlere" açınca, lokantanın kapısında büyük kuyruklar oluşmuştu. (2) Sonradan görme bir zengin lüks bir konfeksiyon mağazasına girmiş, bir sürü giysi seçmiş, ödeme yapmak için kasaya yönelmiş, ödenecek tutarın 16 bin dolar olduğunu görünce "ben

Artık neoliberal küreselleşme çağında, "tüketim toplumunun" tüm yıkıcı-yok edici sonuçlarıyla kendini dayattığı koşullarda ve yaşamın yegâne ereğinin tüketim, daha çok tüketim olduğu bir dünyada, **yurttaşın yerini de tüketici** alıyor... Tüketimcilik, yaşamın yegâne ereği mertebesine yükseltilince, tüketim toplumunun bir tür "hâkim ideolojisi" haline geliyor. Bunun anlamı, insanların toplumsal yaşamın temel sorunlarına yabancılaşmasıdır... Artık felsefi, politik, etik, moral değerler hiçbir ilgi, merak ve kaygı konusu değil. O zaman insanı insan yapan hasletler, işte "sağduyu" (*common sense*) artık ortalıktan çekiliyor! İnsanlar adalet, hakkaniyet gibi temel insani değerlere o kadar yabancılaşmış durumdalar ki mesela bir futbolcunun 100 milyon dolara (yaklaşık 300 milyon TL) bir takımdan diğerine transfer edilmesini, bir şarkıcının iki saatlik konserde 300 bin dolar "kazanmasını", birinin 2,5 milyon dolara bir lüks araba satın almasını, başkasının 30 milyon dolar değerinde bir "rezidansa", veya "malikâneye" sahip olmasını, bir siyasetçinin devasa bir saray inşa ettirmesini, bir başkasının 1 milyon dolarlık yata sahip olmasını sorun etmiyorlar, tartışmayı akıl etmiyorlar! Bu sorun üzerinde sonraki bölümde tekrar duracağım. Tabii, tüketim çılgınlığıyla, politik bilinç arasında da ters yönde bir ilişki var. İnsanlar tüketime ne kadar çok odaklanırlarsa, kendilerini tüketime ne kadar kaptırırlarsa,

---

bunları almam" deyip mağazadan çıkıp gitmiş. Zira kafasında 60 bin dolar civarında bir ödeme yapma düşüncesi varmış. Öyle olunca, 16 bin dolarlık bir harcamanın "sosyal statüsüyle" bağdaşır olmadığını düşünmüş olmalı. (3) Üçüncüsü şahsi bir anekdot. Soğuk bir kış günü otobüs durağında bekliyoruz, soğuk insanın ciğerine işliyor, durakta benden başka 6-7 kişi daha var. Sürekli arabalar geçiyor çoğunda sürücüden başka kimse yok. Bir tanesi de akıl edip bizi almıyor. Yakınımda duran orta yaşlı adama "arabalar bomboş geçiyor ve hiçbiri bizi almıyor" dediğimde "elbette almazlar, zira alırlarsa karizmaları çizilir, biz burada soğukta üşümeliyiz ki bizden farklı olduklarını düşünsünler ve rahatlasınlar" demişti...

politikadan, politik sorunlardan da o oranda uzaklaşıyorlar... Mesela ABD'de politik bilincin "azgelişmişliği" başka türlü nasıl açıklanabilir? Zira orada politika ortalama insan için artık bir ilgi konusu değil.

Oysa Marx, çok öncesinden "şeylerin aldatıcı gücüne", meta fetişizmine dikkat çekmişti... Elbette tüketim çılgınlığı sadece insani yabancılaşmaya, sosyal kötülüklere neden olmuyor. Aynı zamanda ekolojik yıkımı da hızlandırıyor. Dolayısıyla hem saçma hem zararlı hem de sürdürülebilir değil... Zira tüketim açlığı ekosistemi tahrip ediyor. O halde yukarıda sorduğumuz soruya dönebiliriz. İnsanlara ihtiyaçları olmayan şeyler nasıl satılabiliyor veya aynı anlama gelmek üzere, insanlar ihtiyaçları olmayan şeyleri satın almaya nasıl ikna ediliyor?

İnsanı insanlıktan çıkaran, doğayı öldüren reklamlar!

Kapitalist üretimin ve tüketimin yol almaya devam edebilmesi için, her aşamada **üretilenin bir bölümünün yok edilmesi gerekiyor**. Savaşlar da yok etme yöntemlerinden biri... Üretim aşamasında rekabet sürekli yeni üretim tekniklerini dayatıyor. Yeni bir tekniği üretim sürecine sokmayı başaran bir kapitalist işletme, diğerlerinin önüne geçiyor. O sektörde faaliyet gösteren tüm işletmeler yeni üretim tekniğini kullanmak zorunda kalıyorlar. Aksi halde pazar paylarını, rekabet yeteneklerini kaybederler ve tasfiye olurlar. Bunun anlamı, **henüz teknik ömrünü doldurmamış makinaların üretim dışına atılması, yok edilmesidir**... Dolayısıyla kapitalizmin neden olduğu israf ve yok etme sadece tüketim aşamasında ortaya çıkmıyor...

Sürekli artmak zorunda olan üretimi sürdürebilmek için, çarkın dönmeye devam edebilmesi için, daha önce üretilmiş olanın ortalıktan çekilmesi, **yok edilmesi** gerekiyor ki boşalan yeri yenisi doldurabilsin. İşte bunu sağlamanın yolu, reklamları devreye sokmaktan, "programlanmış eskimeyi" dayatmaktan ve "modadan" geçiyor. Reklamlar insanlarda "eksiklik" duygusu yaratıyor. Bir insandaki **eksiklik duyusu**, o insanın hayatı gerektiği gibi yaşamasını, hayattan tat almasını engelliyor. Mesela vücudundan memnun bir kadın muteber bir tüketici değildir. Önce güzel olmadığına inanması ve ardından da bir estetik cerrahının veya "zayıflama uzmanının" kapısını çalması gerekir ki "iyi" bir "tüketici" olsun. Sürekli abur cubur yiyerek obez olmayan bir çocuk da muteber bir tüketici değildir. Önce obez olmalı sonra da kilo vermek için "konunun uzmanına" müracaat etmelidir... Aslında orada söz konusu olan tam bir tuzak: önce bir sorun yaratmak, sonra da o sorunu çözmek!.. Bir insan, **eksikliğini** ancak satın alarak giderilebileceğini düşündüğünde, reklam amacına ulaşıyor. Başka türlü ifade edersek, insanları satın almaya ikna edebilmek için, bilincinde bir "yoksunluk" veya "psişik bir dengesizlik" yaratmak gerekiyor. Aslında bir bakıma satın alma eylemi, bir tür **ödünleme** demeye geliyor... "Satın al" emrine uyan, önemli olduğuna, dahası o malı satın alabilen "ayrıcalıklı bir kesime" mensup olduğuna inanıyor! Bir tür VIP sınıfına dâhil olduğu yanılsamasına kapılıyor! Reklam, insan mutluluğuyla maddi tüketim arasında doğru yönde bir ilişki olduğu saçma düşüncesini pekiştiriyor.

Velhasıl reklam stratejisinin amacı, insanları satın almaya ikna etmek ve o amaç için aldatmaktır. Reklam, kimi zaman gülünç, kimi zaman "sempatik", kimi zaman da şaşırtıcı görüntü, imaj ve dille tehlikeli bir iş yapıyor. Zira sürekli yenilenen bıktırıcı imajlar, görüntüler, sözler, sesler, vb. insanları

alıklaştırıp yaşamın anlamını silikleştiriyor. İnsanların düşünme yeteneğini köreltiyor, iyi-kötü, doğru-yanlış, güzel-çirkin ayrımı yapmasını zorlaştırıyor. Reklamlar, rahatsız edici gürültü ve atık üretiyor. ABD'de ortalama bir çocuk 5 yaşına gelinceye kadar en az 100 bin televizyon reklamına maruz kalıyor. Almanya'da her mektup kutusuna yılda ortalama 33 kilo reklam doluyor ve çoğu doğrudan çöpe atılıyor... Reklam broşürleri her yıl 2,7 milyon ağacın **katledilmesine** neden oluyor. Velhasıl doğaya ve insana verilen zararların haddi hesabı yok!

Bunları yazarken, reklamcı taifesinin: "Siz insanları akılsız, öyle kolay kandırılır yaratıklar olarak mı görüyorsunuz, bu onlara hakarettir..." dediklerini duyar gibiyim... Lakin kazın ayağı hiç de öyle değil! Zira yaptıkları ortada ve söylediklerini yalanlıyor. Tabii aralarında sözünü esirgemeyenler de eksik değil. Nitekim ünlü çokuluslu reklam şirketi DDB'nin patronu Bill Benbach, "onları bön ve aptal hale getir ki iyi birer tüketici olsunlar" (*Keep them simple and stupid and they'll become good consumers*) demişti. Aslında pek nazik bir üslupla olmasa da, B. Benbach, reklamla amaçlananın ne olduğuna açıklık getiriyor! Asıl amaç, satın almalarını sağlamak üzere insanları etkilemek! Ve insanlar pekâlâ etkilenebiliyor, maniple edilebiliyor, şartlandırılabiliyor... Reklamcı her türlü imkânı ve aracı kullanarak, potansiyel müşteriyi satın almaya ikna ediyor. Netice itibarıyla reklamcının "imal" etmek istediği insan, "*çocuk olarak kalmış, çocuklaşmış büyüklerdir*"...

Reklam, ürünün gerçek niteliği, kalitesi, nasıl ve ne pahasına üretildiği, nasıl dağıtıldığı, onu üretmek için insanların ne çektiği, hangi şartlarda çalıştığı, satın alınan şeyin ekonomik-sosyal-ekolojik maliyetini gözden uzaklaştırıyor. Özetle, reklamlar, "tüketim ideolojisini" doğrudan veya dolaylı ola-

rak insanların kafasına, enjekte ediyor! Veya aynı anlama gelmek üzere, bir tür ideolojiyi zihinlere şırınga ediyor. Ekseri sanıldığı gibi, insanları ticaret dünyasından haberdar eden, duyuran, bilgilendiren bir şey değil. Aynı zamanda bir büyüme, ilerleme, teknik bilim propagandası aracı. Olup bitenleri meşrulaştırma ve kabullendirme aracı. Bir tür, dev şirketlerin ideolojik saldırı müfrezesi sanki. Reklamlar, insanın kendi hakkında, bir üyesi olduğu, ait olduğu toplum hakkında, üzerinde yaşadığı doğa hakkında düşünme yeteneğini dumura uğratıyor. Bir tüketiciye indirgenmiş insanın, toplumsal sorunlara dair kafa yorması artık pek mümkün değildir.

Reklam, aşırı üretim ve tüketim aymazlığını sürdürerek, hem insani ve hem de ekolojik sorunları büyütüyor. Dolayısıyla hem insani ve hem de ekolojik kaygılarla reklamlara karşı çıkmak gerekiyor. Zira reklam, doğası gereği insanın özünü aşındırıyor. İnsanı insan yapan değerleri yok ediyor, anlam kaybına neden oluyor. İnsanın en netameli yanını kaşıyor! Egemen söylemin insan varlığını dur durak bilmeden sadece ve sadece tüketime ve paraya indirgediği koşullarda, insanca yaşamak, dolu dolu yaşamak mümkün olabilir mi? Reklam, felsefenin karşıtı olduğuna ve bizzat insanı da metalaştırdığına göre... Netice itibariyle reklamın kural olduğu yerde, tüm insani değerlerin dışlanması kaçınılmazdır!

Reklamın insanı insanlıktan çıkardığı, toplumu kirlettiği, ekolojik yıkımı azdırdığı bir vakıa ise eğer, kendilerine sanatçı diyenlerin, denilenlerin bu pis misyonun neferi olmayı içlerine sindirebilmeleri nasıl açıklanacak? O reklamlarda rol alanlar, zahmet edip yaptıklarının ne anlama geldiğini hiç düşünüyorlar mı? Acaba yangına körükle gittiklerinin farkındalar mı? Sanatın ve sanatçının misyonu ve varlık nedeni, toplumu kirleten, insanı alıklaştırıp insanlıktan çıkaran, doğayı yok eden reklamla bağdaşır mı?

Artık reklamlar her zaman ve her yerde hazır ve nazır... Reklamın nüfuz etmediği, sirayet etmediği, kuşatmadığı hiçbir yer, hiçbir alan yok. Televizyonlar münhasıran reklam için var. Sanılanın aksine reklamlar, haber, tartışma, "kültür", eğlence, vb. programlarının arasına koyulmuyor. Tam tersine o programlar reklamların arasına koyuluyor. Televizyon dizileri münhasıran reklam için çekiliyor... Orada estetik gereklerin ve duyarlılıkların, kaygıların esamesi okunmuyor! Tüm programlar reklama göre dizayn ediliyor. Siz sunucunun "şimdi kısa bir reklam arası" dediğine bakmayın. Zira iki reklam arasına sıkıştırılan herhangi bir program, "sayın seyircinin" beynini reklama hazırlama işlevi görüyor. Nitekim Fransız Televizyonu TF1'in direktörü Patrick Le Lay, "*Televizyon seyircisinin beyni hazır olmalıdır. Bizim yayınlarımızın amacı, eğlendirip rahatlatarak, iki mesaj arası için seyirciyi hazırlamaktır. ... Netice itibariyle, TF1 olarak işimiz, Coca-Cola'nın malını satmasına yardım etmektir*" diyor.

Yazılı basın, internet, cep telefonlarında da reklamlar kol geziyor... Mesela 20 sayfalık bir gazetenin 4 tam sayfasını reklam kaplıyor. Tabii diğer sayfalar da az çok reklamdan nasibini alıyor! İnternete girip tuşa her bastığınızda karşınızda bir reklam beliriyor. Belediye otobüslerinin içi dışı, metro istasyonları, tren vagonları reklamla kaplı. Otobüsün içindekiler dışarıyı göremiyor. Otobüsler sanki cezaevi nakil aracı gibi... Nedense bir "sayın yolcu" da çıkıp bu ne kepazelik demiyor...[5] Metroda bekleme anı "canlı" reklam seyrederek geçiriliyor. Artık insanların zihni mal satmak, kâr etmek is-

5 Belediye otobüslerinin hiç değilse dış yüzeyini kaplayan reklamların yasaklanması için, Ankara Büyük Şehir Belediyesi aleyhine her dava açma girişiminde bulunduğumda avukatlar "bundan bir şey çıkmaz" diyerek beni caydırdılar...

teyenler tarafından istila edilmiş durumda. Ve bu saldırı karşısında insanlar tepkisiz. Bu kepazeliği sorun etmemek rahatsız edici değil mi? Bu, tepki verebilirlik halinin yok olması değil mi? Ürpertici değil mi?

Ortalama bir insan her gün dur durak bilmeden tekrarlanan yüzlerce, binlerce reklam saldırısına maruz kalıyor. Elbette bıktırıcı tekrar işlevsiz değil. Bu yüzden George Orwell haklı olarak: "*64 bininci tekrarda her şey gerçek haline gelir*" demişti... Bir şey ne kadar çok tekrarlanırsa, bilinçaltına yerleşme olasılığı da doğru orantılı olarak artıyor... Bu konuda "şartlı refleks" denilenle ilgili bildiğinizi hatırlamanız yeterlidir. Fakat reklamcı sadece mal satmanın hizmetinde değil, aynı zamanda oy satmanın da hizmetinde. Politika pazarında da etkili... Zira neoliberal küreselleşme çağında her şey gibi politika da metalaşmış bir faaliyete dönüştü. Seçilmenin yolu artık reklamdan ve reklamcıdan geçiyor ki bu, politikanın iflası demektir. Şunun için ki, malum, "politika, toplumsal yaşamı adalet içinde düzenlemek" anlamına da geliyor. Oysa reklamın ve reklamcının istediği, yurttaş değil, tüketicidir, "sayın seyircidir"...

Reklam harcamaları satış fiyatına eklenerek, mallar ve hizmetler pahalandırılıyor. Oysa reklam olmasaydı, daha düşük fiyattan satın almak veya üretilen mal ve hizmetlerin kalitesini yükseltmek mümkün olabilirdi. Bir fikir vermek için, 2015 yılında dünya ölçeğinde reklam harcamalarının portesinin 574,18 milyar dolara ulaşacağı tahmin ediliyordu. 2013'te 42,5 milyar doları sadece ABD'de olmak üzere, internette reklama harcanan para 119 milyar dolardı...

İsraf toplumunun sembolü: "programlanmış eskime"!

Aşırı üretim ve tüketime endeksli geçerli kapitalist sistem, akıl almaz bir israf ve yok etme anlamına geliyor. Sistemin mantığının ve işleyişinin bir gereği olarak, satın alınan malların ve hizmetlerin sürekli yenilenmesi ve yenilenme hızının da sürekli artması gerekiyor. Aksi halde sistemin işlerliği mümkün olmazdı! Satın alınan onca şeyin "normal ömrünü" doldurmadan kullanımdan düşmesi, "eskimesi", çöpe atılması, çöp dağlarının büyümesi, başka türlü mümkün olmazdı. İşte daha fazla satmanın, yok etmenin yöntemlerinden biri de "programlanmış eskime" denilen yöntem. Bir ürünün ne kadar zamanda kullanılamaz hale geleceğinin önceden, daha tasarım aşamasında üretici şirket tarafından belirlenmesi, ona "bir ömür biçilmesi"...

İngilizcede "*planned obsolescence*", Fransızcada "*obsolescence programmé*" denilene biz "programlanmış eskime" demeyi uygun buluyoruz. Özetle programlanmış eskime, bir şirketin bir ürünün kullanım ömrünü önceden, daha tasarım aşamasında programlaması, istediği kadar kısaltması demek. Bu da tüketicilerin yeni mal ve hizmetleri satın alma ihtiyacı duymasına, üreticilerin de eski ürünler yerine yenilerini satmasına imkân veriyor. Başka türlü söylersek, programlanmış eskime, bir mal ve hizmetin, bir ürünün kullanım ömrünü kısaltarak, yenilenme katsayısını büyütmek demek. Kısaca, halen kullanılabilir olan, gayet iyi iş gören bir aracı, bir şeyi çöpe atıp, yenisini satın almak demek.

Her ne kadar "programlanmış tüketim" kavramı son dönemde daha çok dillendirilse de doğum tarihi "Büyük Buhran" yıllarına, 1930'lu yıllara rastlıyor. Amerikalı bir emlak komisyoncusu olan Bernard London, 1932 yılında yazdı-

ğı, "Programlanmış Eskime Vasıtasıyla Krizi Sonlandırmak" (Ending the Depression Through Planned Obsolocence) başlığını taşıyan makalede, ekonomik krizin etkisiyle, Amerikalıların eşyalarını atma alışkanlığından uzaklaştıklarını, arabalarını, araba lastiklerini, radyolarını, elbiselerini, istatistikçilerin öngördüğü süreden daha uzun kullandıklarını, bunun da "eskime yasasına aykırı olduğunu" yazmıştı.[6]

Bu, hiçbir sorun çıkarmadan çalışan bir çamaşır makinasını, bir buzdolabını, bir televizyonu, bir arabayı, bir ceketi, bir ayakkabıyı vb. kullanım ömrü dolmadan çöpe atıp yenisini satın alma saçmalığıdır... Aslında aklı başında, sağduyu sahibi bir insanın sapasağlam bir şeyi, kapitalistler daha çok kâr etsin diye çöpe atıp yenisini satın almasını kim nasıl açıklayabilir? Size hizmette kusur etmeyen bir aleti, bir makinayı, bir giysiyi, bir ayakkabıyı, vb. durup dururken çöpe atmak aklı başında bir insanın yapabileceği bir şey midir? Eğer kapitalizm insanları pazarlama soytarılığıyla, medya bombardımanıyla, bıktırıcı reklam istilasıyla beyinsizleştirip, bayağı tüketicilere dönüştürmüşse neden olmasın?[7]

Bir ürün, normal olarak diyelim, araba 30 yıl, çamaşır makinası 25 yıl, bulaşık makinası 20 yıl, televizyon 15 yıl yerine, sırasıyla 15 yıl, 12 yıl, 8 yıl, 5 yıl kullanılacak şekilde tasarlanırsa, üretimi ve satışı da o oranda artırmak demektir bu. Mesela biz sabit telefonu alalı 21 yıl oldu, hâlâ sapasağlam duruyor. Cep telefonları, akıllı telefonlar (*smartphones*) cephesindeyse durum malum... Elbette böylesi bir operas-

6 *adbusters.org*, 20 Ekim 2008.

7 Fransa'da doktora öğrencisi olduğum yıllarda, bir otomobil şirketinin tasarım seksiyonunda makina mühendisi olarak çalışan bir arkadaşım vardı. Bir seferinde "Eric, bu sıralar ne üzerine çalışıyorsunuz" diye sorduğumda, "şimdilerde çürük araba modelleri üzerinde çalışıyoruz" demişti. Adını bilmesem de "programlanmış eskimeyle" ilk defa o zaman tanışmış olduğumu fark ettim...

yonla üretim, tüketim, kâr artıyor ama artan ve azalan başka şeyler de var. Daha önce de defaten söylediğim gibi, üretmek aynı zamanda eksiltmektir, azaltmaktır. Zira bir şey üretmek için doğal kaynak, enerji ve emek harcamak gerekiyor. Üretimin artması doğal kaynak kullanımının artması demek ve bu dünyada kaynaklar sınırsız değil. Tüketmek de aynı zamanda çöp (atık) üretmek demek, dünyayı kirletmek demek. Dolayısıyla üretim ve tüketim artışı, kârı artırmaya yarıyor ama ekolojik sorunları da azdırıyor.[8]

Mesela akıllı telefonların bataryası 18 ayda iflas edecek şekilde tasarlanıyor ve insanlar neredeyse her yıl cep telefonlarını yenilemek durumunda kalıyorlar. Benzer bir durum tabletler için de geçerli... Üretim aşamasında parçalardan biri bilerek ve isteyerek (taammüden) istenen tarihte bozulacak şekilde dizayn ediliyor. Ya yedek parça üretilmiyor ya da yedek parça ürünün kendisinden daha yüksek fiyattan satılarak tüketici caydırılıyor, yenisini almaya zorlanıyor. Yazıcının kartuşuna öyle bir müdahale ediliyor ki mürekkep olduğu halde "kartuş boş" sinyali veriyor ve yeni yazıcı almak üzere satıcısının yolunu gösteriyor... Tabii yeni ürünler piyasaya çıktıkça, eski ürünlerin yedek parçaları bilinçli olarak üretilmiyor veya teknik bakım hizmet sunumu durduruluyor.

"Planlanmış zaman aşımı" yöntemi de "programlanmış eskimenin" bir versiyonu. Bu, daha çok gıda maddeleri ve meşrubatlar için geçerli. Her ürün paketine bir "son kullanma tarihi" yazılıyor. Bu yöntemle ürüne bir "ömür" biçilmiş oluyor. Gıda maddesi üreticileri, kamu sağlığı gerekçesiyle ve güya sorumluluk almamak için, ürünün zaman aşımı süresini birkaç hafta öne çekiyorlar ve böylece rotasyonu hızlandır-

8 1991'de Sümerbank'tan taksitle bir çift bot almıştım. 25 yıl oldu hâlâ kullanıyorum. Her ne kadar kışın karlı ve yağmurlu havalarda giysem de sağlam ayakkabı üretilebildiğinin kanıtı...

mayı başarıyorlar. Benzer bir durum ilaçlar, kozmetikler ve kimyasal maddeler için de geçerli. Aslında son tarihten sonra da kullanılabilir olan tüm bu şeylerin zaman aşımı ne kadar kısaysa, satış ve kâr da o kadar yüksek!

Enerji tasarrufu ve ekolojik gerekçelerle de eskime teşvik ediliyor. Aslında amaç iyi olsa da sonuç hiç de iyi değil. Mesela daha tasarruflu, daha az elektrik harcıyor diye tüm ampullerin yenisiyle değiştirilmesi, akıl almaz bir çöp, kirlilik ve kaynak kaybı anlamına geliyor. Daha az benzin harcayan yeni bir araba motoru üretildiğinde, bütün arabaların değiştirildiğini düşünün! Aslında bu, kullanım süresi dolmamış şeyleri çöpe atmak, çöp dağlarını büyütmektir. Yenisini üretmek için harcanacak doğal kaynak, enerji, emek dikkate alındığında, yeni üretimin, topluma ve doğaya çıkardığı fatura dikkate alındığında, sağlanan tasarruf ne kadar önemlidir?

Öyle bir "tüketici tipi" yaratılmış durumda ki üretilen her şeyi, hemen ve daha "ucuza" almaya kilitlenmiş, gözü başka bir şey görmüyor. Öyle olunca da her evde iki-üç araba, her evin her odasında bir televizyon, her evde birkaç bilgisayar, bir o kadar tablet, herkesin cebinde son model bir "akıllı telefon", bir sürü şarj aleti, herkesin cebinde birkaç kredi kartı, gardıroplarda onlarca takım elbise, onlarca çift ayakkabı... Lakin bu şımarıklığın, bu saçmalığın bir bedeli olmak zorunda! Sanki insanlara "çöpe atma refleksi" musallat olmuş... Tam bir şartlı refleks hali... Elindekini atıp yenisini almamak bir zül, bir "ayıp" haline gelmiş. Artık herhangi biri, evine bir şey satın almadan dönmeyi bir eksiklik olarak görüyor! Sanki her ev bir çöp fabrikası! Her yıl, çoğu plastik su ve süt şişesi olmak üzere, doğaya 260 milyon ton plastik atık (çöp) bırakılıyor. Bir plastik torbanın ortalama kullanım süresinin sadece 12 dakika olduğu tahmin ediliyor. Lakin toprakta çözülebilmesi için 400 yıl gerekiyor! Ve yerin altından çıkarılan madenler, enerji

kaynakları, topraklar... sınırsız değil. Velhasıl bu gidiş hayra alamet değil, tabii sürdürülebilir de değil...

Moda israf, marka kirli...

Moda, modalar ve esas itibarıyla da giyinme modası, bir dönemin, bir bölgenin zevkine göre giyimi tasarlamak, dizayn etmek demeye geliyor. Moda sadece giysiyle, "giyim-kuşamla" sınırlı değil, takıları (aksesuarlar), makyajı, parfümü, vb. de kapsıyor. Moda söz konusu olduğunda "estetik kaygılar" akla gelse de modanın asıl işlevi daha çok mal satmak, daha çok kâr etmekle ilgili. Giysileri, takıları sürekli yenileme, "eskimemiş" olanı çöpe atma, israfı büyütme operasyonu. Ve asıl insanların sosyal statüsünü (*rang social*) belirliyor. Elbette giyinmenin tartışmasız bir işlevselliği var ama modanın işlevi bir ürünün "çekiciliğini" artırarak, insanda satın alma isteği yaratmak.

Tüketim toplumu koşullarında modanın bunca etkinlik sağlaması, birincisi, seri üretimin olanaklı hale gelmesi, ikincisi satın alabilir durumda olan bir "orta sınıfın" ortaya çıkması ve üçüncüsü de medyanın ve reklamların üretenle tüketen arasındaki ilişkiyi yoğunlaştırmasıdır. Dolayısıyla moda, "yaratıcılık" (kreasyon), medya, sanayi-ticaret alanlarının kesişme noktasında var oluyor. İletişim ve ulaşım araçlarının gelişmesi, bir yerde üretilenin her yere ulaşmasını, her yerde duyulmasını, bilinmesini mümkün hale getiriyor. Böylece modaya insan davranışlarını "belirleme", zevkleri "biçimlendirme" yolu açılıyor.

Aslında modayı, "süratle yok olmak üzere üretilen bir şey" olarak görmek mümkündür. Bir moda doğduğu anda ölüyor. Devam etmesin diye üretiliyor. Bunu, "moda demode olmak içindir" şeklinde de ifade edebiliriz... Bir sonraki bir önceki-

ni yok ediyor! Öyle bir "yenilik" saçmalığı ki yenilik ortaya çıkar çıkmaz silikleşiyor, etkisizleşiyor. Acele yok etmek için üretilen bir şey, dolayısıyla, tam bir israf, tam bir yok etme saçmalığı ve şımarıklığı. Aynı lüksün yaptığı tahribatı yapıyor... Çok masraflı ama gerçek bir "kullanım değeri" söz konusu değil. Tam tersine her türlü "yarara", "faydaya" yabancı. Modayı "gereksiz bir teşhir" olarak da tanımlamak mümkündür! Kısırlığa gönderme yapıyor. Diyelim modaya uymak üzere bir kadın bir manto, bir erkek bir takım elbise satın aldığında yapılan iş sadece bir ihtiyacı karşılamakla ilgili değil. Satın alma eylemi, ihtiyacı karşılama gereğinin yerini almış bulunuyor...

Tabii modanın bir "sosyal işlevi" olduğunu da dikkate almak gerekiyor. Aksi halde nesiller boyu devam etmesi mümkün olmazdı. Zira modanın her toplumda ve her tarihsel dönemde bir varlığa sahip olduğu görülüyor. Modayı var eden neden, bir kişinin bir kesime ait olma, onunla özdeşleşme arzu ve isteği. Dışlanmama kaygısı, bireyi "diğerleri gibi olmaya" itiyor ama o diğerleri "aşağıdakiler" değil... Aşağı bir statüde olmamak, "ayrıcalıklı" sınıfa mensup olmak, kendi varlığını ortaya koyma arzusu. Başka türlü söylersek, moda bir tür asimilasyon kriteri... Tabii herkes olabildiğince kendi "biricikliğini", "tekliğini" kanıtlamak da istiyor! Üst sınıfa ait olma isteği "başkalarıyla karıştırılmama", herhangi biri, sıradan biri olmadığını gösterme arzusu modayı var ediyor. O zaman, başkalarından nasıl "ayrı", "farklı" olunabilir? Şu kumaştan değil de bu kumaştan, şu renkten değil de öteki renkten, şu parfüm değil, öteki, şu kravat değil de bu kravat, şu kol saati değil bu kol saatine sahip olunursa, tercihen "Rolex" marka (ki ona her babayiğidin gücü yetmez) sahip olmak. Böylece, zarafetin yakalandığı düşünülüyor... Moda sadece, giyim-kuşam ve takıları kapsamıyor. Mesela mobil-

yalar, pencere perdeleri, yemek takımları vb. de aynı sıklıkta olmasa da modaya uygun olarak sürekli yenileniyor... Moda insanı "görünür" kılıyor ve şimdilerde görünür olmak, modaya uyum sağlamakla mümkün. İşte bir sinema aktörünün, aktristinin giydiği bir şeyi giyme, saç modelini ünlü bir futbolcunun saçına benzetme, onun yediğini yeme, kullandığı parfümü kullanma, vb... Velhasıl bireyin kimliğini belirleyen, onun başkaları tarafından nasıl görüldüğü. Bu da *image maker*'ların türemesine neden oluyor.

Şimdilerde marka olan sadece kapitalist işletmelerin ürettiği mallar değil. Artık insanlar da birer marka olma yolunda... Buna "sanatçılar" da dâhil. Yakın zamana kadar, moda kreasyonları 6-8 ay önceden hazırlanır, güz-kış ve bahar-yaz modası olmak üzere kreasyonlar yılda en çok iki kere yenilenirdi. Moda kreasyonlarının iki sezonu vardı. Öyle görünüyor ki 2014 yılından itibaren yeni bir söylem geliştirilmiş ki ona "hızlı moda" (*fast fashion*) deniyor. Yıl 52 mikro-sezona bölünmüş, artık moda sezonu iki değil 52... Bununla en kısa zamanda en çok ve "ucuza" satmak amaçlanıyor. Herhalde ucuzun ne demeye geldiği hakkında kafa yormuşsunuzdur. "Ucuzluğun" sırrı, şimdilerde Güney denilen yoksul ülkelerin doğal zenginliğinin yağmalanması ve emeğinin aşırı sömürüsüyle mümkün olan bir şey.

Artık elbiseler ilk kullanımdan sonra moda dışı kalacak, çöpe atılacak şekilde tasarlanıyor ve üretiliyor. Bu da "kalite" kaygısının önemli olmaması demektir. Zira yukarıda da söylediğimiz gibi, önemli olan satın almak, "sahip olmak". Şimdilerde emperyalist ülkelerin ve dünyanın geri kalanının ayrıcalıklı kesimlerine mensup olan kadınların yılda yaklaşık 30 kilo elbise satın aldığı ve bunun %30'unu da hiç kullanmadığı, bir defa bile giymediği tespit edilmiş...

Netice itibarıyla insanlara ihtiyacı olmayan şeyler satılabiliyor ve kimse bu durumu sorun etmeye yanaşmıyor. Mesela reklamlarla, modayla ilgili eleştirel bir yazı yazsanız, yayınlayacak bir gazete bulmanız mümkün değil. Aksi halde gazeteyi ayakta tutan reklamlar kesilir... Durum böyleyken bir de basın özgürlüğünden söz etmenin bir karşılığı olur mu?.. Televizyonlar, gazeteler, dergiler, reklam sayesinde var olduklarına göre... Artık moda akıl almaz bir israf ortaya çıkarıyor, tam bir yok etme aracına dönüşmüş bulunuyor!

Marka, kaliteyi sorun olmaktan çıkarıyor. Zira marka demek kalitenin ve zarafetin garantisi demek. İnsanlar "tutkunu oldukları" marka malları gözü kapalı satın almakta bir mahsur görmüyor, dolayısıyla her istediğini satmak mümkün oluyor. Büyük şirketler bir ürün üretmekten önce bir marka yaratmaya yöneliyorlar. İşletmeleri yoksul ülkelere kaydırıyorlar ve asıl işi yapan da taşeron **işletmeler**. Böylece "ucuz emeği" sömürmek ve "ucuz hammaddeyi" (doğal kaynağı) kullanmak mümkün oluyor. Naomi Klein'in de yazdığı gibi,[9] markanın sahipleri olan çokuluslu dev şirketler, işçilere dair, çalışma koşullarına dair hiçbir sorumluluk almıyor. İş en ucuza üreten taşerona veriliyor ve üretim ekseri "serbest bölgelerde" gerçekleşiyor. Naomi Klein, bunlara "mini-devletler" diyor. Orada devletin yasaları geçerli değil; sendika yasak, hamile kalmak yasak, çocuk emeği kullanmak serbest, çalıştırılan "köleler" 17-25 yaş aralığındaki bekârlar... Vergi sembolik. Bu tür üretimin yapıldığı ülkelere N. Klein, "sanayi gecekonduları ve ucuz emek gettoları" diyor... Hiçbir sosyal korumanın söz konusu olmadığı gettolarda sefalet ücretleri dayatılıyor ve sendikalaşma girişimleri şiddetle eziliyor. Bu yolla çokuluslu şirketler kârlarını %400 oranında artırma

9 Noami Klein, *No Logo*, Random House of Canada-Picador, 1999.

imkânına kavuşuyorlar. Eğer bir örgütlenme ve/veya ücret artışı gündeme gelirse, işletme tası tarağı toplayıp başka yere göçüyor...

Dolayısıyla, AVM'lerin çok ışıklı reyonlarında müzik eşliğinde satın alınan markaların kirli olduğu, akıl almaz bir emek sömürüsü ve doğa tahribatı sayesinde mümkün olduğu, sadece doğaya ve emekçiye değil, bizzat marka satın alıcıları için de sorun yaratabildiğinin bilinmesi gerekiyor. Zira doğaya ve insana saygısız, her seferinde daha çok üretmeye ve satmaya endeksli bir pratik söz konusu olunca, ürünlerin insan sağlığına zararlı şeyler içermesi de kaçınılmazdır. Birçok üründe başta kurşun olmak üzere çeşitli kimyasallar içerilmiş durumda. Özellikle çanta, ayakkabı, kemer gibi şeylerin "izin verilenin" üzerinde zararlı bir dizi unsur içerdiğinin bilinmesi önemli...

Tüketimin ivedilikle kısılması gerekiyor!

Büyüme, burjuva egemenliğinin üç tabusundan biri. Diğer ikisi özel mülkiyet ve zenginlik. Umumiyetle bu ikisinden pek söz edilmez. Bunlar bir bakıma "görünmez kılınmış" tabulardır. Zira birinin görünürlüğünün artması diğerini tartışma gündemine getirebilir ki "sistemin ayıbını açık etmenin bir manası yok!" diyeceklerdir... Buna karşılık büyümeden çok söz ediliyor zira büyüme retoriği mülk sahibi egemenlerinin aldatma ve oyalama yeteneklerini artırıyor. Bir kere büyüme, her derdin devası olarak sunuluyor. Eğer ekonomi büyürse, işsizlik azalır, yoksulluk azalır, sosyal eşitsizlikler önemsizleşir, refah artar, burjuva toplumunda maddi zenginlik mutlulukla özdeş sayıldığına göre, tabii mutluluk da artar... Gel keyfim gel!..

Oysa geride kalan sayfalarda kısaca değindiğimiz gibi, büyümeyle bunların hiçbiri gerçekleşmiyor, gerçeklemesi de mümkün değildir. Tam tersi ortaya çıkıyor. Bu gidişat, her ileri aşamada ekolojik dengeleri daha çok bozuyor, riskleri büyütüyor, güzel gezegenimizde yaşamı tehlikeye atıyor. Eğer gerçek durum böyleyse, o zaman şu büyüme saplantısıyla ne amaçlanıyor? Amaç, "ileride her şey güzel olacak" söylemiyle kitleleri aldatmak, oyalamak. İktidar olmak da öyle bir şeydir. Boşuna, "iktidar gizlemesini bilenindir" denmemiştir. Aslında iktidar olmak ve iktidarda kalmak, gizlemekten geçiyor ve gizlemek aldatmayı, oyalamayı kolaylaştırıyor... Netice itibariyle büyüme retoriği, aşırı eşitsizlikleri kabullendirme işlevi görüyor! Sistemin varlığını sürdürebilmesi, yoluna devam edebilmesi, üretimin artmasına bağlı, zira üretimin artması kârların artmasını, küresel oligarşinin yaratılan zenginliğe el koymasını sağlıyor. Lakin üretimin artması için tüketimin de artması şart...

Eğer durum böyleyse, en zenginlerden başlayarak tüketimin kısılması gerekecek. O halde dört şey: (1) en zenginlerin ve zenginlerin (ki ikisi küresel oligarşiyi oluşturuyor) tüketimlerinin ivedilikle kısılması gerekiyor zira zaman daralıyor; (2) en zenginleri ve zenginleri (oligarşiyi) taklit eden küresel orta sınıfın tüketiminin de kısılması gerekiyor (3) yoksulların, ihtiyaç sahiplerinin tüketiminin artırılması gerekiyor ve (4) genel bir çerçevede maddi mal üretimini azaltacak şekilde, üretimin yönünü değiştirmek veya aynı anlama gelmek üzere, lüzumsuz üretime, zararlı üretime son vermek gerekiyor!

Şüphesiz en çok maddi şey tüketenler, en çok kirletenler, en çok yok edenler oligarşinin en yükseğindekiler ama bunlar ne kadar ölçüsüz harcama yaparlarsa yapsınlar, sayıları fazla olmadığı için, global ölçekte yaptıkları hasar yine de

çok önemli değil. Sorun veya yıkım küresel orta sınıfın, oligarşinin tüketim tarzını taklit etmeye kalktığında ortaya çıkıyor. Dünya nüfusunun %20'den azı ABD, AB ve Japonya'da yaşıyor, bu üçlüye, "triad" veya "kolektif emperyalizm" de deniyor. Bu üçünde yaşayan nüfus 1 milyarın altında olduğu halde, dünya kaynaklarının yaklaşık %80'ine el koyuyor! Dolayısıyla bu yaklaşık 1 milyar kişinin tüketiminin olabildiğince kısılması, küçültülmesi gerekiyor. Tabii oralarda yaşayan on milyonlarca yoksulun tüketiminin de artırılması kaydıyla! Dünya ölçeğinde sayıları yaklaşık 500 milyon kadar olan bir orta sınıf var ki bunların tüketiminin de ivedilikle kısılması gerekiyor.[10] Bu da demektir ki en zenginlerin ve zenginlerin ve orta sınıfların maddi tüketimlerini, enerji tüketimlerini, uçak, otomobil, vb. kullanımlarını azaltmaları şart. Zira mülk sahibi oligarşilerin tüketimleri kısılmadan, diğerlerini gönüllü olarak tüketimlerini kısmaya ikna etmek mümkün olmaz. O halde kritik soru şu olabilir: Aşırı zenginlerin şımarık, yıkıcı, yok edici tüketimine nasıl son verilecek? Toplumdan çaldıklarını, gasp ettiklerini ellerinden alıp "asıl sahiplerine" tevdi ederek! Bu da üretim ve yaşam araçlarının sosyalleştirilmesiyle (devletleştirme değil) veya az çok aynı anlama gelmek üzere, asıl bulunmaları gereken zemine çekmekle, "müşterekler" (*commons, communs*) alanına dâhil etmekle mümkün olabilir. Zira radikal bir sosyal devrim olmadan, yanlışı düzeltmeden şeylerin seyrini değiştirmek mümkün olmayacak. Bu sorunu gelecek bölümde tartışmayı sürdüreceğim...

10 Şahsen, "gönüllü yetingenlik" tercihi yapmış ve öyle yaşayan biri olarak, tüketimimi daha da kısmanın gerekli olduğunu sanmıyorum...

IV

Nasıl Yaşamalı?
Özel mülkiyet, devlet, müşterekler (komün) ve demokrasi

> Eski dünya ölüyor; yenisi ise henüz ufukta görünmüyor ve bu alacakaranlıkta canavarlar ürüyor.
>
> *Antonio Gramsci*

Onca ilerleme, "modernleşme", büyüme ve "kalkınmadan" sonra ve "modern teknoloji" de harikalar yaratmaya devam ederken, artık yaşam çekilmez, dünya yaşanmaz bir yer haline gelmiş bulunuyor... Lakin dünyayı bu hale getiren "yeryüzünün efendileri", küresel oligarşinin sözcüleri, "akil adamlar", her şeyin yolunda olduğunu, "yeryüzü cennetinin" kapısına yaklaşıldığını, biraz daha sabredilirse, her şeyin güzel olacağını söylemeye devam ediyorlar. Oysa gerçek dünyada durum hiç de öyle tevatür edildiği gibi değil. Geçerli eğilimler ve süreçler hızla netameli sonuçlar doğurmaya, riskleri büyütmeye, yaşamı anlamsızlaştırmaya devam ediyor. O halde iki şey: Birincisi, artık bu aracın bu rotada ilerlemesi problemli, zira her ileri aşamada her türden kötülükler, olumsuzluklar büyüyor, yıkım derinleşiyor, tuhaf bir "anlam kaybı" ortaya çıkıyor ve ikincisi, bu kör gidişte ısrar edildiği

takdirde aracın duvara toslaması kaçınılmaz... Velhasıl durum kritik, işin şakaya gelir tarafı yok.

Velakin, başta da söylediğim gibi, böyle bir durum kendiliğinden, insan iradesinden, insan eyleminden bağımsız, insanüstü birtakım güçlerin, bir "takdir-i ilahinin" eseri değil. Bazı insanların verdiği kararların, yaptıkları tercihlerin, uyguladıkları politikaların, özetle **sınıfsal çıkarların** bir gereği olarak ortaya çıkmış bulunuyor. Bu da pekâlâ başka türlü de yapılabileceği, bu rotadan çıkılabileceği, başka bir yaşam tarzına giden yolun aralanabileceği, velhasıl insan haysiyetine yaraşır, sömürüden, yıkımdan, şiddetten arınmış, doğayla uyumlu bir yaşam tarzının, insan haysiyetinin gerçekleştiği başka bir uygarlığın mümkün olduğu anlamına gelir. Bunun için de bu dünyanın tüm zenginliğini yaratan "büyük insanlığın" üzerine düşeni yapmayı akıl etmesi, ona cüret etmesi, haysiyetine sahip çıkma iradesini ortaya koyması yeterli... İşte, kitabın bu bölümünde, mülkiyet, devlet, komün (müşterekler) ve demokrasi üzerinden, "başka bir uygarlığın" neden gerekli, nasıl mümkün olduğuna dair bir tartışma yürüteceğim. Tabii manifesto doğası gereği kısa olmak zorunda olduğu için, tartışmayı olabildiğince kısa tutmak kaydıyla. O halde tartışmayı "özel mülkiyetten" hareketle sürdürebiliriz...

1. Tabuların tabusu özel mülkiyet!

Tabu, üzerinde konuşmanın yasaklandığı, "dokunulmazlığı" olan, tekin olmayan anlamındadır. Mülkiyet, modern çağın en önemli tabularından biridir ve tüm diğer tabulara kaynaklık etmektedir. Velhasıl **tabuların tabusudur**. Bir şeyi, bir olguyu, bir toplumsal süreci, bir şahsiyeti, yaşanmış bir olayı, vb. tabulaştırmakta amaç, gerçeği gizlemek, gerçeğin üstünü örtmektir. Başka türlü ifade etmek istersek, tabular,

şeyleri "görünmez kılmaya", gözden uzaklaştırmaya, tartışılır ve anlaşılır olmaktan çıkarmaya yarıyor. Gerçeği gizlemekteki amaç da egemenliği, ayrıcalıkları, sömürüyü, yağmayı, talanı ve toplumsal hiyerarşiyi koruyup sürdürmektir.[1]

Özel mülkiyet, topluma, herkese, "kamuya" ait olanın, daha açık olarak, müştereklerin (*commons, communs*), özel şahıslar tarafından, özel çıkarlar için sahiplenilmesi demektir. Bu nedenle, özel mülkiyet, ancak toplum çoğunluğu aleyhine mümkün olabilen bir şeydir. Başka türlü ifade edersek, birilerinin (tekil şahısların veya şirketlerin) herkese ait olana, herkese ait olması gerekene el koyması demektir. Marx, "*artı değer hırsızlıktır*" demişti. Prudhon da "*mülkiyet hırsızlıktır*" demişti. Aslında bunların ikisi de doğru. Zira eğer artı değer hırsızlıksa, mülkiyet de artı değere, "sosyal artığa" dayandığına ve ona el koymakla mümkün olduğuna göre, özel mülkiyet de kaçınılmaz olarak hırsızlıktır. Bunun başka bir yolu yok. Şahsen, "özel mülkiyet gasptır" denmesinin daha uygun olabileceğini düşünüyorum, zira mülkiyet ancak zora başvurularak tesis edilebilir ve zora başvurularak da korunabilir, büyütülebilir ve sürdürülebilir! Gasp, zorla alma, el koyma anlamındadır... İnsanlar yüzyıllardır herkesin olana, müştereklere küçük bir azınlık tarafından el koyulmasına, özel mülk haline getirilmesine şiddetle karşı çıktılar, itiraz ettiler. Özelikle son beş yüz yılın tarihi, herkesin olana, müştereklere yönelen saldırıya karşı verilen mücadelelerin de tarihidir.

Mülkiyete dair yaygın bir yanlış anlama veya kafa karışıklığı geçerli. Doğrusu kafaları karıştıracak bir durum da yok değil. Bu durum, "mülkiyet nedir, nerede başlıyor?" sorusuna açıklık getirmeyi gerektiriyor. Bir çobanın sahip olduğu bir

1 Bkz. Fikret Başkaya, "Zenginlik, Yoksulluk ve Özel Mülkiyete Dair I", *Yalan*, Öteki Yayınevi, İstanbul, 2015.

kavalla, 15 bin işçi çalıştıran bir kapitalistin, 2,2 milyon işçi çalıştıran bir şirketin sahip olduğu onca şey "bir ve aynı şey" sayılırsa, elbette kafalar da karışacaktır. Bir küçük çiftçinin sahip olduğu bir çift öküz, bir saban, bir kağnı veya traktör, aileye ait kap kacak, tencere, tava, mobilya, vb. bir küçük esnafın dükkânı, dükkândaki alet edevat, vb. mülkiyet değildir. Bunlar yaşam için vazgeçilmez şeylerdir, bireyin veya ailenin öz çabası ve emeğiyle edinilmiş mütevazı yaşam araçlarıdır. Dolayısıyla bu anlamda "mülkiyete" karşı olmak söz konusu bile değildir. Karşı olunan, olunması gereken özel mülkiyettir ve özel mülkiyet, başkasının emeğine ve/veya başkasının emeğinin ürününe el koymaya imkân veren "araçlara" sahip olmaktır. Bir diş fırçasına sahip olmakla, diş fırçası fabrikasına sahip olmak, bir arabaya sahip olmakla bir otomobil fabrikasına sahip olmak aynı şey değildir. İşte sorun ve kafa karışıklığı buradan kaynaklanıyor. Bir tek kişinin (yetenekli, akıllı, iş bitirici bir girişimcinin) başka bir ülkenin GSYİH'si (kabaca milli geliri) kadar servete sahip olduğu durumla, asgari ücretle yaşayan bir emekçinin durumunu bir saymanın bir manası olabilir mi?

O halde "sınır" nerede başlıyor? Hangi durumda sahip olunan şey, özel mülkiyet sayılacak, hangi durumda sayılmayacak? Zira sınır kalın çizgiyle ayrılmış değil. Bir emekçinin (işçinin) sahip olduğu şeyler elbette mülkiyet kategorisine dâhil edilemez ama ayda 60 bin TL kazanan bir tıp profesörünün durumu (ki asgari ücretin bin TL olduğu yerde bir tıp profesörü ayda 60 bin TL kazanıyorsa bu bir skandaldır ve ilgili kişinin artık bilimle bir ilgisi olmak bir yana, işi bezirganlığa vurduğu anlamına gelir), işte bir konserde 2 milyon dolar "kazanan" bir şarkıcı, bir reklamdan 80 bin TL "kazanan" bir sinema/tiyatro oyuncusu, bir televizyon dizisinden haftada 50 bin TL kazanan bir aktör veya aktrist, yılda bir-

kaç milyon dolar "kazanan" bir yıldız futbolcu... Bunların ve benzerlerinin durumu nasıl açıklanabilir?

"Para parayı çeker" halk özdeyişi, bu durumu netleştirmemizi sağlayabilir. Belirli miktarda paraya sahip olunduğunda, artık onu çoğaltma yolu da açılıyor. Mesela o para bir bankaya konularak, faiz geliri elde edilebilir veya başka yollarla çoğaltılabilir. O parayla bir şirketin, bir finans kurumunun hisseleri satın alınabilir, tefecilik yapılabilir, gayrimenkule yatırılarak değerlendirilebilir, vb... Netice itibarıyla para yavruluyor! Yavruladıkça da toplumsal eşitsizlik büyüyor. Bir de zenginlik miras yoluyla aile fertlerine geçtiğinde, toplumsal kutuplaşma derinleşiyor ve servetin (zenginliğin) az sayıda insanın elinde toplanmasıyla sonuçlanıyor. Bu durum, aktif biçimde olmasa da sömürücü sürecin bir parçası olmak demektir. Dolayısıyla, bunları mülk sahipleri sınıfına, oligarşiye dâhil etmekte bir sakınca yoktur. Fakat daha önce söylediğimiz gibi, kapitalist toplumda sınıflar arasındaki ayrımın net olmayışı, sınırın kalın çizgilerle çizilmemiş oluşu, kafa karışıklığını sürdürmeyi kolaylaştırıyor... Tabii bu vesileyle bir soru da akla gelmiyor değil. Bir televizyon reklamında iki saniye gülümsediği için 5 milyon dolar alan ünlü sinema oyuncusu, bir kulüpten diğerine 100 milyon dolara transfer olan bir yıldız futbolcu, o parayı asla emeğinin karşılığı olarak almıyor, "kazanmıyor". Öyle bir şey eşyanın tabiatına aykırıdır. Elbette mümkündür ama haklı, doğru ve ahlaken kabul edilebilir değildir... Orada söz konusu olan karşılığı olmayan bir transferdir çünkü... Eğer bir gün, bu tür saçmalıklar ve aşırılıklar tartışılabilirse, kafa karışıklığından kurtulmak şeyleri yerli yerine koymak mümkün olabilir...

İnsanlar ekseri, yaşadıkları "çağda" var olan şeylerin **hep var olduğu ve hep var olacağı** şeklinde bir anlayışa sahiptirler. Sanki bugün var olan şeyler, ezelden beri vardı ve ebet

müddet var olacakmış gibi bir kabulü içselleştirmiş gibidirler. Böyle bir anlayış, şeylerin, toplumsal olayların ve süreçlerin **tarihselliği** gerçeğini ıskalamak demektir... Nitekim etraftan birine veya çoğuna, "şu lanet olası kapitalist düzenden memnun musun?" diye sorsanız, büyük çoğunluk "memnun değilim" cevabını verecektir. Zira içinde bulunulan durum memnuniyet yaratmaktan çok uzak. Aynı kişiye ve çoğuna, ikinci bir soru yöneltseniz: "Bu durumdan çıkmak, başka bir düzen kurmak mümkün mü, başka türlü yapılabilir mi?" sorusuna verilecek cevap da çoğunlukla "hayır" olurdu... Elbette bu durum kesin bir şey değildir ve zamanı geldiğinde insanlar "hayır" der duruma gelecektir, devrim er ya geç kapıyı çalacaktır. İşte, eleştirel düşüncenin ve devrimci eylemin misyonu ve varlık nedeni budur: süreci hızlandırmak, rayına oturtmak ve yeni bir yaşam tarzına giden yolu aralamak, ideali ve ütopyayı formüle etmek. O halde özel mülkiyete dair bir tarihsel hatırlatma zihin açıcı olabilir.

Burjuva ideolojisinin inandırmaya ve yaymaya çalıştığının aksine, tarihte özel mülkiyet diye bir şey her zaman mevcut değildi. Tam tersine özel mülkiyetin geçerli olduğu dönem, uzun insanlık tarihi düşünüldüğünde çok yenidir. Çok uzun bir zaman diliminde Marx'ın **ilkel komünizm** (*communisme primitif*) dediği durum söz konusuydu ve o çağlarda komün mülkiyeti geçerliydi. Dolayısıyla komünler şeklinde yaşayan insan toplulukları, ortakça üretip, ortakça tüketip, ortakça yaşıyorlardı ve özel mülkiyet diye bir saçmalıktan ve sapkınlıktan habersizdiler... Tabii sosyal sınıflar da mevcut değildi. Topluluğun her üyesi, ait olduğu grubun yaşamını sürdürebilmesi için üretim sürecine dâhil oluyordu...

"Avcı-toplayıcı" da denilen bu insan toplulukları on binlerce yıllık bir dönemde yegâne örgütlenme biçimi olarak "ilkel komünü" bildiler ve öyle yaşadılar. Oysa ilk sınıflı top-

lumların ve özel mülkiyetin ortaya çıkması, yaklaşık on bin yıllık bir meseledir... İlkel komün toplumları, çok miktarda gıda stoku yapamıyorlardı, dolayısıyla yeni yiyeceklere ulaşmak için sürekli yer değiştirmek, göç etmek zorundaydılar. İlkel komün toplulukların yegâne kaygısı, "birincil ihtiyaçların" sağlanmasıydı. Ve elde edilen yiyecek topluluk dâhilinde paylaşılıyordu. Böyle bir durum geçerliyken, ne sosyal sınıfların ve özel mülkiyetin ne de devletin esamesinin okunması zaten mümkün değildi.

İlkel komün toplumlarında insan tamamıyla doğaya tabi idi. İnsanın hayvanlık halinin ötesine geçebilmesi, çalışma araçları, aletleri ürettiği zamana rastlıyor. Kritik eşik, insanın çalışma aletleri üretmeyi başardığı zaman aşılmıştı... Üretilen alet edevat, insanı fiziksel ve psikolojik olarak dönüşüme uğratıyordu. Mesela el bir çalışma organı haline geliyordu... Ortak çalışma dilin de (lisanın) oluşmasını sağladı. Bir taraftan çalışmanın aldığı yeni biçim ve dilin ortaya çıkması, diğer taraftan da insan beyninin gelişmesi, insanlık tarihinde önemli bir eşiğin aşılması anlamına geliyordu... Yaklaşık on bin yıl öncesinin iki icadı, tarımın ve hayvancılığın keşfi, muazzam bir dönüşümü mümkün kıldı. Bunun anlamı, insanların kendi çabasıyla ihtiyacı olan gıdayı üretebilir duruma gelmesiydi. Veya doğaya mutlak bağımlılık ve tabiiyet durumunun aşılmasıydı. Söz konusu iki icat, artık insan topluluklarının yerleşik hayata geçmesini de olanaklı hale getirdi. Velhasıl insan toplumları ilk defa bir sosyal artık üretmeyi başarmışlardı ki bu topluluğun bazı fertlerinin birincil ihtiyaçların (yiyecek, vb.) üretimi dışındaki uğraşlara, etkinliklere yönelmesinin yolunu açıyordu. İşte zanaatlar böylece arz-ı endam ediyordu. Artık o toplumlarda sosyal işbölümü ve ticaret de yavaş yavaş yüzünü gösterecekti. Farklı topluluklar arasında olsun veya aynı topluluğun üyeleri arasında

olsun, farklı aktivitelerde "uzmanlaşıyorlardı", mesela çobanlık gibi... Bu durum şeyleri daha iyi anlamaya/kavramaya olanak verdiği gibi, üretim (verimlilik) artışını da mümkün hale getirmişti... İlkel komünler çağında ticaret diye bir şey yoktu zira üretilen şeyler anında tüketiliyordu. Oysa yeni durumda mesela buğday üreten o buğdayı, hayvan yetiştirenin hayvanıyla değiştirebilirdi. Bu tür ticaret zamanla birçok ticari ve zanaatsal yeni aktivitenin yolunu açıyordu...

Üretimde uzmanlaşma ve çalışma araçlarının gelişmesi ve prodüktivitenin (verimliliğin) artması, çelişik olarak **insanın insanı sömürmesini** de olanaklı hale getirmişti. Komün ekonomisi ve ortak çalışmanın gerekliliği artık eskisi kadar vazgeçilmez değildi... Ve bireysel çalışma zamanla özel mülkiyeti yaratacaktı. Özel mülkiyetin ortaya çıkması ve çalışmanın (emeğin) verimliliğinin (prodüktivite) artması, ilkel komünlerin dağılması ve büyük patriyarkal ailelerin ortaya çıkmasını sağladı. Artık yeni topluluklar ve yeni yaşam biçimleri eskinin yerini alabilirdi; köy topluluklarının ortaya çıkması gibi. Bu tür topluluklarda evler, hayvanlar, vb. her ailenin malıydı ama daha uzunca bir süre toprak özel mülkiyet konusu olmayacaktı... Fakat sonunda toprağın da özel mülkiyet konusu olduğu zaman gelip çattı...[2]

Özel mülkiyet ve ticaret bütün bir ilkel toplum yapısını ve yaşam tarzını berhava etmişti... Artık yeni toplumun farklı kesimlerinin farklı çıkarları kendini dayatıyordu. Kıdemliler, "akiller", köyün şefi, din adamları, idareciler, askerler... toplum çoğunluğundan kopmuşlar ve ayrıcalıklı bir statüye terfi etmişlerdi. Ortak mülkün, **herkesin olanın** büyük bir kısmına el koyma gücüne erişmişlerdi. Bir **aristokrasi** oluşturmuşlardı ve servetlerini miras yoluyla çocuklarına aktarıyorlar-

2 Bkz. Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, özellikle s. 87-94.

dı... İşte toplumun ilk defa sınıflara ayrılması, sınıfsal ayrışma ve sınıf çelişkisi densin, böyle tezahür etmişti. Başka türlü söylersek, toplumun çok küçük bir azınlığı kolektif (ortak) mülkiyete, komüne (müştereklere), herkesin olana el koyabilir duruma gelmişti... Fakat yeni yönetici elitin o statüyü, o sınıfsal egemenliği sürdürebilmesi, sosyal çaba ve çalışma sayesinde üretilmiş zenginliğe el koyabilmesi, yeni bir **yasal** çerçeve oluşturmayı ve sınıf çıkarlarını koruyacak kurumları ve insan gruplarını (savaşçı asker, hizmetçiler, din adamları, vb.) gerektiriyordu. Ancak öyle bir durumda sınıf egemenliklerini sürdürebilirler ve özel mülklerini güvence altına alabilirlerdi...

Elbette kolektif (komünal) mülkiyetten özel mülkiyete, sınıflı topluma geçiş, öyle tereyağından kıl çeker gibi olmayacaktı. Ortaya çıkan bu yeni duruma mülksüzleştirilmiş, proleterleştirilmiş geniş kitleler direnecekti. Başka türlü olması mümkün değildi. Bazı durumlarda ve yerlerde çoğunluğun direnci, ayrıcalıklı bir yönetici sınıfın oluşmasını engellemişti ama bir yönetici sınıf tarafından yönetilen toplumlar daha gelişmiş üretici güçlere sahiptiler ve zenginliklerini artırmak için yayılmacı bir eğilime sahiptiler. Bu yayılma çok ücra yerlerde varlığını sürdürenler dışındaki ilkel toplumları köle statüsüne indirgeyecek veya ayrıcalıklı sınıfa tabi hale getirecekti... Farklı coğrafyalarda ve zamanlarda kölelik, serflik, reayalık statüsü varlığını sürdürecekti. Zaten köle efendinin malıydı ve sahip olunan diğer şeyler gibi muamele görüyordu.

Kapitalizmle birlikte özel mülkiyet, tarihin hiçbir döneminde görülmemiş muazzam bir güce, öneme ve belirleyiciliğe sahip olacaktı. Giderek "herkesin olan", toplumun ortak kullanımına sunulmuş komüne ait olan **müştereklerden** özel mülk kategorisine dâhil edilecek, toplumsal eşitsizlikler ve kutuplaşma insan havsalasını zorlayacak boyutlara ulaşa-

caktı. "Farklı", "orijinal" bir üretim tarzı olarak kapitalizmin kendini dayattığı dönemin her ileri aşamasında, toplumsal eşitsizlikler derinleşecek, ne var ne yoksa dar bir oligarşi tarafından gasp edilecekti. Üstelik bu durum büyük bir başarı olarak da sunulacaktı... Elbette böyle bir durum oligarşi cephesi için büyük bir başarıydı ama işçi sınıfı, geniş emekçi sınıflar, **yeryüzünün lanetlileri** için bir yıkım ve doğanın insafsızca, küstahça tahribi anlamına geliyordu. Artık şimdilerde hemen hemen özel mülkiyet kategorisine dâhil edilmeyen, özelleştirilmeyen, metalaşma, paralılaşma, şeyleşme süreci dışında kalan pek bir şey kalmamış gibi... İnsan ve toplum yaşamının tüm veçhelerini angaje eden ne var ne yoksa özelleştiriliyor... Asıl rahatsız edici olan da müştereklerin dar bir oligarşi tarafından sahiplenilmesinin, gasp edilmesinin bir "başarı öyküsü" olarak sunulabilmesidir... Eğer **ideolojik kölelik** olmasaydı böyle bir şey mümkün olabilir miydi?

Evrensel bir din olarak para...

Bugünün dünyasında, "asıl din" veya "birinci din" paradır. Para, yaşamın anlamına dair soru sorabilen, kafa yorabilen çok küçük bir azınlık dışında kalan büyük çoğunluğun **birinci reel dinidir. Birinci reel dini** derken kastettiğimiz şu: Artık insanlar, hangi dine, hangi mezhebe, hangi inanca mensup olurlarsa olsunlar, işte dinsiz olsunlar, ateist olsunlar, Müslüman olsunlar, Hıristiyan olsunlar, Musevi olsunlar, Budist olsunlar, vb. artık paraya tapar hale gelmiş bulunuyorlar. Para, kafalarda, zihinlerde birinci sırayı almış durumda ve bilinen anlamda dinler de dâhil hepsine önceliği var... Elbette herkes farklı bir dine ve inanca sahip olabilir veya olmayabilir nitekim öyledir ama **para ezici çoğunluğun ortak birinci dini olmak kaydıyla**... Dolayısıyla paraya **tapınma-**

nın, tüm diğer dinlere ve inançlara önceliği var. İyi de, paraya tapan bir insan, bir insanlık ne anlama gelebilir? Orada hâlâ insanlıktan eser kalır mı? Gözü daha çok para, daha çok maldan başka bir şey görmeyen bir toplum hangi değerlerin taşıyıcısı olabilir? Oysa paranın netameli bir şey olduğu, çok önceleri, daha paranın yeni yeni ortaya çıktığı dönemden itibaren fark edilmişti... Toplumsal gücün özel kişilerin şahsi gücü haline gelmesinin ortaya çıkardığı olumsuzluğa çok önceleri dikkat çekilmişti. Nitekim gelmiş-geçmiş en büyük Kadim Grek (Yunan) trajedi yazarı Sophokles, *Antigone* adlı ünlü oyununda şunları yazıyordu:

> Çünkü insanoğlunun hiçbir icadı para kadar kötülük saçıcı değildir. Ülkeleri harap ve yerle bir eden odur: Dessaslığı öğreterek mertliği bozar ve böylece asil ruhları fenalığın iğrenç yoluna saptırır. İnsanları her türlü hileye başvurdurur ve onlara her günahı işletir.[3]

Paraya sahip olan, onunla istediği malı satın alabilir, metaları üreten işçilere emredebilir... Her insan sahip olduğu para kadar toplumu yönlendiren gücün bir parçası, hissesi kadar onun ortağı haline gelir. Para, ona sahip olanın zaaflarını silmekle kalmaz, aynı zamanda ona sahip olmadığı bir dizi yeteneği, özelliği, gücü ve yaratıcılığı da kazandırır. Mesela çok zengin bir adam asla "çirkin değildir", zira para çirkinliği yok eder. Zenginin huysuzluğu ve şımarıklığı, onun ayrıksı ve olumlu bir özelliği olarak görülür... Bu yüzden diyor Marx, paranın hiçbir şeye saygısı yoktur, en kutsal olanlar da dâhil...

> Her şey, satılabilir ve satın alınabilir hale gelir. Dolaşım, her şeyin içine atılabileceği ve altın-kristal olarak tekrar çıkacağı büyük bir toplumsal imbik olur. Bu simya ilmine azizlerin

3 Bkz. Sofokles, *Antigone*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1941, s. 24.

> kemikleri bile dayanamadıktan sonra, *res sacrosante, extra commercium hominum*[4] nasıl dayansın.[5]

Böylece diyor Marx, toplumsal güç, özel kişilerin özel güçleri halini alır.[6]

Atinalı Timon adlı eserinde Shakespeare şöyle der:

Altın, sarı göz kamaştırıcı değerli altın!
Bunun şu kadarı, karayı ak, çirkini güzel,
Eğriyi doğru, adiyi soylu, yaşlıyı genç, korkağı yiğit yapar.
... Ah tanrılar nedir bu? Niçin bu
Rahiplerinizi, uşaklarınızı yanınızdan kaçırır;
Çeker güçlü insanların başını yastıkların altından;
Bu sarı köle
Din de kurar, din de bozar, kutsar lanetliyi;
Hayran eder herkesi kocamış cüzzamlıya;
Hırsızlara yer, senatörlere kürsüde
Ün, şan, saygınlık kazandırır;
Odur geçkin dullara yeniden koca bulan;
... Gel lanetli maden.
Orta malı orospusu insanlığın.[7]

Goethe, *Faust (Méphistophélés)* adlı ünlü eserinin bir yerinde paraya dair şunları söylüyordu:

> Hay Allah! Ellerinin de ayaklarının da / Kafanın da kıçının da senin olduğu açık; / Ama sevine sevine zevkine vardığım tüm bu şeyler / Bu yüzden daha mı az benim? / Eğer altı damızlık atın parasını verirsem, / Onların güçleri benim güçlerim olmaz mı? / Dörtnal gidenim ve kodaman bir beyim ben, / Sanki yirmi dört ayağım varmış gibi.[8]

---

4 İnsanların alışverişi dışında kutsallaşmış şeyler.

5 *Kapital I*, s 146.

6 Ibid .

7 Aktaran Karl Marx, *Kapital I*, s. 147.

8 Goethe, *Faust*, 1. Bölüm, Lichtenberger çevirisinden, Paris, 1932, c. I, s. 58.

Marx da, *1844 Elyazmaları* adlı eserinde Goethe'nin yukarıda söylediklerini yorumlarken şöyle diyor:

> Paranın gücü ne kadar büyükse, benim gücüm de o kadar büyüktür. Paranın nitelikleri benim niteliklerim ve özsel güçlerimdir – onun sahibi olan benim. Ne olduğum ve ne olabileceğim demek ki hiç de benim bireyselliğim tarafından belirlenmemiştir. Ben çirkinim, ama en güzel kadını satın alabilirim. Demek ki ben çirkin değilim, çünkü çirkinliğin etkisi, itici gücü, para tarafından yok edilmiştir. Bireyselliğim bakımından ben kötürümüm, ama para bana yirmi dört ayak sağlar; öyleyse kötürüm değilim; ben kötü, namussuz, vicdansız, kafasız bir insanım, ama para saygındır, öyleyse sahibi de; para en yüksek iyiliktir, öyleyse sahibi de iyidir, para beni ayrıca namussuz olma güçlüğünden de kurtarır; bunun sonucu beni dürüst sayarlar; ben kafasızım ama para her şeyin gerçek tinidir, nasıl olur da sahibi kafasız olabilir? Üstelik para tinsel erk sahibi insanları satın alabilir ve kafa adamları üzerinde erklik sahibi olan kişi, kafa adamından daha tinsel erk sahibi değil midir? Para aracılığıyla bir insan, yüreğinin özlediği her şeyi yapabilen ben, tüm insani güçlere sahip değil miyim? Öyleyse benim param benim tüm yeteneksizliklerimi kendi karşıtlarına dönüştürmüyor mu?
>
> Eğer para beni insani yaşama, toplumu bana ve beni doğa ve insana bağlıyorsa, o bütün bağların bağı değil midir? Bütün bağları çözüp bağlayamaz mı o? Bunun sonucu evrensel ayrıştırma aracı değil mi? O, gerçek birlik aracı, toplumun evrensel kimyasal gücü olduğu gibi, gerçek bozuk paradır da.[9]

Netice itibariyle paraya (servete, sermayeye) sahip olanın bu dünyada satın alamayacağı hiçbir şey yoktur. Sadece bu dünyada var olan mal ve hizmetleri değil, politikacıları, sanatçıları, yazarları, fetvacı din "âlimlerini", rahipleri, bilim erbabını, büyücüyü, akademisyenleri, hâkimleri, savcıları,

9 Karl Marx, *1844 Elyazmaları*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1993, s. 207, 208.

avukatları, gazetecileri, "bilirkişileri", mafyayı, kiralık katilleri... velhasıl uçan kuşu satın alabilirler. O halde son tahlilde insanlar kabaca iki sınıfa ayrılıyorlar demektir: Parası, serveti, sermeyesi olanlar ve parası, serveti, sermayesi olanlar tarafından satın alınabilenler... Bazı insanların başka bazı insanları satın alabildiği, küçük bir azınlığın büyük bir çoğunluğu satın alabildiği bir dünya sizce yaşanabilir bir dünya mıdır? Aslında para, insan ve toplum yaşamını kolaylaştıran insanlığın önemli bir icadıydı, dolayısıyla gerekliliği ve işlevselliği tartışmasızdır. Sorun, paranın metalaşması ve bir zenginleşme ve iktidar aracı haline gelmesinden kaynaklanıyor. Dolayısıyla söylediklerim bir yanlış anlamaya neden olmamalıdır... O halde sadede gelebiliriz...

Özel mülkiyeti lağvetmek neden gereklidir?

Herhalde "özel mülkiyet lağvedilmelidir" dendiğinde, sıradan, mütevazı insanlar bile ellerindekinden, avuçlarındakinden olacakları korkusuna kapılıyorlardır. Kaybedecekleri pek bir şeyleri olmasa da... Tabii sıradan olmayanların korkusu çok daha büyük olmak kaydıyla... Bu durum, özel mülkiyetten ne kastedildiği, ne anlaşılması gerektiği konusunda kafa yormamış olmanın, o konuda pek bir şey bilmemenin veya bilmek istememenin sonucudur ve bizim için bir muamma değildir. Oysa gerçekten neyin kastedildiği bilinseydi, öyle bir kaygıya kapılmak bir yana, özel mülkiyetin lağvedilmesi için kollar sıvanırdı... Bu alt başlıkta sorulan soruyu tartışmaya geçmeden önce, özel mülkiyetin lağvedilmesine karşı çıkanların argümanlarından aklımda kalanlara kısaca değineceğim ki söz konusu argümanların reel bir karşılığı yok.

Özel mülkiyet lağvedilsin, toplum yaşamından çıkarılsın dediğinizde, hemen "hayır" sesleri yükselir ve öyle bir şeyin

komünizm demek olduğu, "komünizmin yaptığının da ortada olduğu", denenmiş ve başarısız olmuş bir şeye yeniden tevessül etmenin anlamsız olacağı söyleniyor. Tabii orada kastedilen 70 yıl kadar ömrü olan, Sovyetler Birliği'nde geçerli olan sistemdir. Başta komünist bir toplumsal düzen kurma, ücretli kölelik sistemi demek olan kapitalizmi aşma arzu, istek ve perspektifi olsa da söz konusu rejim hızla başlangıçtaki amaca yabancılaştı. Başka türlü söylersek, sosyalizm/komünizm perspektifinin ve projesinin uzağına savruldu. Benzer bir durum Sovyetler Birliği dışındaki deneyler için de geçerliydi... Bu ilk deneylerin başarısız olması, neden komünist toplum projesinin "imkânsızlığının" gerekçesi sayılsın ki? İnsanlık tarihinin çok uzun bir döneminde özel mülkiyetin esamesi bile okunmuyordu. İnsanlar ortakça üretip ortakça tükettiler ve ortakça yaşadılar. İnsanlar arasındaki ilişkileri belirleyen rekabet, kıskançlık, başkasının (hemcinsinin) aleyhine zenginleşme tutkusu ve sapkınlığı değil; dayanışma, yardımlaşma, işbirliği, bölüşme ve paylaşma kültürüydü. **Kabile komünizmi** söz konusuydu ve on binlerce yıl varlığını sürdürdü. Nitekim şimdilerde bile özel mülkiyeti reddeden "mikro topluluklar" pekâlâ varlıklarını sürdürebiliyorlar. O halde iki şey: (1) Özel mülkiyet bir sapmadır ve (2) bugüne kadar gerçek anlamda bir komünist toplum deneyiminin yaşanmamış olması, bundan sonra da yaşanmayacağı anlamına gelmez. Eğer, eskiden olmayan onca şey bugün olabiliyorsa, nitekim olabiliyor, sınıfsız, sömürüsüz komünist bir toplum düzeni de neden mümkün olmasın?

İtirazlardan biri de özel mülkiyetin "insan doğasında" mündemiç olan bir şey olduğuna dairdir. Ezelden ebede, hiç değişmeyen bir "insan doğası" mümkün müdür? Eğer öyle olsaydı, öyle bir "ihtiyaç" da baştan beri hissedilirdi... Eğer sınıflı toplumun, şimdilerde de kapitalist toplumun kültürü

geçerli olmasaydı, böyle bir iddia akla gelir miydi? Bugünün kültürü, kapitalizm öncesine kadar gerilere giden atalarımızdan miras kalmış bir kültür değil. Zira o dönemlerin kültüründe özel sahiplenme gibi sapkınlıklar söz konusu değildi. O çağların yaşam tarzı ortaklaşmaya dayanıyordu (özel mülkiyete) değil... Eğer mutlaka bir "insan doğasından" söz edilecekse, herhalde onun hâkim karakterini belirleyen, egoizm, bencillik, kıskançlık, mal hırsı, özel mülkiyet tutkusu, başkaları aleyhine zenginleşme, çalıp çırpma arzusu değil, adalet, eşitlik, özgürlük isteği ve dayanışma duygusudur... Kapitalizmin dayattığı rekabet, bencillik ve mal hırsı, gelmiş geçmiş tüm toplumlar için geçerli bir şey değildi! Kaldı ki, antropologlar da aynı fikirde değil. Rekabet, bencillik, mal hırsı insan doğasına içerilmiş bir şey değil, kapitalist kültürün dayattığı bir şeydir.

Dolayısıyla bir şeyin geçerli olması, dayatılması, kabul görmesi, onun gerekliliğinin, haklılığının, vazgeçilmezliğinin garantisi değildir. Mesela bir zamanlar kölelik "olağan" bir şey sayılırdı. Şimdilerde bir insanlık suçu sayılıyor! Gerçi köleliğin geride kalan "klasik" versiyonu lanetleniyor ama maalesef modern versiyonu olan **ücretli kölelik** olağan, hatta gerekli bir şey sayılmaya devam ediliyor. Elbet bir gün sıra ona da gelecektir.

Özel mülkiyet lehine ileri sürülen bir gerekçe de özel mülkiyetin "bireysel özerklik ve özgürlük için gerekli olduğuyla" ilgilidir. Bugün dünyada 7,5 milyara yakın insan yaşıyor. Kaçının "bireysel özerkliği, özgürlüğü" var? Bir insanın özerk ve özgür olabilmesi için, onun ekonomik planda da özerk olması gerekir. 82 "iş bitirici" oligarkın, dünyada yaşayanların yarısı kadar servete, zenginliğe, mala, mülke sahip olduğu bir dünyada, hangi insan "özerkliğinden, özgürlüğünden" söz ediliyor? Ekonomik planda özerk olmayan bir birey, politik,

sosyal, entelektüel planda özerk olabilir, kendini gerçekleştirebilir mi?

Deniyor ki özel mülkiyet yoksa insanların çalışma motivasyonu da olmaz! Üstelik kamu mallarına da özen ve sorumluluk duygusuyla yaklaşılmaz, kamu malları bu duyguyla kullanılmaz ve korunmaz! Bu tür safsatalar, geçerli "özel mülkiyet kültürünün" uydurmalarıdır. Bugün geçerli kültürün verili ve değişmez olduğu anlayışının ürünüdür. Tembellik, çalışkanlık ve üretkenliğe dair üretilmiş burjuva önyargılarının sonucudur. Bir kapitalist hesabına çalışan işçi, o işi özmotivasyonla mı yoksa zorunluluktan mı yapar? Bizzat kendi iradesinin de işe karıştığı ortak mülkiyet, kolektif sahiplenme-kullanma koşullarında insanlar neden çalışmak istemesinler? Oysa insanın "normal hali" tembellik değil, çalışma, çabalama, üretme, yaratma güdüsü ve istidadıdır (*vocation*)... Dolayısıyla tembellik asla insanın "normal hali", onun "doğası" filan değildir... Sınıflı toplumda insanların haklı kaçışının bir ifadesidir, bir savunma refleksidir... Emeğinin ürünü sürekli olarak başkaları tarafından gasp edilen bir insanın o işi istek, heves ve motivasyonla yapması mümkün müdür? Çalışma, kölelik koşullarında mı, yoksa özgürlük ortamında mı daha etkin, yaratıcı ve "verimli" olur? Kaldı ki "verimlilik" kelimesi her gündeme geldiğinde, onu "*kimin için verimlilik*" sorusuyla karşılamak gerekir. Zira herkes için aynı anlama gelen bir verimlilikten söz etmek mümkün değildir... Her sabah saat yedide kalkıp günde ortalama on saat çalışıyorum, okuyorum, not alıyorum, yazıyorum... ve bu çalışmanın hiçbir maddi karşılığı da yok! Kimse başımda tüfekle beklemiyor... Herhalde bu dünyada "öz disiplin" diye bir şey de var...

Kamu mallarına özensiz, sorumsuz davranmaya gelince, bu o malların gerçekten kamu malı olup olmadığıyla da ilgili bir meseledir. Bu sorun üzerinde ileriki sayfalarda tekrar

duracağım. Aslında insanların "değişmez doğası"ndan söz etmekten ziyade, neden öyle davranıyorlar, hangi nedenler, hangi koşullar onların öyle davranmasına neden oluyor sorusu sorulabilseydi, kafa karışıklığına da yer olmayabilirdi...

O halde sadece gelebiliriz. "Özel mülkiyet lağvedilmelidir" dendiğinde, neden söz edildiği, onunla neyin kastedildiği "bilinçli" olarak tahrif edilerek, kafalar bulandırılıyor. Orada sözü edilen ne bir insanın öz çabasıyla ve çalışmasıyla edindiği mütevazı "yaşam araçları" ne de küçük zanaatkâr ve küçük çiftçi mülkiyeti. Marx ve Engels, *Komünist Manifesto*'da bu soruna açıklık getiriyorlardı:

> Biz komünistler, insanın çalışmasının meyvesi olan mülkü kişisel olarak edinme hakkını ortadan kaldırmak için yanıp tutuşmakla suçlanıyoruz; mülkiyetin, her türlü kişisel özgürlük, etkinlik ve bağımsızlığın temeli olduğu söylenip duruyor.
>
> Gece gündüz çalışarak, alın teri dökerek, çalışıp çabalayarak edinilmiş mülkten mi söz ediyorsunuz? Burjuva mülkiyet biçiminden önceki mülkiyet biçimlerinden biri olan, küçük zanaatkâr ve küçük çiftçinin mülkiyeti mi sözünü ettiğiniz? Bunu ortadan kaldırmaya hiç gerek yok ki; sanayinin gelişmesi onu daha şimdiden büyük ölçüde yok etmiş bulunduğu gibi, her gün yok etmeyi de sürdürüyor.
>
> Yoksa modern burjuva özel mülkiyetinden mi söz ediyorsunuz?
>
> Peki, ücretli emek, emekçi için bir mülkiyet yaratır mı? Asla. Ücretli emek sermaye yaratır; başka bir deyişle, ücretli emeği sömüren ve sömürülecek yeni bir ücretli emek sunumu meydana getirmenin koşulları olmaksızın çoğalamayan bir mülkiyet yaratır. Bugünkü biçimiyle mülkiyet, sermaye ile ücretli emek arasındaki karşıtlığa dayanmaktadır.[10]

10 Karl Marx, Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, Çeviri Celâl Üster-Nur Deriş, Can Sanat Yayınları, s. 66-67.

Üretim araçları özel mülkiyet konusu olmaya devam etikçe, insanların kaderi bir avuç parazit kapitalistin, mülk sahibi oligarşinin insafına terk edilmiş olur! Ekonomik güce sahip olan oligarşi, politik iktidarı da belirlemeye ve ona yön vermeye devam eder ki böyle bir şey artık sürdürülebilir, katlanılabilir olmaktan çıkmış bulunuyor. Dolayısıyla, onların politik iktidarına son vermenin yolu, ekonomik iktidarlarına son vermekten, ekonomik iktidarlarına son vermenin yolu da özel mülkiyetin tasfiyesinden, lağvedilmesinden geçiyor... Zira ekonomik kölelikle politik kölelik birlikte var oluyor... Başka türlü ifade edersek, üretim ve yaşam araçlarını dar bir mülk sahibi sınıfın elinden alıp, sosyalleştirmek, asıl "sahiplerine" vermek yanlışa son vermek, haksızlığı önlemektir... Ancak o zaman sosyal eşitsizlikler sorun olmaktan çıkabilir ve gerçek anlamda demokratik, eşitlikçi, insan haysiyetinin gerçekleşmesinin reel ve potansiyel koşullarının oluştuğu bir toplumsal düzen mümkün olabilir...

Aslında özel mülkiyetin tasfiyesi, üretim ve yaşam araçlarının sosyalleştirilmesi, asıl sahiplerine iade edilmesi, bir yanlışı düzeltmektir. Şeyleri yerli yerine koymaktır. Nitekim Lenin "Eşitlik sloganı, ancak sosyal sınıfların lağvedildiği durumda bir gerçeklik kazanabilir" demişti. Esasen ne taraftan bakarsanız bakın, etik, sosyal, ekonomik, ekolojik nedenler, özel mülkiyetin lağvedilmesini gerektiriyor. O halde herkesin olana, toplumun tamamına ait olana/olması gerekene, birtakım özel kişiler, ayrıcalıklı bir azınlık, dar bir oligarşi tarafından el koyulması savunulabilir, arzulanabilir, sürdürülebilir bir şey olmamalıdır! Bundan tam 500 yıl önce, *Ütopya*'nın yazarı Thomas More şöyle demişti: "*Mülkiyet hakkı toplumsal yapının temeli oldukça, en kalabalık ve en işe yarar sınıf yoksulluk, açlık, umutsuzluk içinde yaşayacaktır.*"[11]

11 Thomas More, *Ütopya*, çev. Sadık Usta, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.

Pratik bir neden de özel mülkiyetin lağvedilmesini gerektiriyor. Şimdilerde yaşamı çekilmez kılan özel mülkiyet belasından kurtulmak, bir sürü gereksiz kurumun varlığına, gereksiz, dahası zararlı harcamaya ve kaynak israfına da son vermek anlamına gelecektir. Zira özel mülkiyetin olmadığı, doğal ve sosyal zenginliğin (varlığın) ortakça sahiplenildiği geleceğin sınıfsız, sömürüsüz, hiyerarşisiz olmadığı, müşterekleri n esas olduğu ve müşterekler üzerinde oturan toplumsal düzende, bugünkü haliyle birçok kuruma, işte, orduya, polise, savcıya yargıca, avukata, tapu memuruna, devasa "adalet saraylarına", mahpushanelere, atom bombasına, biber gazına, özel güvenlikçilere, icra memurlarına, vb. ihtiyaç kalmaz. Sanıldığının aksine ordu dış düşmanla mücadele için var dense de aslında ve ekseri iç düşmana karşı örgütlenmiştir. Varlığını "iç düşmana" borçludur... Ordunun da polisin de savcının da hâkimin de asli işlevi ve varlık nedeni, mülk sahiplerini "zararlı sınıflardan" korumaktır... "Asayişi tesis etme" söyleminin gerçek anlamı odur... Özel mülkiyetin lağvedildiği durumda bu tür kurumların ve lüzumsuz harcamaların varlık nedeni de ortadan kalkar ki böylece, ülke kaynaklarının olumlu amaçlar için harcanması, israfın ve doğa tahribatının önlenmesi olanaklı hale gelebilir... Öyle bir durumda kültür ve sanat, işte edebiyat, tiyatro, sinema, resim, müzik... velhasıl insanı insan yapan şeyler alanında nasıl harikalar yaratılabileceğini bir düşünün...

Netice itibarıyla özel mülkiyetten kurtulmak hayati önem taşıyor, zira şimdilerde özel mülkiyet, insanlığın varlığı ve bekası için bir tehdit haline gelmiş bulunuyor. Başka türlü söylersek, üretimin, tüketimin ve toplumun demokratik temeller üzerinde yeniden inşası, kapitalizmden çıkmayı, kapitalizmden çıkmak da özel mülkiyetin lağvedilmesini gerektiriyor. Sonuç itibarıyla, başka bir dünya, farklı bir uygarlık

tasavvuru söz konusu olduğunda, tartışmayı mülkiyetten başlatmak gerekiyor...

2. Devlet-piyasa veya kamu-özel sektör, devlet-sermaye ikilemini aşmak!

Bugüne kadar devletle ilgili on binlerce kitap, yüz binlerce makale yazılmıştır ama bunların kahir ekseriyeti devletin adamları tarafından yazılmıştır. Başka türlü söylersek "içeriden" yazılmıştır. O kadar ki aralarında John Locke gibi büyük mülk sahipleri bile vardır. John Locke sadece devletin değil, özel mülkiyetin de teorisyeniydi ve herhalde bu bir tesadüf değildir... Locke, özel mülkiyetin **doğal bir hak** olduğunu söylemişti. Eğer "*özel mülkiyet bazılarının hakkıdır*" deseydi belki söylediğinin bir karşılığı olabilirdi.[12] Oysa "*belirleyici olan her zaman nereye bakıldığı değil, nereden bakıldığıdır*"[13] denmiştir. "Karşı taraftan", ezilen ve sömürülen sınıflar tarafından yazılanların sayısı sınırlıdır. Marksizm ve anarşizm tarafından önemli itirazlar gelse de bugüne kadar taş yerinden oynatılabilmiş değil. Netice itibarıyla devlet bir tabu sayılıyor ve sıradan insanlar tabuyu sorun etmeye pek niyetli değil. Sorun etmek şurada dursun, öyle bir şey akıllarının ucundan bile geçmiyor. Dolayısıyla devlet sadece mülk sahibi sınıflar tarafından, "mektepli" taife tarafından **değil**, halk tarafından da **şeylerin normal hali** ve sorunların çözümünün adresi olarak görülüyor.

Burada "devlet teorileriyle" ilgili tartışmaya girmeyeceğim. Malumu ilamın bir yararı yok. Zaten "siyaset bilimciler", "bilimi kendinden menkul zevat" o işi layıkıyla yapıyor. Acaba aralarında yaptıklarından hiç şüphe edenler var mı-

12 Bkz: *Traité du gouvernement civile*, Flammorion, 1999.

13 Pierre Teilhard de Chardin'in sözü...

dır? "Allah aşkına şu 'siyaset bilimi' dediğimiz şey ne mene bir şeydir" sorusunu soran var mıdır? Mesela "siyaset bilimi diye bir şey olur mu?", "siyasetin bilimi olur mu?" sorusunu soran var mıdır? Aslında devleti kutsamaya, yüceltmeye, meşrulaştırmaya, tabulaştırmaya **siyaset bilimi** diyorlar ve tabii burunlarından da kıl aldırmıyorlar. Üniversite kürsüleri "siyaset bilimcilerle" dolup taşıyor. Bu arada, burjuvazinin sözcülerinin, siyasetçilerin ve "medyatik aydınların" ağızlarından "hukuk devleti" ve "hukukun üstünlüğü" tekerlemesi hiç düşmüyor. Sanki hukuku olmayan bir devlet olurmuş gibi... Tat şekerde ne kadar içerilmişse, şu veya bu şekilde "hukuk" da devlette aynı şekilde içerilmiştir, içerilmek zorundadır. Aksi halde devlet diye bir şey olamazdı. Fakat orada söz konusu edilen devletin hukukudur... Acaba "hukuk devletinden", "hukukun üstünlüğünden" söz edenler, hangi hukuktan, "kimin hukukundan" söz ettiklerinin farkındalar mı? O yasaları kimler ne amaçla çıkarıp nasıl dayatıyor?

Aslında "hukuk devleti", şimdilerde de daha çok "hukukun üstünlüğü" söylemi ahmakları aldatmaya yarıyor. Hukukun üstünlüğünden ne anlaşılıyor? Hangi durumda hukuk "üstün" olabilir? Mesela ulusal servetin ve zenginliğin %99'una ülke nüfusunun %1'inin el koyduğu durumda hangi hukuk devletinden, hangi hukukun üstünlüğünden söz edilebilir? Özel mülkiyetin kutsandığı, tabulaştırıldığı bir yerde hâlâ "hukuk devletinden", "hukukun üstünlüğünden" söz etmenin bir kıymetiharbiyesi olabilir mi? Eğer öyleyse bu söylem bir şeyleri gizlemenin, kafaları bulandırmanın, yanılsama yaratmanın aracı değil mi?

Deniyor ki bir zamanlar insanlar birbirleriyle sürekli didişme, dövüşme boğazlaşma halindeymiş, kafalarında birbirlerini öldürmekten başka bir düşünce yokmuş. Dur durak bilmeden birbirlerini öldürüyorlarmış. Nasılsa bir gün akıl-

larına dahiyane bir fikir gelmiş, "yahu biz niye birbirimizle didişip duruyoruz, birbirimizi boğazlayıp duruyoruz, gelin bu huyumuzdan vazgeçelim, 'uslu' insanlar olalım, şu öldürme işini, 'şiddet kullanma tekelini' dışımızdaki bir iradeye devredelim de rahata erelim" demişler ve böylece devlet doğmuş... Böyle bir saçmalığa inanmak için bir insanın düşünme özürlü olması gerekir. Elbette keşke öyle olsaydı denebilir ama kazın ayağı hiç de öyle değil... Eğer öyle olsaydı, devlet gerçekten halkın, yurttaşların özgür iradesinin eseri olan bir kurum, bir aygıt olsaydı, dünya bugün bu halde olur muydu? Tarih böyle yaşanır mıydı?

Tam tersine, devlet ta baştan itibaren zora dayanılarak, şiddet kullanılarak tesis edilmiştir ve varlığını zora ve şiddete dayanarak sürdürmüştür. Aslında devlet eşittir şiddet demekte bir sakınca yoktur. Devlet, tarih sahnesine çıktığı günden beri, dur durak bilmeden büyüyüp genişleyen bir şiddet, zulüm ve katliam makinasıdır... Onun için neden söz ettiğini bilmek önemlidir... Devlet her zaman ve her koşulda mülk sahibi olan sınıfın mülksüzleştirilmiş çoğunluğa karşı kullandığı bir şiddet aygıtıdır. Lakin hepsi o kadar da değil, devlet bizzat mülk sahibi olan sınıf demektir. Doğrusu "devletimiz" değil, "onların devleti" denmesi gerekirdi. Gün Zileli'nin isabetli ifadesindeki gibi:

> Çünkü; ezilenlerin devleti olamaz. Devlet yalnızca ezenlerin baskı aracıdır. Ezilenlerin adına kurulduğu iddia edilen devletler bile kısa sürede yine küçük bir ezen azınlığın aracına dönüşmek zorundadırlar.[14]

Aslında aynı şey, "*ezilenlere devlet yakışmaz*" şeklinde de ifade edilebilir...

Zileli aynı yerde şöyle devam ediyor:

14 http://www.gunzileli.com/2006/04/24/devlete-kars/#ixzz3yWkyXauw

> Çünkü; devlet denen makina, her zaman halktan ayrılmış silahlı güçleri, orduyu ve polisi gerektirir. Bir kez, halk adına bile olsa, devletin denetiminde polis, jandarma ve ordu gücü kuruldu mu, silahsız halk silahlı güçlerin baskısı altına alınmış demektir. Her ordu, her polis, aslında dış düşmana karşı değil, iç düşmana, yani halka karşı kurulur. Dünyanın hiçbir devrinde ve hiçbir yerinde halktan yana polis olamaz. Bir kez, polis gücü kurdunuz mu, ya siz de imtiyazlı bir zümrenin yanında yer alıyorsunuz demektir ya da düşmanınıza kendi elinizle silah veriyorsunuz demektir. Polislik her yerde ve her zaman halk düşmanı olmayı gerektirir. Bu yüzdendir ki, devrimlerden sonra kurulan yeni devlet rejimlerinde kısa süre içinde, yeni kurulan polis teşkilatlarına eski rejimin halk düşmanı unsurları doluşmuştur. Yarın aynı şey sizin de başınıza gelirse hiç şaşırmayın.[15]

Zileli'nin uyarısı son derecede yerinde, zira bir başına oligarşiyi etkisizleştirmek yetmez. Hemen onun yerini alacak birileri türeyebilir. "Devrim gaspı" son derecede olasıdır ve bu konuda XX. yüzyılın tarihi öğretici örnekler sunuyor...

Kaldı ki, "iç düşman"-"dış düşman" ayrımı anlamsız ve gereksizdir. Sonuç itibariyle iç düşman denilen de dış düşman denilen de halktır, mülksüzleştirilmiş, proleterleştirilmiş geniş kitlelerdir, **yeryüzünün lanetlileridir**... Katletmek kötüyse eğer, dışarıdakini, başkasını katletmek neden bir tercih nedeni olsun ve bir "marifet" sayılsın? Paul Valery "*Savaş, birbirlerini tanıyan ama birbirlerini öldürmeyenler adına, birbirlerini tanımayanların birbirlerini öldürmesidir*" demişti. Louis Blanc da "*Zenginler savaşı yoksullarla yaparlar*" derken aynı şeyi ifade ediyordu...[16] Aslında öyle olduğunu görmek için etrafa **şöyle bir bakmak** yeterlidir...

---

15 Ibid.

16 Okuyucu bu konuda Jacques Pauwels'in *La Grande Guerre des Classes, 1914-1918* adlı eserine bakabilir.

Eğer tevatür edildiği gibi olsaydı, "normal insan davranışı" hemcinsine düşmanlığa, hemcinsini öldürmeye, yok etmeye endeksli olsaydı, insan soyu varlığını sürdürebilir, uygarlık yaratabilir, bugünlere kadar gelebilir miydi? Oysa bunun tam tersi geçerliydi. İnsanlar arasındaki ilişki esas itibariyle ve genel bir çerçevede rekabete, kıskançlığa, bencilliğe, hemcinsine, "ötekine" düşmanlığa değil, sevgiye, saygıya, dayanışmaya, yardımlaşmaya, bölüşmeye, paylaşmaya, kardeşliğe ve işbirliğine dayanıyordu. Aksi halde insan soyu ne varlığını sürdürebilir ne de uygarlık yaratabilirdi... Devlet denilen egemenlik aracı, insanlık tarihinin belirli bir evresinde ortaya çıktı. Misyonu ve varlık nedeni de öyle tevatür edildiği gibi "genel toplum yararını", "toplumsal barışı" sağlamak değildi. Kaldı ki "toplumsal barıştan" herkesin aynı şeyi anlaması da gerekmiyor! Aslında şeylerin kim için, ne anlama geldiğini görmek için şeylere birazcık alışılmışın dışında, "nehrin karşı tarafına geçip" oradan bakmak gerekir... Cumhurbaşkanı, başbakan bir dış ülkeyi ziyaret için uçağa bindiğinde yanına kimleri alıyor? İşadamlarını, gazetecileri ve tabii koruma ordusunu. O uçağa hiçbir işçiyi, bir küçük esnafı, bir küçük çiftçiyi aldığını gördünüz mü, duydunuz mu? O uçağa binen biri hâlâ gazeteci sayılır mı? O zaman o devletin gazetecisi olmaz mı? İyi de gazeteci aslında kime lazım denmeyecek midir?

Son tahlilde devlet, tamı tamına özel mülkiyetin bekçiliğini yapan, özel serveti ve zenginliği büyütüp belirli ellerde toplanmasını sağlayan netameli bir **aygıttır**... Devlet ve sermeye birbirlerini **karşılıklı olarak yeniden üreterek** var olabilirler. Sermayenin, toplumdan gelen itirazı, sosyal direnci etkisizleştirmek için devlete ihtiyacı var. Aynı şekilde devletin de müşterekleri (*commons, communs*) tasfiye edebilmek için sermayenin müdahalesine ihtiyacı var. Aksi halde devlet diye bir şeye gerek olur muydu? Özel mülkiyet gibi, devlet de uzun in-

sanlık tarihinde çok yeni bir şeydir. Toplum bir "sosyal artık" üretebilir duruma geldiği aşamada mülkiyet ve devlet az çok eş zamanlı olarak ortaya çıktı. Acaba birileri iş edinip, akıl edip, devlet ortaya çıktıktan sonra "iç" ve "dış" savaşlarda ve "normal durumlarda" devletler tarafından katledilen insan sayısıyla, insanların birbirleriyle hasımlıkları sonucu öldürülenlerin sayısını karşılaştırmayı düşünmüş müdür? Siyaset bilimciler acaba bu konuda bir etüt yapmayı düşünürler mi? Mesela şimdilerde "mücadele edildiği söylenen" **teröristlerin** öldürdüğünün kaç yüz katı, kaç bin katı devletler tarafından öldürülmüştür?

Avrupalı "fetihçiler" Amerika'ya ayak basmadan önce kıtanın nüfusu yaklaşık 80 milyon kadardı (Aynı dönemde dünya nüfusu da 400 milyondu). Yaklaşık 60-70 yıl sonra, kıtanın nüfusu 10 milyon civarına inmişti. "Uygarlık götürmek" üzere Amerikaları işgal eden (ki "keşif" diyorlardı) İspanyol ve Portekizli fetihçiler (konkistatörler), kıtanın nüfusunun sekizde yedisini çok kısa bir zaman diliminde katletmişler veya oralara taşıdıkları hastalıklar yüzünden insanlar kırıma uğratılmıştı... Tabii uygarlık taşıyıcıları bugün de o **soylu misyonu** elden bırakmış değiller. Şimdilerde sadece uygarlık da götürmüyorlar. "İnsan hakları", "özgürlük" ve "demokrasi" de götürüyorlar. Aynı Afganistan'a, Somali'ye, Irak'a, Libya'ya, Suriye'ye, vb. götürdükleri gibi... Eğer devlet olmasaydı Avrupalı "fetihçiler" o soykırımı yapabilirler miydi? Amerika kıtasındaki nüfus 60-70 yılda 10 milyona iner miydi? Bir fikir vermek için, eğer aynı büyüklükte bir soykırım (jenosit) bugün yapılmış olsa, bu kaç milyar insana tekabül ederdi? Mamafih yeryüzünün egemenlerinin "derin dehlizlerinde" dünya nüfusunu önemli oranda azaltma konusunda "bilimsel çalışmalar" yapıldığı haberleri zaman zaman bir yerlerden "sızıyor"!

Eğer devlet olmasaydı, ne sömürü ne sömürgecilik ne emperyalizm ne kitle katliamları ne de soykırımlar (jenositler) olurdu. *East India Company*, arkasına İngiliz devletini almadan Doğu Asya'da tutunabilir, oradaki zenginliği yağmalayabilir ve "anavatana" transfer edebilir miydi? Majestelerinin devleti olmasaydı, İngilizler Hindistan'ı kolonize edebilir miydi? Eğer Fransız devleti olmasaydı, Cezayir'de onca katliam, onca vahşet mümkün olur muydu? Netice itibarıyla devleti şiddetten, katliamlardan, siyasi cinayetlerden, baskı ve zulümden ayrı düşünmek mümkün değildir. Adı üstünde, "şiddet kullanma tekeline sahip" bir aygıt olduğuna göre... Eğer şiddet kullanma tekeline sahipse, onu ne zaman ve nasıl kullanacağına da kendisi karar verecektir herhalde... Tabii her biri kendi meşrebine ve "üslubuna göre... Bu yüzden bütün devletlerin tarihi, kaçınılmaz olarak şiddetin, vahşetin, kitle katliamlarının, siyasi cinayetlerin, entrikanın, dalaverenin, sinizmin, yalanın, ikiyüzlülüğün, velhasıl ahlaksızlığın tarihidir. Başka türlü ifade edersek, kiminle çuvala girdiğini bilmek önemlidir. Uzağa gitmeye gerek yok, Türkiye'nin son yüz yıllık tarihine eleştirel bir gözle şöyle bir bakmak, ne demek istediğimi bütün açıklığıyla ortaya sermeye yeter. Belki o kadar uzağa gitmeye bile gerek yok! Bu satırların yazıldığı günlerde ve saatlerde Diyarbakır'ın merkez ilçesi Sur'da, Cizre'de, Silopi'de, Nusaybin'de, vb. yaşanan vahşeti hatırlamak yeter...

Bu aşamada insanın aklına ister-istemez şöyle bir soru geliyor: Devlet denilen şu lanetli aygıt neden hâlâ kutsanabiliyor, yüceltilebiliyor, hak ettiği eleştiriden muaf olabiliyor? Bunun sebebi devlete dair gerçeği söylemesi gerekenlerin varlıklarını devlete borçlu olmalarıdır. Zira suç ortağı olmak zorundalar. Bu yüzden devlet büyük bir "suç ortakları çetesine" benzer (Elbette devlet katında da istisnalar var ve her

dönemde de olmuştur ama "istisnalar netice itibariyle kuralı doğrulamak içindir" denmiştir). Aksi halde orada barınmaları, ayrıcalıklı bir statüye sahip olmaları mümkün olmazdı. Nelson Mandela'nın Güney Afrika Devlet Başkanı olduğu günlerde, bir generalle söyleşi yapılıyor. Gazetecinin, "*yirmi yıldır savaştığınız Mandela'dan şimdi emir alacaksınız, bu sizin için rahatsız edici bir durum değil mi?*" sorusuna general "*benim için bir şereftir, önemli olan emirdir ve emrin kimin tarafından verildiği önemli değildir*" cevabını veriyor. Aslında general militer bürokrasinin, genel olarak da devlet bürokrasisinin mantığına dair fikir veriyor. Zira orada hiçbir değere, hiçbir ilkeye yer yoktur. Aksi halde bürokrasinin bir varlığı olmazdı... Çok sınırlı istisnalar dışında kimse statüsünü riske atmak istemez... Boşuna "*at sahibine göre kişner*" denmemiştir... Varlıklarını suça ortak olmaya borçludurlar. Zira onlar için başka türlü olmanın bedeli ağırdır.[17] Bir işkenceci o işkenceyi kutsal devletin bekası için yaptığını düşünse de yaptığının bir insanlık suçu olduğunu bilmemesi mümkün değildir!

Oldum olası bir işkencecinin aklından neler geçtiğini hep merak ettim... Acaba işkenceden sonra evine dönüp eşi ve çocukları ile yemek sofrasına oturduğunda, gece başını yastığa koyduğunda aklından neler geçiyordur? Mesela kendisinin, eşinin, çocuklarının benzer bir işkenceye maruz kalabileceği düşüncesi aklına takılıp acı çekiyor mudur? Osmanlı sarayındaki kapıkullarının devleti sorun etmesi mümkün olabilir miydi? "*Devlet başa, kuzgun leşe konmuşken!*" Osmanlı

17 Burada söylenenlerden yanlış bir sonuç çıkarma ihtimaline karşı bir hatırlatma yapmak gerekiyor. Kastedilen sıradan, gariban devlet memurları değil, bürokrasinin oligarşiye mensup üst düzey unsurlarıdır. Sıradan memurlar da aslında ezilen-sömürülen sınıfa mensupturlar... Her ne kadar kendilerini pek öyle görmeseler de. Aksi halde generalle er aynı şey sayılmış olurdu... Oysa general, oligarşinin bir üyesidir ve "karşı tarafta" yer alır.

sarayında yükselmenin yolu katliamlardan geçerdi. En çok katliam yapan en yüksek mevkilere terfi ederdi... Bu gelenek Cumhuriyet döneminde de aynı seviyede ve yoğunlukta olmasa da devam etti. Osmanlı İmparatorluğu'nun devamından başka bir şey olmayan, onun budanmış, ufalmış bir versiyonu olan Türkiye Cumhuriyeti'nin adamlarının (kadınlar yok gibidir), Osmanlı kapıkullarından farklı bir davranış, farklı bir duruş ortaya koymaları mümkün değildi... Elbette bu söylediklerim sadece Türkiye'deki devletle sınırlı şeyler değil. Farklı biçimlerde ve yoğunluklarda da olsa, tüm devletler için geçerlidir. Zira devlet başka türlü olamaz, başka türlü yapamaz. Aksi halde devlet diye bir şey olmazdı...

Devlet-piyasa veya kamu-özel "ikiliğinin" ve "ayrımının" reel bir karşılığı yok.

Genel geçer yaygın algı ve anlayış devletin kamu yararının, piyasa aktörlerinin de özel çıkarların hizmetinde olduğu şeklindedir. Her ne kadar devletin **kamu yararıyla özel çıkarlar** arasında bir hakem rolü oynadığı şeklinde yaygın bir anlayış geçerli olsa da bu anlayışın gerçek dünyada reel bir karşılığı yoktur. Zira devlet ve piyasa veya devlet ve sermaye iki ayrı kategori değildir. Devletin kamu yararını gerçekleştirmenin, piyasanın da (sermayenin) özel çıkarları gerçekleştirmenin araçları olduğu şeklindeki yaygın anlayış, mülk sahibi sınıflar veya onların akıl hocaları olan teorisyenler tarafından uydurulmuş tevatürden başka bir şey değildir... Gerçek dünyada bu ikili, varlığını toplumun ortak malı (serveti-zenginliği-varlığı) olanı sahiplenmeye, ona el koymaya borçlu. Bu ikisinin "büyümesi" topluma ve doğaya zarar vermeden mümkün değil... Başka türlü söylersek, bu ikili (sermaye ve devlet) her ileri aşamada herkesin olanı, müşte-

rekler alanını küçültüyor. Özel çıkarlara dayalı bir işleyiş söz konusuyken, toplumsal yaşam için vazgeçilmez olan **müşterekler**in (*commons, communs*) varlığı tehlikeye giriyor. Ugo Mattei'nin[18] ifade ettiği gibi, devlet, bireyler topluluğunun (toplumun) demokratik temsilcisi değil, o da diğerleri gibi bir piyasa aktörü. Eğer sermaye ve devlet **bir ve aynı şeyse**, birinin varlığı diğerinin de varlığı demekse, biri olmadan diğeri olamıyorsa, o zaman devletten sorunların çözümünü beklemenin bir kıymetiharbiyesi olabilir mi?

Genel geçer kabulün ve anlayışın aksine, yasal ve kurumsal mülkiyet ve devlet **ikilisi** arasında ileri sürüldüğü gibi bir ayrım, zıtlık veya karşıtlık yok. Bu ikisinin farklı kategoriler olduğu, birinin diğerinin aleyhinde zemin kazandığı, işte devlet alanı genişlerse özel (mülkiyet) alanın daraldığına, özel (mülkiyet) alan genişlerse devletin etkinlik alanının küçüldüğüne dair anlayışın bir karşılığı yok. Dolayısıyla söz konusu olan **sıfır toplamlı bir oyun** değil. Ya da biri büyümeden diğerinin büyümesi mümkün değil. Daha önce de söylediğimiz gibi, devletten ayrı, ondan bağımsız bir özel mülkiyetin var olması mümkün olmadığı gibi, aynı anlama gelmek üzere, özel mülkiyet yoksa devletin de bir varlık nedeni olması mümkün değildir! Devletin yokluğunda piyasa diye bir şeyin de var olamaması gibi...

Aslında devletin ve özel mülkiyetin aynı bütünün parçaları, bileşenleri olduğu, aralarında bir karşıtlık olmadığı konusunda çok sayıda örnek verilebilir. Birçok şirket devlet tarafından batmaktan kurtarılıyor. Kamuya, topluma ait olan kaynaklar (müşterekler), özel kişilere ve şirketlere transfer ediliyor, hediye ediliyor, peşkeş çekiliyor. Kamuya ait olması gerekenin, **herkesin olması** gerekenin özel çıkarlara aktarıl-

18 Ugo Mattei, "Essay: The State, the Market, and some preliminary Question about the Commons", p2pfoundation.com

ması "normal", "sıradan", "olağan" bir şey sayılıyor ve sorun edilmiyor. Son 2008 krizinde trilyonlarca dolar kaynak dev şirketlere aktarılmadı mı? Birileri de çıkıp "kimin malını kime veriyorsunuz?" dedi mi?... Devlet ve sermayenin **bir ve aynı şey olduğu** ve ancak **birlikte var olabildiklerine** bundan iyi örnek olabilir mi? "*Sermaye için iyi olan herkes için iyidir*" inancı ve kabulü geçerliyken sorun edilebilir miydi? Zira sermaye ve devlet bir ve aynı şeydir, aralarında sembiyotik bir ilişki var, geçişkenlik ve karşılıklı **belirleyicilik** var. Siz özelleştirmelerin sorun edilmeyişini neye yoruyorsunuz? Aslında kamuya ait olduğu varsayılan kurumlar, işletmeler, varlıklar, hizmetler de mülk sahibi sınıflara ait ama bir farkla: Mülk sahibi sınıflar onlara topluca, **kolektif olarak** sahip oluyorlar. O halde mülk sahibi sınıfların iki türlü mülkü (mülkiyeti) var demektir: (1) her birinin özel olarak sahip oldukları şeyler ve (2) kolektif olarak sahip oldukları şeyler. Aksi halde ne **özelleştirme diye bir şey akla gelir** ne **de mümkün olurdu.** O zaman söz konusu kurumlar, varlıklar, işletmeler **müşterekler** alanına dâhil olurdu. Dolayısıyla özelleştirmeler hiçbir gerekçeye, hiçbir mantıki argümana dayanılarak savunulamazdı. Durup dururken **herkesin olanın** birilerine "hediye" edilmesi mantıken ve ahlaken savunulabilir miydi?

Özelleştirme ve devletleştirmeyle ilgili olarak Jacques Gouverneur şunları yazıyor:

> Kapitalistler meta üretimi yapan kamu sektörü karşısında çelişik bir durumda bulunurlar. Kamu işletmeleri tarafından gerçekleştirilen üretim kapitalistlerin elinden kaçar ve doğrudan artı değer sağlamaz. Fakat kamu işletmeleri kapitalist işletmelere çeşitli avantajlar sağlayarak kârlılık oranlarını yükseltirler. İdeolojik ve politik kaygılardan bağımsız olarak, bu çelişki ve sadece bu çelişki yüzünden meta üretimi ya-

> pan kamu sektörü ile kapitalist sektör arasındaki sınır bazen özelleştirme, bazen de millileştirme yönünde gider gelir.[19]

Bu şu demek: Kapitalist sınıf bir şeye gerektiğinde topluca (kolektif olarak) ve yine gerektiğinde de teker teker sahip olabilir. Bunlardan biri veya diğeri veya her ikisi mülk sahibi sınıfın etkinlik alanındadır. İbre ekonominin içinde bulunduğu konjonktüre göre biri veya diğerine kayar. Mesela yükselme/genişleme dönemi söz konusuysa, özelleştirmeler gündeme gelmez, aynı şekilde "şirket kurtarma" operasyonlarına pek gerek olmaz. Ama ekonomi durgunluk ve/veya kriz döneminden geçiyorsa, özelleştirmeler ve şirket kurtarmalar yaygın bir pratik haline gelir. Bu yüzden dünya ölçeğindeki yaygın özelleştirmelerin kapitalist ekonominin içine saplandığı "yapısal kriz" döneminde veya neoliberal küreselleşme döneminde (1974-1975 sonrasında) gündeme gelmesi bir tesadüf değildir. "Mülk sahibi sınıfların **iki türlü mülkiyeti vardır**" derken kastettiğim bu...

PTT'nin adı önce Türk-Telekom oldu sonra bir yabancı sermaye grubuna satıldı. Onu satan devletin bu "eylemi" savunulabilir bir şey midir? İşte koskoca TÜPRAŞ bir şahsa satıldı. "Satan niye sattı, alan niye aldı" sorusu hiç soruldu mu? Öyle sorular pek akla gelmiyor. En fazla "ucuza gitti" denmiştir, ucuza gitmesi de zaten işin doğası gereğidir ve birileri Danıştay'a dava açmıştır, kim bilir... "İyi de kimi kime şikâyet ediyorsunuz" denmesi gerekmez miydi? Eğer politik bir karar söz konusuysa, onu "yasal yol" ve "araçlarla" halletmek mümkün müdür? Yasalar kimin için var da siz bir de oradan adalet bekliyorsunuz... Mesela "suyu özelleştirmek kimin haddine" diyen oldu mu? Su özelleştirilirken "yüce yargı" yıl-

19 Jacques Gouverneur, *Kapitalist Ekonominin Temelleri - Çağdaş Kapitalizmin Marksist Ekonomik Tahliline Giriş*, çev. Fikret Başkaya, İmge Kitabevi, 2. Baskı, 2007, s. 142.

lık izninin bir bölümünü kullanmak üzere tatile mi çıkmıştı? Allah'ın suyunu bir metaya indirgemek, özelleştirmek, bir kâr aracına dönüştürmek, bunun toplum için utanç vesilesi olması gerekmiyor muydu?[20] Geriye hâlâ satılmadık bir şey kaldı mı? Bütün bu yapılanlar burjuva hukukuna uygundu, uygun olmasa da uydurmak işten bile değildir... Kanunları kim, neden, kimin için yapıyor sanıyorsunuz? Veya o kanunlar kimin için, ne anlama geliyor? Soru sorabilmek için soru soracak yüksekliğe çıkmak gerekiyor ve o yüksekliğe çıkmak için de ideolojik kölelikten kurtulmak gerekiyor. Başka türlü söylersek, bilincin özgürleşmesi gerekiyor... Ne yaparlarsa yapsınlar "ekonominin gereği..." diyorlar. İyi de o zaman "ekonomi" neyin/kimin gereğidir?

Kamu kaynaklarıyla, insanların yediğinden içtiğinden feragat ederek ödediği vergilerle oluşturulan kurumlar, neden bu kadar kolay özel çıkarlar tarafından yağmalanabiliyor? Eğer devlet tevatür edildiği gibi kamu yararının, toplum yararının hizmetinde bir kurum, bir aygıt olsaydı, **herkesin** olan, birilerine satılabilir miydi? Hediye edilir miydi? Peşkeş çekilir miydi? Misyonu ve varlık nedeni özel mülkiyeti korumak ve büyütmek olan bir devlet söz konusuysa elbette edilebilir ve edilebiliyor. Fakat gözden kaçan bir şey var: Devlet bir yol, bir "kamu" binası ya da bir baraj, vb. inşa ettiğinde, toprağına el koyduğu insanlara bir tazminat ödüyor. Ama aynı devlet Petrol Ofisi'ni, TÜPRAŞ'ı, PTT'yi, Karabük Demir Çelik İşletmesi'ni, yolları, köprüleri, devlet üretme çiftliklerini, vb. kapitalistlere sattığında (hediye ettiğinde) kimseye bir tazminat ödemiyor! Aslında orada her birimizin, hepimizin payı yok mu? Onların kurulması herkesin katkılarıyla, ödedikleri vergilerle mümkün olmadı mı? Satıştan insanlara bir

20 Müslüman kapitalistler "helal suyu" keşfederek, özelleştirmede bir adım öteye gittiler. Demek ki utanmazlığı dinen "meşrulaştırmak" mümkün!

pay verilmemesi onların hakkını gasp etmek, haksızlık etmek değil midir? Neden bu konuda da bir kanun çıkarılmadı o halde? Devletin ne olduğu, özel mülkiyetin ne olduğu, bu ikisinin neden ve nasıl **bir** ve **aynı şey olduğu** bilinirse, durum netleşir... Her geçen gün **herkesin olanın, müştereklerin** dev şirketler ve açgözlü yeni yetme kapitalistler tarafından yağmalanması, gasp edilmesi, sorun edilmek bir yana, hâlâ bir başarı öyküsü olarak sunulabiliyor. İşte "büyüme" dedikleri böyle bir şey! Tabii başta burjuva iktisatçıları olmak üzere, anlı şanlı akademi üyelerinin, "kanaat önderlerinin", "akil adamların" ve medyanın etkili özendirmesi, desteği ve alkışları arasında...

İşte parlamento bunun için var. Kanunlar bunun için var. Onca devlet kurumu bunun için var! "İç Güvenlik Yasa Tasarısını" protesto edenlerin taşıdıkları bir pankartta: "*Devlet kendi şiddetine hukuk, bireyinkine ise suç adını verir*" yazılmıştı...[21] Aslında "*her türlü şiddete karşıyım*" dendiğinde, devletin şiddeti dışındaki "her türlü şiddet" kastedilir. Zira devlet demek şiddet demektir ve şiddet yoksa devlet de yoktur... Bu da demektir ki devlete karşı olmadan şiddete karşı olmak mümkün değildir... **Her türlü şiddete karşı olmak** demek, ezilenlerin direnme hakkını yok saymak demektir. Onun için kullanılan sözün ne anlama geldiğini bilmek önemlidir... Eğer ikiyüzlülüğü sevmiyorsanız, şeyleri adıyla çağırmaya niyetliyseniz, TBMM Genel Kurul Salonu'nda, başkanlık kürsüsünün arkasındaki duvarda yazılı olan "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" yazısını, "*Hâkimiyet kayıtsız şartsız mülk sahibi sınıfların ve onların devletinindir*" şeklinde değiştirmek iyi bir fikir olabilir...

21 Bkz. "Hiç Güvenlik: Bize yeni bir hukuk lâzım!" hptt://mustereklerimiz.org

3. İnsanlığın bekası, komünü (müşterekleri) ihya etmeye bağlı...

Akıl almaz bir hız ve kapsamda olmak üzere, toplumların temeli aşındırılıyor, üstelik ortaya çıkan bu yıkım tablosu bir de **başarı öyküsü** olarak sunuluyor. **Yıkıcı** ve **yaratıcı** bir sistem, tuhaf bir üretim tarzı olan kapitalizm, her ileri aşamada ortak yaşamın koşullarını yok ederken, insanlara başka hikâyeler anlatılıyor. Özel mülkiyetin her büyümesi, özel mülkiyet alanının her genişlemesi, ortak yaşam alanları ve araçları aleyhine gerçekleşiyor. Oysa "*müştereklerden (commons, communs) yoksun bir toplum, güneşi olmayan gökyüzü gibidir*" denmiştir. Her şey özelleştirilip özel mülkiyet kategorisine dâhil edilirken, her türden sorunlar ve kötülükler de çığ gibi büyüyor, doğa tahribatı derinleşiyor ve **büyük insanlık** için yaşam çekilmez hale geliyor. Bütün bunlar olup biterken, sorunların çözümünün adresi olarak **piyasa-devlet** ikilisi (birliği) ve "teknik bilim" gösteriliyor... Tüm bu olumsuzlukların, sosyal kötülüklerin ve ekolojik yıkımın asıl yaratıcısı o namıdiğer **üçlü** değil mi? Bu, bir sorunu yaratanı çözümün adresi olarak görmek ve göstermektir!

İnsanlık tarihinin geride kalan yaklaşık 500 yılı, topluma, toplumlara ait olana, **herkesin olana**, herkesin ortak kullanımına (zilyetliğine) sunulması gereken yaşam kaynaklarına, yaşam alanlarına ve araçlarına, özel şahıslar ve devletler tarafından el konulmasının, gasp edilmesinin, bunların onlardan çalınmasının, bunların yağmalanmasının, talan edilmesinin, sömürülmesinin, yok edilmesinin tarihi oldu. Lakin toplum ve doğa aleyhine yol alan bu **yıkıcılığın**, ilerleme, modernleşme, (bizim taraflarda "çağdaşlaşma", "muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkma"), kalkınma, büyüme, şimdilerde "sürdürülebilir kalkınma", "yeşil ekonomi", vb. adına meşru-

laştırılması, yegâne mümkün ve muteber bir şey veya **şeylerin normal hali** olarak sunulup dayatılması tuhaf bir ironi olmalıydı! Elbette saldırının olduğu yerde mutlaka direniş ve karşı saldırı da olmak zorundadır. Malum, **saldırı-karşı saldırı** diyalektiği diye bir şey var... Tüm bu zaman zarfında söz konusu süreçten zarar görenlerin itirazı, mücadelesi ve çığlığı da hiç eksik olmadı. Lakin artık o itirazın sonuç alıcı bir güce, etkinliğe ve yetkinliğe acilen ulaşmasını gerektiren bir zamandayız! Aksi halde itiraz edecek pek bir şey kalmayabilir.

İlerleyen sayfalarda insanlığın ve uygarlığın içine sürüklendiği felaketli durumdan çıkmanın muhtemel imkânları üzerinde kısaca durarak, "sevgili dünyamız, zarif gezegenimiz nasıl yeniden yaşanabilir bir 'yer' haline getirilebilir, yaşam nasıl yeniden anlamlı hale getirilebilir, yıkım nasıl önlenebilir..." soruları etrafında bir tartışma yürüteceğim. Latince bir deyim, *ars longa vita brevis* (*sanat uzun hayat kısa*) der. Aslında sorun büyük ama lafı da fazla uzatmamam gerekiyor. Meramımı olabildiğince kısa anlatmam gerekiyor, zira bu kitabın başlığında manifesto geçiyor ve manifesto kısa olmak zorundadır...

İngilizce *enclosure*, Türkçeye, **çitleme** veya **çevirme hareketi** olarak çevrilebilir. Süreç XIII. yüzyılda İngiltere'de başladı ve asıl rengini XVI. yüzyılda sömürgecilikle (kolonyalizm) aldı. Sanayi Devrimi'yle de kapsamı genişledi ve yoğunluğu arttı. *Enclosure Hareketi* (toprak çevirmeler) topluma ait olan veya topluluğun kullanımına sunulmuş olan, onun **zilyetliğinde olan** yaşam araçlarının ve alanlarının lordlar, yeni yetme kapitalistler ve devletler tarafından çitle çevrilerek, üzerinde yaşayanları dışarı atmak anlamında kullanılıyor. Üzerinde yaşadıkları topraklardan atılan köylüler/çiftçiler yaşam araçlarından mahrum edilip proleterleştiriliyor, aç ve açıkta bırakılıyor, sefalet ortamına itiliyor, dilenmek ve/

veya hırsızlık yapmak zorunda bırakılıyorlardı. Aralarında "şanslı" olanları sefalet ücretiyle yeni kurulan sanayi işletmelerinde çalışabilirlerdi... Otlakların, meraların, toprakların, ormanların, suyun. vb. varlıklı bir azınlık tarafından gasp edilmesine itiraz edenler, karşılarında "hukuk devletinin" kanunlarını, devletin polisini, ordusunu, kibarca "güvenlik güçlerini" buluyorlardı. Bu büyük hırsızlık ve gasp nasılsa "ilerleme" sayılıp "olumlu" ve "gerekli" bir şeymiş gibi sunuluyordu...

Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm* adlı ünlü eserinde, toprakların, meraların, otlakların, bir bütün olarak ortak yaşam alanlarının yağmasından söz ederken şöyle diyordu:

> Toprak çevrilmelerine haklı olarak, zenginlerin yoksullara karşı gerçekleştirdikleri bir devrim denilmiştir. Soylular bazen şiddete başvurarak, sık sık da baskı ve yıldırma yoluyla, eski düzeni bozuyor, eski yasa ve gelenekleri ortadan kaldırıyorlardı. Yoksulların ortak arazideki paylarını alenen ellerinden alıyor, onların eskiden geleneğin yıkılmaz gücüne dayanarak kendilerinin ve mirasçılarının bildikleri meskenleri yerle bir ediyorlardı. Toplumsal doku parçalanıyordu. Terk edilmiş köyler ve yıkılmış evler, ülkenin savunma mekanizmalarını tehdit eden, şehirleri yerle bir eden, nüfusunu azaltan, toprağını yıpratıp toza çeviren, insanlarını bizar eden, onları namuslu çiftçilerden dilenci ve haydut çetelerine dönüştüren devrimin acımasızlığına tanıklık ediyorlardı.[22]

Bundan tam beş yüz yıl önce (1516) Thomas More da *Ütopya* adlı klasik eserinde olup bitenlerin canlı tanığı olarak durumu şöyle dile getiriyordu:

> Geniş tarım topraklarını boşaltıp otlak yapıyorlar. Evleri yıkıp kiliseyi bırakıyorlar yalnız, onu da ağıl olarak kullanıyorlar. En çok oturulan en çok işlenen yerleri çöle çevi-

22 Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, s. 58.

> riyorlar. Ormanlara, parklara, av hayvanlarına ayırdığınız yerler yetmiyormuş gibi... Böyle doymak bilmez cimrinin biri binlerce dönümlük yeri kuşatıveriyor. İçindeki namuslu çiftçileri evlerinden çıkarıyor: kimini yalan dolanla, kimini zorla, kimini de türlü yollarla tedirgin edip yerlerini satmak zorunda bırakarak. Doyuracak karınları paralarından çok fazla olan bu köylüler (tarım çok kol isteyen bir iştir çünkü) çoluk çocukları, dulları, yetimleri, ana babaları ve torunlarıyla yollara düşerler. Doğdukları evden, karınlarını doyuran topraktan ağlayarak uzaklaşır zavallılar ve barınacak yer bulamazlar. O zaman kap kacaklarını, pılılarını pırtılarını yok pahasına satarlar. Onlar da bitince ne kalır yapılacak: çalmak ve Tanrı buyruğuyla asılmak. Yoksulluklarını dilencilikle sürdürmek isteyenler de çıkabilir: Onları da serseri diye yakalayıp zindana atıverirler. Oysa nedir suçları bu insanların? Çalışmaya can attıkları halde kendilerine iş verecek kimseyi bulamamak. Hem hangi işe girebilirler zaten? Topraktan başka şeyden anlamazlar ki. Eskiden yüzlerce kolun çalıştığı topraklarda koyunları otlatmaya bir tek çoban yeter.[23]

Marx da *Kapital*'in üçüncü cildinde şöyle diyordu:

> Ne bir toplum, ne bir ulus, ne de tüm çağdaş toplumların tamamı toprakların sahibidir. Onlar sadece kullanıcılardır, sadece yararlanıcıdırlar ve birer aile babası gibi (*boni patres familias*) iyileştirerek onu gelecek nesillere bırakmak zorundadırlar.

Enclosure (çitleme, çevirme) hareketinden söz edildiğinde ekseri İngiltere akla geliyor. Oysa vahşetin daha büyüğü başka yerlerde, başka kıtalarda, başka dünyalarda yaşanmıştı ve yaşanmaya devam ediyor. Topluma ait olanın, insanların ortak kullanımına sunulmuş olan müştereklerin (*commons, communs*) çitleme/çevirme (*enclosure*) yoluyla ele geçirilip,

23 Thomas More, *Ütopya*.

özel mülk kategorisine dâhil edilmesi, en kaba, en vahşi, en hoyratça yüzünü sömürgelerde (kolonilerde) gösterecekti. Avrupalı kolonyalistler başka kıtaların "ilk halklarının", "yerli halkların" üzerinde yaşadıkları toprakları sahipsiz, boş topraklar (*terra nullius*) ilan ettiler. Tabii o topraklar üzerinde yaşayanları da **başka şey** ilan etmek koşuluyla. Roma Hukuku'nda, Code Justinien'de (*Corpus iuris civilis*), topraklar dört statüye ayrılmıştı: (1) *res nullius*, kimseye ait olmayan, sahibi olmayan, herkesin isteğine göre kullanımına açık **sahipsiz** topraklar; (2) *res privatea*, şahıslara, ailelere ait olan topraklar veya aynı anlama gelmek üzere, özel mülkiyet konusu olan topraklar; (3) *res publicae*, kamusal bir kullanım için devlet tarafından tesis edilip kullanılan topraklar, şeyler ve (4) burada bizim meselemiz olan *res communes* (commons), yani **müşterekler**...

Avrupalı kolonyalistler Avustralya'ya vardıklarında, oradaki toprakları, her **şeyi boş, sahipsiz** topraklar, *terra nullius* ilan ettiler. Böylece kıtanın tüm kaynaklarına, varına yoğuna el koymayı **meşrulaştırdılar**. Artık her şeyin özel mülkiyet kategorisine dâhil edilmesinin yolu açılmış oluyordu... Her dört kıtada (Asya, Amerika, Afrika, Avustralya ve Yeni Zelanda) yaşayan insanlar **gerçek insan** sayılmadı. Nitekim *Encyclopedia Brittannica*'da Avustralya Aborijinleri'yle ilgili olarak: "*Avustralya'da insan (man) bir av hayvanıdır. Vaşaktan, leopardan, sırtlandan daha vahşi daha yırtıcıdır, kendi halkını yer*" deniyordu... Bir Avustralya el kitabında da Avustralya Aborijinleri yarı-vahşi köpeklere benzetiliyordu... Bir hayvan sayıldıkları, en azından "insan-altı" yaratıklar sayıldıkları için de bir hakka sahip olmaları mümkün değildi. O zaman üzerinde yaşadıkları topraklar da doğal olarak "*boş topraklar*", *terra nullius*, sahipsiz topraklar sayılacak ve kolonyalist Avrupalılar tarafından bu topraklara el

koyulması meşru, olağan ve gerekli sayılacaktı. Bu herhalde Batı medeniyetinin bir "gereğiydi"... Artık tüm kıtaların toprakları, her şeyi, kolonyalizmin, emperyalizmin hizmetine sunulabilir, özel mülkiyet statüsüne indirgenebilir, yağmalanabilir ve talan edilebilirdi...

Vandana Shiva'nın dediği gibi, Avrupalı uygar Beyaz Adam, işgali "keşif", hırsızlığı ve korsanlığı "ticaret", katliamları ve köleleştirmeleri de "uygarlaştırıcı misyonun" bir gereği sayıyordu.[24] Oysa katletmedikleri zaman köleleştirdikleri o halklar, toprağı yağmalanacak, metalaştırılacak, özel mülk statüsüne indirgenecek bir şey olarak görmüyorlardı ve ona öyle muamele etmiyorlardı. Onu bir "doyuran ana" olarak görüyorlardı. Eski bir Hint metninde "doymak bilmez ihtiyaçlarını karşılamak için doğal kaynağı aşırı kullanan açgözlü adam, başkalarının hakkına tecavüz eden bir hırsızdan başkası değildir" deniyordu...

Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı'daki ve kolononilerdeki (sömürge ülkeler) gibi bir *enclosure, çitleme, çevirme hareketi* söz konusu olmadı. İki nedenden dolayı: Birincisi, Osmanlı sosyal formasyonunda toprakta özel mülkiyet, kural değil, istisna idi, zira topraklar miri arazi statüsüne tabiydi ve padişah, toprakları Tanrı adına tasarruf ediyordu.[25] Bu durum, küçük çiftçilerin genellikle mütevazı bir yaşam için gerekli asgari toprağa ulaşmasını mümkün kılıyordu ve ikincisi de, Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altındaki halkların tasarruf ettiği topraklar, ülkeler, imparatorluk var oldukça koruma altındaydı, özel mülk statüsüne indirgenmesi kural değil istisna idi...

---

24 Vandana Shiva, *The Enclosure and Recovery of Commons, Tecnology and Ecology*, India, 1997.

25 Bu konuda bkz. Fikret Başkaya, *Bir Devlet Geleneğinin Anatomisi*, Öteki Yayınevi, İstanbul, 2015, 4. Baskı.

Fakat kapitalizm geliştikçe, yayıldıkça, imparatorluğu etkisi altına aldıkça, imparatorluğu yarı-sömürge statüsüne indirgedikçe, kapitalist üretim ilişkileri geliştikçe, müşterekler de o gelişmeden nasibini alacaktı. Ama ne olursa olsun, yakın döneme kadar Batı'dakine ve Batı dışındaki dünyadakine benzer bir *enclosure* hareketine maruz kalmayacaktı...

O halde müştereklerden ne anlaşılması gerekiyor veya müşterekler nasıl tanımlanabilir?

Müşterekler, Arapça bir sıfat olan **müşterek'in,** Türkçe çoğul eki "ler" eklenmiş versiyonu, çoğulu, **müşterekin, iştirak eden, ortak (olan), ortaklaşa, birlik, elbirliğiyle yapılan** anlamlarını içeriyor. Tam da Batı dillerindeki *commons, communs, comini, común*... kelimelerinin karşılığı. Daima çoğul olarak kullanılıyor. Genel bir çerçevede topluma ait olan, **herkesin olan** veya **hiçbir kimsenin olmayan** demek. Veya aynı anlama gelmek üzere, ortakça sahiplenmeye, **zilyetliğe** (*possession*), kullanmaya gönderme yapıyor.

Özel mülkiyet, kamu mülkiyeti (devlet mülkiyeti), kolektif mülkiyet dışında, nevi şahsına münhasır (*sui generis*) bir sahiplenme-kullanma biçimi. Bir kere piyasa (pazar) dışında veya piyasa içinde değil. İkincisi devlet ve/veya kamu mülkiyetinden de farklı, onun da dışında... Müşterekler üç şeyi varsayar: (1) Kullanılabilir bir kaynak olacak ki o kaynak doğal (toprak, su, hava, okyanuslar, toprak-altı, tohumlar, biyolojik çeşitlilik, vb.), sosyal, kültürel-entelektüel, dijital olabilir. Fakat bütün bunlar içinde doğal kaynakların özel bir yeri, farklılığı var: Doğal kaynaklar insanlar tarafından üretilmiş değillerdir. Bu yüzden de **ekonomik** anlamda "kaynak" değillerdir, sayılmamaları gerekir. Nitekim Karl Polanyi:

> ... emek, toprak, para, açıkça görüleceği gibi, meta değildirler; alınıp satılan her şeyin satılmak üzere üretilmiş olduğu yolundaki önerme bu unsurların durumunda geçerli değildir. Başka bir deyişle ampirik meta tanımına göre bunlar meta değildirler.[26]

derken söylemek istediği o idi; (2) **müşterekler**, o kaynağı, verili kaynağı kullanan, sahiplenen, zilyetliğine sahip olan bir topluluğu varsayıyor. Başka türlü ifade edersek, bir **kolektif özneyi** varsayıyor ve tabii (3) özne olan **topluluk** da o kaynağın nasıl kullanılacağını, nasıl tasarruf edileceğini kurallara bağlayıp öyle yönetir. Müşterekleri yöneten kurallar ve düzenlemeler yazılı olabildiği gibi, teamüle, âdetlere, geleneğe dayanıyor da olabilirler. Ekseri sanıldığının aksine **müşterekler**, başıboşluk, yaptım-oldu, işte isteyenin istediği gibi tasarruf ettiği, kullandığı şeyler değildir. Bir *no man land* alanı değildir.

Başka türlü söylersek, sadece kullanmak, tasarruf etmek değil, kullanma hakkı, koruma sorumluluğunu, ihtimam gösterme ve gelecek nesillere bırakma gereğini de varsayar. Sadece o kadar da değil, **müşterekler**, bir sınırı varsayar. Özel çıkar için biriktirmeye, özel çıkarı azamileştirmeye yabancıdır. Zımnen de olsa, bu dünyanın kaynaklarının sınırlı olduğu, dolayısıyla var olan kaynakların özenle kullanılması gerektiği kabulüne dayanır. Mesela, petrol kıt bir kaynak ve dolayısıyla "dikkatli" kullanılması, ihtimam gösterilmesi gerekirdi. Velev ki kıt olmasaydı bile (bu dünyada sınırsızlık mümkün değildir...), toprağın altı petrolle dolu olsaydı bile, petrolü olabildiğince az kullanmak gerekecekti zira aşırı petrol kullanımı evrensel bir **müşterek** olan atmosferi atmosfer olmaktan çıkarıyor. Örnekleri çoğaltmak mümkün...

---

26 Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, s. 91.

Burjuva iktisat teorisi, kolektif malları (İngilizcedeki *public goods*) dışlamayan, herkese açık olan ve **rakip** de olmayan mallar olarak tanımlıyor. **Rakip** olmamak demek, birinin kullanmasının, onu başkalarının kullanmasına mani olmaması anlamındadır. Mesela sokak lambaları, deniz feneri gibi. Birilerinin sokak lambalarından, deniz fenerinden yararlanması başkalarının aynı şeyi yapmasına mani değildir. Oysa **müşterekler**, hem merkezî devlet, hem yerel yönetimler, belediyeler hem de özel sektör (piyasa) tarafından sağlanan mal ve hizmetlerden farklı bir niteliğe sahiptir. Dışlayıcı değil ama **rakip** mal ve hizmetlerdir. Mesela **suyu** alalım: Yeraltı suları, nehir ve göl suları... herkese açıktır, "giriş serbesttir" lakin birinin kullanması başkalarının aleyhine olabilir. Bir ırmağın suyunu herkesin kullanabilmesi gerekir ama biri/birileri suyu kirleterek veya suyu keserek başkalarının kullanmasını zora sokabilir, engelleyebilir. Dolayısıyla **müşterekler** başıboşluk demek değildir. Bu yüzden yukarıda da söylediğimiz gibi, müştereklere ulaşma, tasarruf etme, kullanma kesin kurallara bağlanmıştır. Aksi halde **müştereklerin** varlık nedeni ortadan kalkardı. **Müşterekler,** kullanılan kaynağa ihtimam göstermeyi, özen göstermeyi, korumayı ve gelecek nesillere miras bırakmayı da varsayar...

Bu niteliklerinden ötürü de **müşterekler**, kendiliğinden ve doğası gereği ekolojik kaygıyı içselleştirmiş durumdadır. Eğer özel mülkiyet çılgınlığı, özelleştirme saçmalığı olmasaydı, şeylerin, yaşam kaynaklarının, insan ve toplum yaşamı için vazgeçilmez olan şeylerin ortak kullanımı veya aynı anlama gelmek üzere **müşterekler** söz konusu olsaydı, insanlık bugünkü gibi bir ekolojik yıkımla yüz yüze gelir miydi?

Ekseri devlet tarafından sağlanan mallar ve hizmetlerle **müşterekler** birbirleriyle karıştırılıyor, sanki bu ikisi bir ve aynı şeymiş gibi bir genel algı geçerli oluyor. Zira hem

devlet ve diğer kamu kurumları (belediyeler vb.) tarafından sağlanan kamu malları müşterekler olmadığı gibi, kolektif mal denilenler de müşreklere dâhil değillerdir. Mesela bir park hem devlet ve/veya belediyeler hem de bir vakıf tarafından kurulup yönetilebilir, bir üniversite de bunların her biri tarafından kurulabilir ve herkesin kullanımına sunulabilir, insanlar diledikleri gibi parkta dinlenebilir, gezinebilir, eğlenebilir, hoş vakit geçirebilir. Fakat herkese açık olmak bunları **müşterek** yapmaz zira onları oluşturup yöneten özne topluluk (komün) değildir. Zira müşterekler özne-kaynak birliğini varsayar. Aynı şey devlet veya belediyeler tarafından sağlanan mal ve hizmetler için de geçerlidir. Devletin sunduğu mal ve hizmetlerden herkes yararlanabilir, mesela postane herkese açıktır, belediye otobüsüne herkes binebilir, metroyu herkes kullanabilir. Bunlar hem herkese açık (dışlamayan- *non-exclusive*) hem de rakip olmayan (*nonrival*) mallardır, sizin kullanmanız başkasının kullanmasına engel değildir.

Kamu malları/hizmetleri, devlet tarafından üretilip sunulan şeylerdir, mesela parasız devlet okulları gibi. Kolektif mallarsa, piyasanın işleyişinden kaynaklanan zaafları, yetersizlikleri gidermeyi amaçlar. Amerikalı iktisatçı Paul A. Samuelson'un *public goods* dediği. Kolektif bir mal ve hizmet, kamu-özel işbirliğiyle de, şimdilerde moda olan *partenarya* şeklinde de (*public-private*) üretilip sunulabilir. Bir özel vakıf bir doğal alanı yönettiğinde üretilip sunulan kamu malı değil bir **kolektif maldır!** Dolayısıyla bu ikisi eş-anlamlı kelimeler değildir. Zira kolektif bir mal pekâlâ özel mülkiyet alanına da dâhil olabilir. Mesela bir dernek, bir özgür radyo kursa, radyo yayını herkese açıktır, dışlayıcılık (*exclusion*) söz konusu olmaz. Avlanma serbestse bu herkesin avlanabileceği anlamına gelir ama siz bir hayvanı avladığınızda başkasının avlaması-

nı engellemiş olursunuz. Orada **dışlama** yok ama **rakip** olma durumu var... Sulama suyu birçok tarım toplumunda bir **müşterektir**. Eğer şimdilerde olduğu gibi, su özelleştirilirse, kullanma bir para karşılığında yapılırsa, bir fiyat uygulaması söz konusu olursa, oradaki yasaklama bir siyasi-ekonomik tercihin sonucudur.

Bilgi bir kolektif maldır. Mesela benim **Pisagor teoremini** öğrenmem, başkasının öğrenmesine engel değildir. Özel malkamu malı ayrımı, onu üretenin niteliğine, **özneye** gönderme yapar. Bizde kolektif mal/kamu malı ayrımı neredeyse hiç yapılmaz. Kamu mal ve hizmetleri birincisi, rakip değildirler (*nonrival*) ve ikincisi, dışlayıcı (*non-exclusive*) değildirler. İsteyen herkes yararlanabilir.

Müştereklerin değil, özel mülkiyetin ve özelleştirmelerin trajedisi!

Kapitalizm bir üretim tarzı olarak tarih sahnesine çıktığı günden beri iki temel üzerinde yükseldi veya iki kaynağa dayandı: (1) müştereklerin gaspı; (2) ücretli emek sömürüsü. Kapitalizmin her ileri aşaması, toplumun ortak kullanımına sunulmuş olan, toplumun **zilyetliğinde** olan yaşam kaynaklarının özel mülk kategorisine dâhil edilmesi ve ücretli köleliğin genişlemesi ve derinleşmesi demeye geliyordu... Topluma ait olan doğal yaşam alanlarının ve "kaynaklarının" özel şahıslar (kapitalistler) ve devletler tarafından gasp edilmesi demek olan *enclosure* (çitleme-çevirme) XIII. yüzyılda İngiltere'de başladı. XVI. yüzyılda kolonyalizmle küresel boyuta taşındı ve Sanayi Devrimi'nin ardından XIX. yüzyılda yıkıcılığı daha da arttı ve dur durak bilmeden bugünlere kadar geldi. Şimdilerde, neoliberal küreselleşmeyle birlikte yıkım ve yok etme hızını ve yoğunluğunu artırarak devam

ediyor. Tabii her zaman olduğu gibi, insanlar da yaşam alanlarına yönelik saldırıya direnmeye devam ediyor.

Bu satırların yazıldığı saatlerde ve günlerde Cerattepe'de koca bir Artvin halkı hırsızı püskürtmek için kahramanca direniyordu. Tam sekiz aydır varlığına ve haysiyetine yönelen saldırıya direniyordu. Bir maden şirketi; TC'nin polisini, jandarmasını, askerî birliğini arkasına alarak, zırhlı araçlarla, TOMA'larla, biber gazıyla... saldırıyordu. Fakat işi sağlama almışlar. Sadece Artvin'in polisi ve jandarması, "özel harekâtçıları" yeterli görülmemiş olacak ki, 6 vilayetten çevik kuvvet, polis, jandarma ve askerî birlik çağrılmış. Elbette büyük düşmana büyük orduyla saldırmak gerekirdi ve öyle yapmışlar... Yeşil Artvin Derneği Başkanı Neşe Karahan, "*Biz de 20 yıldır direniyoruz. Bizim silahımız yok. Başka hiçbir şeyimiz yok. Bedenimizle bütün canlıların yaşam hakkını savunuyoruz*" dedikten hemen sonra gözaltına alınmıştı... Devletin ne olduğunu, özel mülkiyetin ne olduğunu, "güvenlik güçleri" denilenin ne olduğunu merak edenler Cerattepe'ye bakabilirlerdi... Oysa bir şirketin kâr etmesi için sadece on binlerce Artvinlinin yaşamı ve geleceği riske atılmış olmuyor, aynı zamanda bir doğa harikası yok edilmek isteniyor. İyi de gaspçılar cephesi bu yıkımı nasıl savunuyorlar? Hırsız yaptığını nasıl gerekçelendiriyor? Cevap çok basit: Böylece GSYİH (milli gelir) artacak, yeni iş imkânları yaratılacak, ekonomi büyüyecek, işsizlik önlenecek, Türkiye kalkınacak, dünyanın en büyük ekonomileri ligine dâhil olacak. Evet, öyle, eğer siz yıkımı ve yok etmeyi bir marifet sayarsanız neden olmasın?

Burjuva iktisat teorisi, özel mülkiyet kategorisine dâhil olmayan, metalaşmamış, parayla alınıp satılmayan, kâr getirmeyen hiçbir şeyi muteber saymaz. Nitekim İngilizcede özel mülkiyet konusu olmayan topraklara *waste land* deniyordu. Eğer bir toprak birilerinin özel mülkü değilse, birileri tara-

fından gasp edilmemişse, bir **kayıp, telef edilmiş, israf edilmiş** sayılıyor. Aslında burjuva iktisadı kıtlık yaratmak, kıtlığı yönetmek üzerinedir. Oysa tam tersinin yapılması gerekirdi... Sorun bolluğu yönetmek olmalıydı. Bir şey kapitalistler tarafından ele geçirilmemişse, gasp edilmemişse, özel mülk statüsüne indirgenmemişse, parayla alınıp satılmıyorsa, kâr etmeye yaramıyorsa, ona **serbest mallar** denir ve anlı şanlı iktisat biliminin ilgi alanının dışındadır. Soylu iktisat bilimi öyle lüzumsuz işlerle meşgul olmaz... Aslında ona **kıtlık yaratma bilimi** de diyebilirsiniz.

Kaliforniya Üniversitesi'nde biyoloji profesörü olan Garett Hardin'in, 1968 yılında ünlü *Science* dergisinde "The Tragedy of the Commons" (Müştereklerin Trajedisi) başlığını taşıyan bir makalesi yayınlandı. Hardin, o makalede, herkesin kullanımına açık otlakların nasıl **harap** olduğunu anlatarak, oradan dâhiyane bir sonuca varıyordu: Müşterekler (*commons*) doğal kaynağın uygun kullanımına elverişli değildir, o halde özelleştirilmeleri, özel mülkiyet statüsüne indirgenmeleri, değilse devletleştirilmeleri gerekir (devlet ve sermaye de bir ve aynı şey olduğuna göre...). Aksi halde "rasyonel" bir kullanım, dolayısıyla doğal kaynağın korunması mümkün olmaz!

Garett Hardin, bir otlakta hayvanlarını (koyunlarını, sığırlarını) otlatanlardan her biri, daha çok hayvanı otlağa sokma, otlağı diğerleri aleyhine aşırı kullanma **eğilimindedirler** çünkü *homo economicus*'turlar, her biri kendi çıkarını düşündüğünden otlak tahrip edilir, sürdürülebilir olmaktan çıkar, diyor. "Her birinin bencil davranışının sonu doğa tahribatı, dolayısıyla **trajedi** olur" demek istiyor. Eğer Hardin'in tezi geçerli olsaydı, yüzlerce, binlerce yıl varlığını sürdüren otlakların esamesi bile okunmazdı! Hardin, **müşterekleri** başıboşluk, *no man land* olarak görüyor. Oysa geride kalan sayfalarda

kısaca değindiğimiz gibi, **müştereklер** (*commons*, *communs*), kuralsızlık, başıboşluk, sorumsuzluk, yaptım-oldu anlayışı ve pratiği değildir; **kaynak, kaynağı kullanan topluluk (özne) ve kurallar üçlüsü** demektir... Tabii söze "insan *homo economicus* bir yaratıktır, özel çıkarı dışında gözü bir şey görmez" diye başlanırsa, öyle bir kabulden hareket edilirse, elbette iş karakolda biter, velhasıl **trajedi** mukadderdir. Oysa gerçek dünyada durum Hardin'in tasavvur ettiği gibi değil. Tam tersine insanlığın geride kalan tarihi, **müştereklerin** başarılı örneklerine tanıklık ediyor.

Aslında Hardin, ekolojik kaygılarla, doğal çevreyi koruma amacıyla o sonuca varsa da **Dimyat'a pirince gittiği** kesin! Onun **müştereklerin trajedisi** tezine sermaye çevrelerinin mal bulmuş mağribi gibi sarılmalarının nedeni, **müştereklerin** gaspını, özelleştirilmesini, özel mülk kategorisine indirgenmesini, yağma ve talanını meşrulaştıran **teorik bir argüman** sunmasındandır. Nitekim Nobel Ödülü sahibi Amerikalı iktisatçı Elinor Ostrom, Hardin'in tezini yalanlayan çok sayıda başarılı örnek sunuyor...

O halde, asıl trajedi, **müştereklerin trajedisi** değil ne var ne yoksa özelleştirilip, özel mülkiyet statüsüne indirgenmesi, bir kâr aracına dönüştürülmesi. Hardin'in ileri sürdüğü gibi, sorun müştereklerin varlığı değil, yokluğu... Aslında her şey apaçık ortada. Özelleştirmelerin büyük bir "başarı" sayıldığı ve fütursuzca dayatıldığı geride kalan son 30-40 yılda, doğal çevre tahribatı görülmemiş düzeyde arttığına, ekolojik yıkım derinleştiğine göre... **Müştereklerin** ortakça kullanımı durumunda mutlaka "tahrip edildiği", "imha edildiği", "yok edildiği" şeklindeki kabulün gerçek dünyada bir karşılığı yok ve olması da mümkün değildir. Genel olarak topluma, topluluğa ait olanın, topluluğun zilyetliğindeki **müştereklerin** her zaman hüsranla sonuçlandığı, insanların **ortak olana** özen gös-

termediği şeklindeki anlayış, hâkim burjuva düşüncesinin ve burjuva iktisat teorisinin bir uydurmasıydı...

Müştereklerin yıldızı neden parladı?

Müştereklere ilk saldırı XIII. ve XVIII. yüzyıllar arasında İngiltere'de gerçekleşti. Ünlü **çitleme** veya **çevirme** (*enclosure*) hareketi şeklinde tezahür etti. İngiltere kırları çitlerle, bariyerlerle çevrildi. Çitleme, topluluğa, komüne mensup olan otlaklardan, meralardan, meşeliklerden vb. serbestçe yararlanmanın yasaklanmasıydı. Topraklar lordlar, devlet ve yeni yetme kapitalistler tarafından entansif hayvancılığa (koyun yetiştiriciliği) tahsis edildi. Yaşadıkları topraklardan atılan köylülerin, kır insanlarının şanslı olanları ancak kurulacak tekstil fabrikalarının **ücretli köleleri** olabilirlerdi. Böylece kapitalizmin gelişmesinin yolu açılıyordu. Müştereklerin özelleştirilip, özel mülk kategorisine dâhil edilmesi üretimi artırmayı (prodüktiviteyi) amaçlıyordu ve tam bir soygun anlamına geliyordu. Aslında orada söz konusu olan Marx'ın ilkel birikim (*accumulation primitive*) dediğiydi.

Fakat XVIII. yüzyıla gelindiğinde müşterekler (*commons*) hâlâ büyük önem taşımaya, önemli bir varlığa sahip olmaya devam ediyordu. Müştereklere dâhil olan "kaynaklar", "varlıklar" belirli kurallara göre kullanılıp yönetiliyordu. Hâlâ özelleştirmeler (*enclosure*) bir haksızlık, hırsızlık veya aynı anlama gelmek üzere bir gasp olarak görülüyordu. Zira **müştereklere** dâhil varlıklar, müşterekler olarak kalmalıydılar! Topluluğa (*community*) aittiler ve öyle olmaları gerektiği için... Aslında **müştereklerin** gaspına karşı yüzyıllardan beri yürütülen mücadele, Sanayi Devrimi'yle sahneye çıkan işçi sınıfı mücadelesinin öncüsü ve habercisiydi...

Fakat 1870'li yıllardan 1980'li yılların başına kadarki dönemde, neden ve nasılsa, **müşterekler** (*commons*) kavramı neredeyse tamamıyla gündemden düşmüş, unutulmuştu. Artık ondan sonra ayrım devlet-sermaye, kamu-özel veya özel sektör-devlet ikilisine ve karşıtlığına indirgenmiş, **müşterekler** kavramı da denklemin dışına atılmıştı...

Fakat kavram tuhaf bir şekilde ABD'de Garett Hardin'in 1968'deki "Müştereklerin Trajedisi" (The Tragedy of the Commons) adlı makalesiyle ama **olumsuz** bir biçimde yeniden gündeme gelmişti. Yukarıda kısaca değindiğimiz gibi, Hardin, **müştereklerin** ihyasını, geliştirilmesini, korunmasını önermek şurada dursun, yok edilmelerini, özelleştirilmelerini, değilse devletleştirilmelerini öneriyordu. Üstelik bunu müşterekleri "koruma" adına ileri sürüyordu. Ve tabii Hardin'in "teorisi", neoliberallerin elini güçlendirecekti. İngiltere'de Margaret Thatcher'in (1979) ve ABD'de Roland Reagan'ın (1981) iktidara gelmeleriyle bu dünyada kâr vadeden ne varsa özelleştirilecek, yağma ve talan hız kazanacaktı. Aslında o tarihten sonra neoliberalizmin (ultra-liberalizm densin) dayatılması, **müştereklere** toplu savaş ilan etmek anlamına geliyordu...

İşte 1980 sonrasında, neoliberal küreselleşmeyle birlikte yeniden hız kazanan özelleştirme dalgasına **İkinci Çitleme Hareketi** (*The Second Enclosure Movement*) denecekti. İlk defa bir bakterinin telif hakkının tanınması, **canlı olanın** da metalaştırılıp bir kâr aracına dönüştürülmesinin, özelleştirilmesinin, özel mülkiyet statüsüne dâhil edilmesinin yolunun açılması ve her alanda özelleştirmelerin pupa yelken yol alması, kritik bir eşiğin aşılması demekti. Belki bardağı taşıran son damlaydı... İşte 1980'li yıllarda ve sonrasında **fikrî mülkiyet hakları** böylece gündeme gelmişti. Artık biyolojik

çeşitlilik, tohum, akla gelen ne varsa özelleştirilip, bir kâr aracına dönüştürülüyordu.

Elbette böylesi kapsamlı bir saldırı söz konusuyken, o süreçten zarar görenlerin sessiz ve tepkisiz kalmaları beklenemezdi. Nitekim dünyanın her yerinde yeryüzünün lanetlileri seslerini yükselttiler ve toplumsal hareketler bütün çeşitliliğiyle sahnedeki yerlerini aldı. Müştereklere sahip çıkmak ve onları geliştirmek üzere harekete geçtiler ve müşterekler yeniden emekçi kitlelerin, bir bütün olarak yeryüzünün lanetlilerinin yeni umudu, yeni ufku haline geldi...

Toplumsal hareketlerin çoğalması ve çeşitlenmesi, birer sosyal aktör olarak sahnedeki yerlerini alması, müşterekler alanındaki bilimsel-akademik-entelektüel ilgiyi ve çabayı da yeniden canlandırdı. Aslında bu durum, sosyal mücadelelerle, bilimsel-entelektüel yaratıcılık arasında nasıl bir diyalektik ilişki olduğunu bir defa daha gösteriyordu...

İnsan ve toplum yaşamı için hayati öneme sahip olan doğal, sosyal, kültürel-entelektüel kaynakların metalaştırılması, paralılaştırılması, özelleştirilmesi tarihin hiçbir döneminde bugünkü boyutlara ulaşmamıştı. Doğal kaynakların, emeğin ve paranın metalaştırılmasına, neoliberal küreselleşme çağında bilginin, kültürün, sağlığın, eğitimin, haberleşmenin, genetiğin manipülasyonunun, biyolojik çeşitliliğin, canlının, tohumun, velhasıl insan ve toplum yaşamının tüm veçhelerini angaje eden bu dünyada ne varsa özelleştirilmesinin eklenmesi, insanı inkâr etmek değil midir? Koskoca bir insanlığın varlığı, bekası ve mutluluğu, doğanın korunması gereği kısa vadeli kâr hırsına, doymak bilmez özel çıkarlara feda edilebilir mi?

Özetle 1980 sonrasında müştereklerin yağma ve talanının insan havsalasını zorlayacak boyutlara ulaşması karşısında yükselen mücadele ve ona eşlik eden bilimsel-entelektüel iti-

raz, **müştereklerin** sahneye çıkıp, XXI. yüzyılda insanlığın yeni umudu olmasının nedeni olacaktı...

Müşterekler neden vazgeçilmezdir?

Gezegeni korumak, geleceği güvence altına almak ve bu amaçla da başka bir uygarlığa giden yolu aralamak... İşte bugünün ve gelecek nesillerin yüzleşmek zorunda oldukları hayati sorun bu... Tabii bunu yapabilmek de şeylerin farkına varmakla, farkında olmakla mümkün! Artık şeylerin gerçeğine nüfuz etme, somut gerçeklikle yüzleşme zamanı gelip çattı!

Bir uygarlığın performansı, "gelişmişlik seviyesi", "yetkinliği" ortakça sahip olduğu doğal, sosyal, ekonomik, kültürel **müştereklerin** kapsamına ve genişliğine bağlıdır. Nitekim Aristoteles, bundan yaklaşık 2400 yıl kadar önce, ortak şeylere sahip olmayan hiçbir toplumun var olamayacağını söylemişti...

Oysa şimdilerde ortak yaşamın gereği olan ne varsa hızlı bir tempoyla yağmalanıyor. Ve bu yağma "büyüme", "kalkınma" bizde "muasır medeniyet seviyesini yakalama" adına sunulup meşrulaştırılıyor... Eğer bu sefil süreç, bu dizginlerinden boşanmış metalaşma, şeyleşme, "özelleştirme" dalgası vakitlice durdurulamaz ise, artık insanlığın ve uygarlığın bir geleceği olması mümkün değil. Zira ortakça/topluca sahiplenilmesi/kullanılması/yararlanılması gereken tüm ortak varlıkların ve zenginliklerin, dar bir kapitalist oligarşi tarafından hoyratça sömürülmesi, yağmalanması, talan edilmesi, sahiplenilmesi, özel mülk statüsüne indirgenmesi, sadece sosyal mahiyetteki kötülükleri büyütmekle kalmıyor, ekolojik yıkımı da azdırıyor ve canlı yaşamını riske atıyor. Üstelik toplum-doğa metabolizmasında da bir "kırılma"ya neden

oluyor... Dolayısıyla, doğanın kendini yenilemesini problemli hale getiriyor.

Ne yazık ki, şimdilerde özelleştirilmeyen, metalaştırılmayan, bir kâr aracına dönüştürülmeyen hiçbir şey kalmamış gibi... Oysa topraklar, otlaklar, su, denizler, ormanlar, tohum, vb. insan ve toplum yaşamının temelini oluşturuyor. Ve yaşam kaynaklarına bedava ulaşma hakkının söz konusu olmadığı durumlarda, insanların güvensizlik ortamına, sefalet ortamına sürüklenmesi kaçınılmazdır. Oysa **müştereklerin** mevcudiyeti, insanların en azından mütevazı bir yaşam sürmelerini, sefalet ortamına sürüklenmemelerini sağlar. Fakat ekseri gözden kaçan bir şey var: **Müştereklerin** önemi ve değeri onlar ortadan kalktığında, yok olduğunda anlaşılıyor ve tabii iş işten geçiyor. Mesela hava kirlendiğinde fark edilir, su kirlendiğinde ve parayla satıldığında fark edilir. Gezi Parkı'ndaki ağaçlar, belediyenin adamları tarafından kesilmeye kalkılmadan önce **görünür, fark** edilir değildir... İstanbul'un ormanları üçüncü köprü ve üçüncü hava limanı için iş makinaları sahaya inmeden önce "görünür", "fark edilir" değildir. İşte Yassı Ada imara açılmadan önce oradaki ağaçlarla ilgili bir farkındalık söz konusu değildi... Eğer netameli bir maden şirketinin yıkım araçları, Cerattepe'ye sokulmasaydı, o doğa harikasının "görünürlüğü" olmayacaktı...

Bu söylediklerimi tüm **müşterekler** alanlarına teşmil etmek mümkündür... Denizlerdeki balıklar ancak yok olduklarında sorun edilebiliyor. Oysa bu dünyanın kaynakları sınırlı, dolayısıyla hovardalığın bir âlemi yok! Zira ortakça sahiplenilen, yararlanılan **müşterekler,** sadece bizim yaşamımızın temelini oluşturmuyor, aynı zamanda yaşam kalitemizin de güvencesi!

Eğer devletler **müştereklerin** koruyucusu, garantörü olsalardı, o zaman ormanlar, geleneksel bilgi mirası, su, biyolojik

çeşitlilik, vb. riske girmezdi. Oysa geride kalan yaklaşık 500 yıllık tarihsel pratik, devletlerin tam da birer **müşterekleri** yok etme aracı olduklarını gösteriyor. Zira devlet olmadan yağma ve talan mümkün değildir! **Müşterekler** alanının özel mülkiyet lehine yok olabilmesi, ancak devlet sayesinde mümkündür. Durum böyleyken, bir de insanlar devletten **müşterekleri** korumasını talep ediyorlar. Kimi, kime şikâyet ettiklerini sanıyorlar? Maden şirketinin Cerattepe'ye nasıl geldiğini gözlerinizle görmediniz mi?

Müştereklerin, doğası gereği ademimerkeziyetçi bir varlığa ve işleyişe (kullanıma) sahip olmaları gerekiyor. Tek merkezli değil, çok merkezlidirler. Bu özellik de demokratik bir yaklaşımın ön koşuludur. Ve bu niteliklerinden ötürü de özyönetimi özendiren bir özelliğe sahiptirler. Zira orada kural bugünün burjuva toplumunda olduğu gibi rekabet değil, tam tersine, **işbirliğini** öğrenmek ve hayata geçirmektir.

Müşterekler teknoloji sorununa da farklı bir yaklaşımı varsayar. Zira kapitalizmin ürettiği ve kapitalizmi genişletilmiş bir ölçekte yeniden ve yeniden üreten teknoloji, iki şeye yarıyor: (1) doğayı tahrip etmek ve (2) zenginliği küçük bir azınlığın elinde toplamak. Mevcut durumda teknoloji, iktidarın, bir elitin, dar bir oligarşinin, daha doğrusu bir plütokrasinin elinde toplanması sonucunu doğuruyor...

Aslında **müştereklerden** söz etmek, çeşitlilikten söz etmektir. Zira **müşterekler**, "çeşitliliğin ve farklılığın birliğidir" denmiştir ki bu da sorunlara kolay çözüm olmadığı anlamına gelir. Kullanıma hazır verili bir şema, kolay bir formül yok! Bir kere **açıklığa** ve dışımızdaki **çeşitliliğe** saygılı olmak gerekiyor. Başka türlü söylersek, her bir topluluğun, ortak kullanım konusu olan kaynaklara ulaşma ve kullanma yol ve yöntemlerine, denetimine, bizzat kendisinin karar vermesi gerekiyor. Hiçbir dış otoritenin herhangi bir şeyi empoze et-

mesine, dayatmasına izin verilmemesi gerekir. Her topluluk (komün) sadece kendi için uyumu gözetmekle yetinmemeli, diğerleriyle uyumu da gözetmelidir. Özellikle dünya ölçeğindeki kaynaklar söz konusu olduğunda da aynı kuralın ve anlayışın geçerli olması gerekir. Zira insanlık bir bütündür ve yaşanabilir bir dünya ancak **karşılıklılık** temelinde mümkündür.

Müşterekler ekolojik veçheyi içerir. Dolayısıyla, farklı bir bakışın, bir **yeşil vizyonun** esin kaynağı olabilir. Bu da burjuva iktisatçılarının "dışsal ekonomiler" (*externalities*) dediklerini sorun etmeyi, ekolojik "maliyetleri" dikkate almayı varsayar. Ve **müşterekler** bilincinin içselleştirildiği durumda, eşzamanlı olarak hem sosyal hem de ekolojik sorunlar birlikte ele alınabilir ve çözümler üretilebilir. Orada kural hiç kimseyi dışlamamak, sorunları bütünlüğü dâhilinde ele almaktır...

Tabii müşterekler ister istemez farklı dünya görüşlerini kapsar. Bu nitelikten ötürü de sosyalistler, komünistler, anarşistler, özyönetimciler, ekolojistler, çevre duyarlılığı olan "cemaatler", devlete karşı eleştirel bir yaklaşım içinde olanlar, vb. **müştereklerin** ortak hareket edebilecekleri bir zemin sunar. Başka türlü söylersek, ikircikli olmayan bir tarzda piyasayı ve devleti sorun edenlerin **çeşitlilik içinde birliğini** varsayar ve bu kolay bir şey değildir... Bu vesileyle bir hususu da hatırlatmak gerekiyor. Müşterekler piyasayı külliyen dışlayacak diye bir kural da yoktur ve zaten öyle bir şey eşyanın tabiatına aykırı olurdu. Bu önemli teorik sorunun tartışmasına burada girmiyorum. Elbette kolektif çıkarı feda etmemek kaydıyla insanların yaratıcılığına saygılı olmak mutlaka gerekiyor.

Müşterekler *"yaşamın kumaşıdır"* denecektir. Zira insanlar katılmayı, paylaşmayı, bölüşmeyi, karşılıklılığı, alıp ver-

meyi sever. Bu, insanın olağan, vazgeçilmez halidir ki onların yaratıcı potansiyelini güçlendirir. Son tahlilde insan **sosyal bir hayvan** olduğuna göre...

Son olarak şunu söyleyebiliriz: Ekolojik sorunlara yönelik ilgiye ve kaygıya insana dair ilgi ve kaygı da eşlik etmelidir ki bu, **sosyal müşterekleri** geliştirmeyi, **sosyal müşterekler alanını** genişletmeyi gerektirir. Şimdilerde doğayı korumaktan daha çok söz ediliyor ve bu son derecede önemli, lakin "*insanı koruyalım*" diyenler pek ortalıkta görünmüyor... Zira tuhaf bir çelişik durumla karşı karşıyayız. Bir taraftan özellikle Birleşmiş Milletler Örgütü çevrelerinde **insani kalkınmadan** söz edilirken, işte **yoksulluğun kökünü kazımak**tan söz edilirken, sınırlı sosyal haklar ve hizmetler de bir bir yok ediliyor! Bu rahatsız edici bir çelişki değil mi? Netice itibariyle söylenenle yapılan arasında devasa bir uçurum var! Aslında oldum olası egemenlerin **yoksullukla mücadele** söylemi tam bir yalan, rahatsız edici bir ikiyüzlülüktü. Oysa her zaman ve ısrarla söylediğim gibi, **asıl mücadele edilmesi gereken yoksulluk değil zenginlik olmalıdır**! Eğer samimiyseler yapılacak şey gayet basit: Nasıl, bir zaman geldi kölelik yasaklandıysa, neden aynı şekilde yoksulluk da yasaklanmasın? (Gerçi kölelik yasaklandı ama **ücretli kölelik sistemi** yerli yerinde duruyor!)

Sosyal müşterekler ekolojik müşterekler analojisiyle anlaşılabilir. İki halde de ortak olanın, paylaşılanın korunması söz konusudur. Sosyal müşterekler, bireyi korumak amacıyla topluluk (komün) tarafından oluşturulmuş müştereklerdir ve özellikle neoliberal küreselleşme çağında, geride kalan yaklaşık 35-40 yılda sosyal müşterekleri yok etmek için her şey yapılıyor.

4. Cumhuriyet (*res publica*) yurttaşı, demokrasi sosyal eşitliği varsayar.

Her gün sıkça kullandığımız birçok kelimenin/kavramın gerçek dünyada reel bir karşılığı yok. Kelimeler ve kavramlar, içerikleri boşaltılmış olarak ve ekseri birer ideolojik manipülasyon aracı olarak kullanılıyor, egemenlik aracı işlevi görüyor. Başka türlü söylersek, "bilinci köreltmeye", ideolojik bulanıklık yaratmaya yarıyorlar! İşte cumhuriyet, yurttaş, demokrasi kelimeleri gibi... Türkiye'deki rejime 1923'ten beri cumhuriyet deniyor ama bu zaman zarfında adından başka "gerçek" cumhuriyetle pek bir ilgisi olmadı. Zira o tarihte sadece rejimin adı değiştirilmişti.[27] Anayasaya, resmî binaların ön cephesine, resmî kâğıtlara, sınır kapılarına "cumhuriyet" yazıldı diye oradaki rejimin cumhuriyet olması gerekmiyor. Bir devlete "demokratik halk cumhuriyeti" adı koyuldu diye onun "demokratik halk cumhuriyeti" olması gerekmediği gibi... Dolayısıyla cumhuriyetin adı vardı ama kendi yoktu!

İnsanlar çoğunlukla şeylere, olup bitenlere, toplumsal olaylara ve süreçlere devlet tarafından baktıkları, egemen sınıfların gözüyle baktıkları, onların istediği gibi düşündükleri, düşünmeye zorlandıkları, düşünemez duruma getirildikleri için, var olduğu söylenenle gerçekten var olan arasında veya **söylemle gerçek** arasında bariz bir uyumsuzluk sürüp gidiyor. Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet "kutsal" sayılırdı. Osmanlı İmparatorluğu'nun budanmış, ufalmış doğrudan devamı olan Cumhuriyet döneminde de devlet "kutsal" sayılmaya devam etti. Oysa devletin **kutsal** sayıldığı yerde, cumhuriyetten söz etmek abesle iştigaldir! Eğer şeylere, eleştirel bir gözle bakılmıyorsa neden olmasın? Elbette "cumhuriyet, Eski Rejim'in doğrudan devamıydı" derken, "mülk sahibi sı-

27 Bkz. Fikret Başkaya, *Yeni Paradigmayı Oluşturmak*, s. 17-58.

nıflar cephesinde de hiçbir şey değişmedi" denmek istenmiyor. Onlar için "iyi şeyler" olmuştu elbette... Oysa "cumhuriyet ilan edilmeden önce rejim nasıldı, ilan edildikten sonra ne kadar, ne yönde, nasıl değişti..." gibi sorular sorulabilseydi, tartışılabilseydi, durumu netleştirmek de mümkün olabilirdi ve tabii o zaman her şey farklı görünürdü...

"Türkiye'deki rejimin cumhuriyetle bir ilgisi yoktu" demek, elbette başka yerlerdekinin matah bir şey olduğu anlamına gelmez. Aslında sıkıntı, bir şeyi veya şeyleri ne olduğuyla değil de, ne olmadığından hareketle tanımlamaktan, adlandırmaktan kaynaklanıyor. Başta türlü ifade edersek, eskilerin tabiriyle **mefhum-u muhalifinden** hareketle tanımlamaktan, adlandırmaktan kaynaklanıyor. İşte krallık değilse, cumhuriyettir, saltanat değilse cumhuriyettir, diktatörlük değilse demokrasidir gibi... Ne olmadığı, ne olduğunun neden garantisi olsun? Neden, yönetenlerin değişmesi yönetimin de değişmesinin garantisi olsun? Öyle bir özdeşlik mi var? Kaldı ki bizde yönetenler cephesinde de bir değişiklik olmamıştı. Değişen yegâne şey söylemdi, retorikti, **dildi**, bir de bazı "yeni" kurumların devreye sokulmasıydı... Velhasıl **Eski** olanın yeni bir retorikle sunulmasından ibaretti. Yönetilenler cephesinde, ezilen ve sömürülen sınıflar katında kayda değer bir değişiklik, bir "yenilik" olmamıştı... Devletin 1923 yılında kurulduğu şeklinde yaygın bir anlayış var. 1923'te devlet kurulmadı, devlet olduğu yerde duruyordu. Sadece devletin adı değiştirildi... Cumhuriyetin 29 Ekim 1923'te ilanı da bildik bir hükümet darbesinin (*coup d'état*) sonucuydu. Ve darbeyle "yeni bir şey" yapılmazdı, yeni bir şey kurulmazdı... Zira darbeler, yeni bir şey yapmak için değil, mevcut olanın sürdürülmesi, korunması, takviye edilmesi için yapılır. Geride kalan yaklaşık 50-60 yılda yapılan darbeleri hatırlayın, ne demek istediğim anlaşılacaktır!

Cumhuriyet* (res publica) *yurttaşı varsayar.

Cumhuriyet, cumhur, cumhuriyet, Arapça bir sıfat, "millete, halka mahsus" anlamına geliyor. **Hükümet-i cumhuriyet** de, Cumhuriyet Hükümeti demek. Bizdeki **cumhuriyet kelimesi** Latincedeki *res publica*'nın, Fransızcadaki *république*'in karşılığı. *Res publica* da, herkesin olan, halka ait olan demek. Meramımızı Kadir Cangızbay'dan bir alıntı daha iyi anlatabilir:

> Cumhuriyet (*res publica*), yani "herkesin olan". Ancak buradaki "herkesin olan"lık, cumhuriyetin herkesin üstünde, herkesin dışında, herkesin kendi kendisinden üstte tutup kendisine sahip çıkması gereken kutsal bir şey olması anlamına gelmiyor; tam tersine cumhuriyetin "herkesin olan"lığı, insanların kendisine sahip çıktığı her şeye eşit uzaklıkta yer alması suretiyle kurulan bir "herkesin olan"lık. İşte bu yüzden de cumhuriyetin her şeyden önce, daha doğrusu kendi tanımı gereği eşitlikçi olması gerekiyor.[28]

Kadir Cangızbay, aynı kitabın başka bir yerinde de "*Bir kavram olarak Cumhuriyet, insanı olduğu değil, yaptığı şeyler temelinde, dolayısıyla da öznelliği çerçevesinde ele alan bir düzendir*"[29] diyor. Gerçekten Cumhuriyetin cumhuriyet olabilmesi için, **yurttaş, vatandaş** denilenin de bilinçli **özne** olması gerekiyor. Aksi halde padişahın **kulunun, vatanın kulu** olması mukadderdir.[30] Ve zaten olan da o idi... Bizdeki **yurttaş, vatandaş** kelimeleri, Fransızcadaki *citoyen*'in Türkçeleştirilmiş versiyonu gibi görünse de onu karşıladığı söylenemez. Zira Fransızcadaki *citoyen*, sitenin sorunlarıy-

28 Kadir Cangızbay, *Hiçkimsenin Cumhuriyeti*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2000, s. 65.

29 Kadir Cangızbay, *Hiçkimsenin Cumhuriyeti*, s. 25.

30 Bkz. Fikret Başkaya, *Bir Devlet Geleneğinin Anatomisi-Yediyüz*, 5. Baskı, Öteki Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 281-335.

la ilgilenen anlamındadır, dolayısıyla **aktif** özneye gönderme yapıyor. Oradaki site de Site Devletini ima ettiğine göre, yurttaş politikayla ilgili olan demek. Oysa Büyük Türkçe Sözlük'te yurttaşın, vatandaşın, karşılığı şöyle: "Yurtları veya yurt duyguları bir olanlardan her biri". Dolayısıyla bir **aidiyet** durumuna gönderme yapıyor, **bilinçli aktif** özneye değil. O halde bizdeki yurttaş-vatandaş, Fransızcadaki *concitoyen*'nin karşılığı olabilir ancak! Ve *concitoyen*, aynı şehirde, aynı ülkede yaşayan demek... Netice itibarıyla sadece bir devletin sınırları dâhilinde yaşayan, ona tabi olan biri anlamında değil, tebaa değil, bilinçli bir **politik** özne... "Siz artık bugünden sonra yurttaşsınız" dendi diye yurttaş olunmaz! İşte bir devlet tarafından verilmiş bir nüfus cüzdanına, şimdilerde kimlik numarasına sahip olmakla, 4-5 yıl arayla önüne konan sandığa oy atmakla yurttaş olunmaz. Zira birtakım hakların tanınması, "verilmesi", "bahşedilmesi", pratik yaşamda o hakların **reel bir karşılığı** olduğu anlamına gelmez! Öyle bir **kesinlik** yoktur... Yurttaş, hakları ve sorumlulukları yasalarla tarif edilmiş, belirlenmiş biri değildir sadece. Eğer o haklar kazanılmışsa, kullanılabiliyorsa bir kıymetiharbiyesi olabilir. Kaldı ki **kazanılmamış haklar, verilmiş** haklar her zaman kolaylıkla geri alınabilir ve alınabiliyor! Aksi halde "yurttaş" kelimesi içi boş olmaktan kurtulamaz. Hakların teorik-soyut planda formüle edilmiş olmaları başka şeydir, o hakların fiilen kullanılması, ete kemiğe bürünmesi farklı şeydir.

O halde yurttaşı yurttaş yaptığı varsayılan hakların varlığı, katılımın gerçekleşmesi, hangi durumda mümkün olabilir? Ya da insanın reel bir politik özne, gerçek bir yurttaş olmasının önkoşulu nedir? Yurttaşı var eden önkoşul veya iki şey: sosyal eşitlik ve özgürlük. Bunlar yoksa öyle bir temel, öyle bir geri plan yoksa yurttaş da yoktur... Skandal düzeyde sosyal eşitsizliğin olduğu yerde, bireyin politik sürece katıl-

ması mümkün olabilir mi? Orada bireyin iradesinin bir dahli olabilir mi? Eşitlik ve özgürlük yoksa yurttaş yoktur ama cumhuriyet de yoktur. Eğer bir insan varlığını, yaşamını başkasına, başkalarına tabiiyet koşullarında sürdürebiliyorsa, herhangi bir şekilde başkalarına bağımlıysa, özgür değilse, yurttaş olması mümkün değildir. Yaşamak ve var olabilmek için kocasının eline bakan, bir başına yaşamını sürdürebilir durumda olmayan bir kadın ne kadar yurttaş olabilir? Aşiret ve/veya tarikat reisinin istediği partiye oy veren bir "maraba", bir mürit yurttaş sıfatını hak eder mi? Bağnaz resmî-egemen ideoloji tarafından beyni dağlanmış birinin kullandığı oyun bir karşılığı olabilir mi? Yurttaş, **yurttaş bilincini** varsaydığına göre... Demokrasi, eşitlik ve özgürlük düşmanı elitler, oligarşinin adamları tarafından, antidemokratik yasalara göre kurulup işletilen, üstelik bir de "demokrasinin vazgeçilmezi" sayılan bir siyasi partiye oy veren biri, yurttaş sayılabilir mi? Kaldı ki ilerleyen sayfalarda kısaca da olsa değineceğimiz gibi, zaten "temsilî demokrasi" denilenin demokrasiyle bir ilgisi yok! Oysa yurttaş, kamusal alana, politik etkinliğe müdahale yeteneği, dahli olandır. **Yönetme ve yönetilme** yeteneğine sahip olandır...

Başka türlü söylersek, insan "yurttaş doğmaz", kendiliğinden yurttaş değildir. Cornelius Costariadis'in dediği gibi, yurttaşlığın öğrenilmesi gerekir. İnsanın kendi haysiyetine sahip çıkabilir durumda olabilmesi, bilinçli olmayı, bilinçli olmak da bir çabayı, eğitimli olmayı gerektirir. Costariadis, "*mesele insanlara aritmetik öğretmek değil, yurttaş olmayı öğretmektir. İnsanlar şöyle bir etrafa bakmıyorlar da televizyona bakıyorlar*"[31] derken kastettiği o. İki saati sadece reklam olmak kaydıyla, günde altı saat televizyon seyredenin "şöyle

31 Cornelius Costariadis, *Démocracie et relativisme*, Mille et une nuit, 2010, s. 96.

bir etrafa bakmaya, olup bitenlere dair kafa yormaya" vakti ve niyeti olabilir mi? Ya da ne kadar olabilir? Netice itibarıyla yurttaş olmak, politik özne olmayı, cumhuriyet de yurttaşı varsayar.

Demokrasi insan haysiyetinin gerçekleşmesidir.

Bugünkü Batı siyasi düşüncesinin **Kadim Grek** (Eski Yunan) uygarlığından esinlendiği, onun mirasçısı olduğu bir sır değil. Aynı şekilde, muhtemel iktidar (hükümet) biçimlerine dair bugüne yansıyan ilk tartışmaların o dönemde yapıldığı da biliniyor. Lakin sınırlı da olsa, başka bazı kaynaklarda, Atina demokrasisinden çok önce, Mezopotamya'da (Suriye), halk meclislerine dayalı demokratik bir yönetim biçiminin, Atina'dakinden 2 bin yıl kadar önce yaşanmış olduğu ileri sürülüyor.[32] Birazdan Heredot'tan aktaracağımız anekdot öyle bir şeyin mümkün olabileceği fikrini güçlendiriyor. Aslında bu durum bizim için şaşırtıcı değil, zira insanlık tarihi son birkaç yüzyılda Batılılar tarafından yazıldı ve yazılan o tarih, Avrupa-merkezli ideolojik yanılsamalarla maluldü, dünyanın Batılılar tarafından yazılan "resmî tarihiydi". Avrupalı tarihçiler ve düşünürler tarihi Kadim Grek'le başlatmak gibi bir saplantıya sahiptirler. Oysa Avrupa-merkezli ideolojiyi tartışıp aşmak ve dünya (insanlık) tarihini yeniden yazmak mutlaka gerekiyor...

Heredot tarihinden bir anekdot:

Hikâye bugünkü İran'da (Fars) geçiyor. "Yedi senyör bir darbeyle müneccimlerin (mages) iktidarına son veriyorlar. Ve bundan sonra nasıl yönetmek gerektiği, hükümet (iktidar) şeklinin nasıl olması gerektiğini tartışmak üzere

32 Bkz. Ndongo Bamba Sylla, "Deconstruire le discours démocratique, Penser et pratiquer la politique autrement", *FSM Tunis 2015*, file FMA/ FTM.

bir konsey oluşturuyorlar. İçlerinden biri, Otanès, otoritenin (iktidarın) halka bırakılmasını öneriyor ve şöyle diyor: "Esasen monarşi nasıl iyi bir hükümet olabilir? Monark kimseye hesap vermeden her istediğini yaptıktan sonra! En erdemli adam bile bir kere o şerefe nail olduğunda, çok zaman geçmeden tüm iyi meziyetlerini kaybeder. Zira kıskançlık her insanda mündemiçtir (içkindir), monarkın konumu ve sahip olduğu avantajlar onu küstahlığa iter. Her kim ki, bu iki kusura sahipse, tüm kusurlara da sahiptir. O halde çözüm ne olabilir? Demokratik bir hükümette bunlar olmaz" diyor. "Birincisi, insanların politik eşitliği ilkesine başvurulur ki, bu her şeyin en iyisidir; ikincisi, monarkın neden olduğu tüm olumsuzluklar bertaraf edilir. Devlet görevlileri (*magistrats*) kura usulüyle seçilir, yönetimden sorumludurlar ve tüm kararlar ortaklaşa alınır" diyerek, sözünü "velhasıl her şey halktadır" diyerek bitiriyor.

Mégabyse ise oligarşinin kurulmasını öneriyor: "Halk ne akla ve ne de sağduyuya sahiptir. O halde! Hiçbir eğitim almamışken, iyiden, kötüden, onurdan, dürüstlükten habersizken, ona bu iş nasıl emanet edilebilir? Ne yaparsa düşünmeden, ölçüp tartmadan, başına buyruk yapar. ... O halde en erdemli adamları seçmeli, görevlendirmeliyiz; gücü onların eline vermeliyiz ve tabii biz de onlardan biri olmak kaydıyla."

Söz sırası Darius'a geliyor. "İyi bir adam olmak kaydıyla, tek adam hükümetinden daha iyisi yoktur. ... Kararlar gizli alınır ve düşmanlar haberdar olmaz. Bu, oligarşinin geçerli olduğu durumda mümkün değildir: Hükümet kamu yaşamını yöneten birkaç kişiden oluştuğu için, aralarında düşmanlık ve şiddet eksik olmaz. Her biri kendi fikrini dayatmak ister. Demokrasiye gelince, o daha iyi değildir: Halk yönettiğinde devlette karışıklık kaçınılmazdır. Yolsuzluk (*corruption*) bir kere musallat oldu mu, kötüler birbirlerine düşman olacağı-

na daha da kenetlenirler, karşılıklı olarak birbirlerini yeniden üretirler."

Darius konsey tarafından onaylanır ve Otanès şöyle der: "Persliler (İranlılar) unutmayın ki, içimizden biri kral olduğunda ben onun rakibi olmayacağım. Ne emir vermek, ne de itaat etmek isterim. Size imparatorluğu bırakıp çekiliyorum ama bir şartla, hiçbirinizin iktidarı altında olmayacağım." Ve gidiyor! O halde monark nasıl seçilecekti? Ertesi sabah at üstünde kent kapısında buluşulacak, gün doğarken atı ilk kişneyen kral ilan edilecekti!"[33] Ah şu at var ya! Ne demeli?

Geride kalan yaklaşık iki bin yıllık dönemde bu üç hükümet (iktidar) biçiminden biri olan demokrasiye pek itibar edilmeyecekti! Velhasıl hep "erdemlilerin" saltanatı geçerli olacaktı. Tabii erdemin ne olduğu, erdemlinin kim olduğuna da kendileri karar vermek şartıyla...

"Batı demokrasisi" de denilen *temsilî demokrasi* koca bir yalandı!

Batı Avrupa'da Eski Rejim (*Ancién Régime*) yıkılıp yenisi gündeme gelince, ister istemez bundan sonra "kim yönetecek", "nasıl yöneteceğiz", "nasıl bir yönetim, nasıl bir hükümet şekli olacak" sorusu da gündeme gelmişti. Kesin olan bir şey vardı ki artık **eskiler** yönetmeyecekti... İyi de o zaman kim nasıl yönetecekti? İşte yere göğe sığdırılamayan Batı demokrasisi, temsilî demokrasi o sorunun cevabı olarak gündeme gelecek ve dayatılacaktı!

XVIII. ve XIX. yüzyılın başında elitler (muhafazakârlar, radikaller, entelektüeller, "yeni yetme kapitalistler" ve devrimciler), halkın kendi kendini yönetmesi demek olan demokrasiye karşı bir ittifak oluşturmuşlardı. Doğrudan de-

33 Heredote, *Histoires*, Livre III, s. 80-84.

mokrasinin neden mümkün olmadığına dair itirazlar ileri sürmüşlerdi. O dönemin başlıca demokrasi karşıtı, antidemokratik argümanları şunlardı:

1. Demokrasi tüm yurttaşların **doğrudan politik katılımını** varsaydığına göre, büyük bir devlette bu mümkün değildir. Bu fikirde olanlar için demokrasi, ancak az nüfuslu küçük ülkelerde uygulanabilir. İşte 30-40 bin kadar (Tabii bu rakama kadınlar dâhil edilmiyordu...).
2. İkinci argümana göre, demokrasi bir terör hükümeti demektir ki uzun ömürlü olması, kalıcı olması mümkün değildir. Zira halk meclisleri hiziplerin, fraksiyonların ortaya çıkmasına uygun bir zemin oluşturur. Eninde sonunda da istikrarsızlık ve hükümetin çatlaması, dağılması kaçınılmazdır... Zaten elitler, demokrasinin özgürlükle bağdaşmaz olduğunu söylüyorlardı! Herhalde özgürlükten sadece kendi özgürlüklerini, sömürü, yağma ve talan özgürlüğünü anlıyorlardı!
3. Üçüncüsü, demokrasi farklı sınıflar arasındaki çatışmayı yönetemez, etkin bir "hakemlik" yapamaz! Zenginden alıp fakire verecektir ki böyle bir hükümet **tarafgir** bir hükümet demektir. Netice itibarıyla "iyilerin", varlıklı azınlığın aleyhine sonuçlar ortaya çıkarır...
4. Aslında dördüncü gerekçe gerçek niyeti öncekilerden "daha iyi" ifade ediyor. Şöyle: Demokrasi, sermaye birikimine, zenginliğin bir azınlığın elinde toplanmasına izin vermez. Sosyal eşitliği tesis etme yönünde önlemler alır. Ve böylece zenginlik yaratmanın yolu kapatılmış olur (J. J. Rousseau boşuna "adına layık bir demokraside lüks olmaz" dememişti...). O halde müreffeh (zengin) bir toplum yaratmak için başka bir hükümet tarzı gerekir...

Eğer "doğrudan demokrasi" uygulanabilir değilse, geriye temsilî demokrasi kalıyordu! Aslında temsilî demokrasi, elitlerin kurnazca bir ideolojik manipülasyonuydu. Bidayette **temsil** krallığı püskürtmek, etkisizleştirmek amacıyla gündeme gelmişti. Ve iki tarafı keskin bir bıçak işlevi görecekti. Bir taraftan kralın (Eski Rejim'in densin) gücünü sınırlarken, diğer yandan da halk egemenliğinin, demokrasinin önünü kesme kaygısı ve amacı vardı! Daha açık ifade edersek, **temsilî hükümet** baştan itibaren demokrasinin panzehri olarak gündeme getirilip dayatılmıştı... Amaç, devrimlerin önünü kesmek, varlıklı sınıfın, mülk sahibi sınıfın (daha genel olarak da burjuvazinin) iktidarını, servetini ve zenginliğini güvence altına almak, ayrıcalıklı azınlığı korumaktı. Zaten ona "yeteneklilerin", "ehil olanların" hükümeti, "burjuva hükümeti", "seçilmiş aristokrasi", "ılımlı aristokrasi", aristokrasi demokrasisi anlamına gelen "aristodemokrasi" de diyorlardı!

Temsilî demokrasi kavramı ilk defa 1777 yılında ABD'nin kurucu babalarından Alexandre Hamilton tarafından kullanılmıştı ki Hamilton yeminli bir demokrasi düşmanıydı... Özetlemek istersek, **temsilî demokrasi** tam bir *oxymore* idi. Malum, *oxymore*, karşıt anlamlı, zıt anlamlı iki kelimeyi yan yana getirmek anlamındadır. Buna **kavramın kendisindeki çelişki** (*contradiction dans le terme*) de deniyor. Yapılan ve yapılmak istenen, ideolojik bulanıklık yaratma, şeyleri olduğundan farklı gösterme operasyonudur. Onun için kelimelerin önüne konulan niteleme sıfatları yalan söylemenin, kelimenin içini boşaltmanın, durumu tahrif etmenin hizmetindedir. Neden demokrasi demek varken, temsili demokrasi deniyor? Neden kalkınma demek varken "sürdürülebilir kalkınma" deniyor? Neden "katılımcı demokrasi" deniyor? Katılım olmadan demokrasi olamayacağına göre? Eğer gerçekten kalkınma diye bir şey olsaydı, önüne "sürdürülebilir"

niteleme sıfatını koymaya gerek olur muydu? Aslında ilerleyen dönemde temsili demokrasi kavramı, kitleleri aldatmaya, oyalamaya yarayan bir ideolojik manipülasyon işlevi görecekti... Temsili demokrasi dendiğinde sanki demokrasinin devamı söz konusuymuş gibi bir izlenim yaratılmak isteniyor... Oysa gerçek dünyada söz konusu olan, katıksız bir antidemokratik zihniyetin veya felsefenin mahsulüydü...

Zira demokrasinin geçerli olduğu durum, tüm yurttaşların eşitliğini ve onların politik iktidara katılmalarını varsayar. Dolayısıyla politik iktidarın rotasyonu bizzat halk içinde gerçekleşir. Kura ve rotasyona dayalı politik işleyiş, eşitlik ilkesinin de bir gereğidir ve onunla uyumludur. Her soruna dair alınan kararda, her konuda halkın dahli esastır. Temsilî demokrasi söz konusu olduğundaysa seçimler, mülk sahibi yönetici sınıfın iktidarını tesis etme ve sürdürme aracıdır. Zira oradaki amaç, "yetenekli olanları", "ehil olanları" iktidara taşımaktır. Başka türlü söylersek, mülk sahibi sınıfların iktidarını tesis etmektir... Halkla ayrıcalıklı elitler arasına duvar örmektir... Seçimler, mülk sahibi sınıfların, kura ve rotasyon da halk sınıflarının amacını gerçekleştirmenin "araçlarıdır"... Başka türlü söylersek, demokrasinin gerçekleşmesinin araçları olan kura ve rotasyon, iktidarın "halk içinde" el değiştirmesini sağlarken, seçimler sadece iktidarın ayrıcalıklı azınlık içinde el değiştirmesini, dolayısıyla elitlerin iktidarının devamlılığını sağlar. Bu yüzden Aristo, seçimlerin oligarşik bir araç, oysa kuranın demokratik bir işleyiş olduğunu söylemişti. Nitekim Spinoza da benzer görüşler ileri sürmüştü...

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda "kuvvetler ayrılığı" fikri, krallığın gücünü yeni yetme sermaye sınıfı lehine sınırlama amacı taşırken, Karl Polanyi'nin de ifade ettiği gibi, XIX. yüzyılda özel mülkiyeti (yeni sermaye sınıfının çıkarını) halktan

korumak amacıyla kullanıldı. Amaç halkın sosyal eşitlik ve demokrasi talebini püskürtmekti. Halkı bütünüyle ekonomik alanın dışına atmaktı! ABD'nin 1787 tarihli anayasası tam da bu iş için biçilmiş kaftandı ki amaç, zenginlik biriktirme aşkıyla yanıp tutuşan azınlığın önünü açmaktı. Hamilton buna "kontrol etmek" demişti!

Şimdilerde "kuvvetler ayrılığının" bu kadar önemsenmesinin, yere göğe konmamasının sebebini hiç düşündünüz mü? Zaten ekonomik liberalizm başlı başına bir "kuvvetler ayrılığı doktrini" değil miydi? Bugünün "demokratları" politik alanda bir kuvvetler ayrılığını (yasama, yargı, yürütme) hararetle savunuyorlarken, ekonomik liberalizm partizanları da ekonomik alanın politik alandan ayrılması gerektiğini söylüyorlar. Ekonomik alan mülk sahibi sınıfın "korunmuş alanı" olmaya devam ettikçe, orada demokrasiden söz edilebilir mi? Oysa "kuvvetler ayrığı teorisi" XIX. yüzyıl sosyalistleri tarafından kategorik olarak reddedilmişti... Yere göğe sığdırılamayıp demokrasinin timsali sayılan Amerikan Anayasası, halkı bütünüyle politik iktidarın dışına itiyor ki katıksız antidemokratik bir anayasadır... Zaten Amerikan Anayasası'nda "demokrasi" kelimesi bir defa bile geçmiyor... Orada anayasa, varlıklı sınıfların elinde halkı oyunun dışında tutmanın bir aracıdır!

Sonuç olarak, şimdilerde geçerli "temsilî demokrasi" pratiğinin kelimenin gerçek anlamındaki demokrasiyle bir ilgisi olmadığını akıldan çıkarmamak gerekiyor. Zira temsilî hükümet demek, halk iktidarını sınırlamak, etkisizleştirmek, halkı oyunun dışına atmak, azınlığın çoğunluk üzerindeki iktidarını pekiştirmek ve sürekliliğini sağlamaktan başka bir şey değildir... Dolayısıyla, "demokrasi" olmayanın demokrasiymiş gibi sunulması söz konusu. Amaç kitleleri aldatmak, oyalamak! Bu yüzden "temsilî demokrasi" kavramının döne-

min ekonomik liberalizm şampiyonları tarafından inatla ve ısrarla savunulması boşuna değildi. Temsilî demokrasiyi uygulanabilir yegâne hükümet şekli olarak sunma gayreti içindeydiler. Aynı burjuva ve proleter kavramları gibi, demokrasi kavramını da kullanmaktan özenle kaçıyorlardı. Netice itibarıyla "temsilî demokrasi", oligarşik ilkenin geçerli olduğu bir sistem demektir. Kapitalizm de bu dünyada ne var ne yoksa metalaştırıp, özelleştirip, özel mülkiyet kategorisine dâhil ettiğine göre... Velhasıl "temsilî sistem" demek, iktidarı altın tepside oligarşiye sunmak demektir...

Doğrudan demokrasi değilse demokrasi değildir.

Geride kalan yaklaşık 2500 yıllık dönemde, adına layık yegâne demokrasi pratiği "Atina demokrasisi" denilendi. Orada özgür yurttaşlar sorunları halk meclislerinde özgürce tartışarak karara bağlıyor ve kararlar kura ve rotasyon esasına dayalı bir yöntemle belirlenen "yöneticiler" tarafından da uygulanıyordu. İşte kelimenin gerçek anlamında bir demokrasi (*demos-kratos*) ancak böyle hayata geçirilebilirdi. Zira orada ne bir aristokrasinin ne bir monarşinin ne de bir oligarşinin yönetimi (iktidarı) söz konusu değildir ve olamaz. Orada geçerli olan, özgür yurttaşların özgür iradesinin tecelli etmesidir.

Atina demokrasisinin (doğrudan demokrasinin) dışlayıcılığı, kadınları, köleleri, "yabancıları" içermemesi, sürecin dışına atıyor oluşu, oradaki demokrasi pratiğinin tu-kaka edilmesine neden olmuş ve "doğrudan demokrasinin" itibarsızlaştırılmasının gerekçesi yapılmıştır. Elbette toplum çoğunluğunu dışlayan bir yönetim tarzının eleştirilmesi haklı ve gereklidir ama bu tür bir gerekçeyle orada geçerli sistemin toptan mahkûm ve inkâr edilmesi de doğru değildir. Eğer

mesele dışlayıcılıksa, bugünün "temsilî demokrasi" pratiğinin Atina demokrasisindekinden çok daha dışlayıcı olduğunu rahatlıkla ileri sürebiliriz. Seçimler yapılıyor diye halk temsil mi edilmiş oluyor? Neden söz edildiği biliniyor mu? Seçenle seçilen arasında bir "temsil" ilişkisi olduğu mu sanılıyor? Öyleyse seçilenler kimi temsil ediyor? Oligarşiyi "temsil etmiyorlar mı"? Zaten seçilen de seçtiren de bizzat oligarşi değil mi? Demokrasinin timsali sayılan Amerika Birleşik Devletleri'nde kullanılan oyun bir değeri, bir karşılığı, bir kıymetiharbiyesi var mı? Türkiye'de her 4-5 yılda bir yapılan seçimlerde kullanılan oyun bir karşılığı olduğunu kim söyleyebilir. Eğer bir karşılığı olsaydı Türkiye bugün bu durumda olur muydu? Aslında ortada temsil diye bir şey yok ama oligarşinin oyununa gelmek var...

Söylediğimi biraz daha anlaşılır kılmak için bir örnek verelim: Atina'da demokrasi pratiğinin geçerli olduğu yıllarda, mesela Perikles döneminde bir yabancı Atina'yı ziyaret etseydi ve birkaç günlük gözlemin sonunda kendi kendine "Buradaki rejim ne mene bir şey, burada nasıl bir hükümet (iktidar) var, burayı kim yönetiyor?" sorusunu sorsaydı, cevap ne olabilirdi? "*Burayı özgür yurttaşlar yönetiyor*" olurdu herhalde! Zira ortada bir oligarşi, bir monarşi yoktu! O halde ne yapmak gerekirdi? Atina demokrasisi "dışlayıcı" diye demokrasiden vazgeçmek mi, yoksa demokrasi pratiğine, dışlanmış olan toplum kesimlerini de dâhil etmek mi? Zira "dışlayıcılık" gerekçesiyle demokrasiyi reddetmek, "çocuğu leğendeki kirli su ile birlikte atmak" gibi bir şeydir... Demokrasi eğer, yukarıda söylediğim gibi, nihai tahlilde "insan haysiyetinin gerçekleşmesi" demekse, o zaman doğrudan demokrasi pratiği dışında bir çözüm de yok demektir! Aksi halde oligarşik yönetimlerin demokrasi diye yutturulması kaçınılmazdır.

Batı demokrasisi de denilen "temsilî demokrasiyi" taklit etmeye kalkmak, hem gereksiz hem de zaten mümkün değildir!

Aslında oligarşi dememek için demokrasi deniyor. Dolayısıyla Batı'da geçerli olanın gerçek anlamdaki demokrasiyle bir ilgisi yok. Orada emekçi halkın, halk çoğunluğunun veya sıradan insanların politikayı belirleme "yeteneği" yok. O yol "temsilî demokrasi" denilen tarafından kapatılmış bulunuyor. Oysa demokrasi, "politikanın ne olması ve nasıl yapılması gerektiği" sorusundan bağımsız değildir. Eğer toplumun yapısı, kurumları, örgütlenme tarzı ve işleyişi sorgulanabiliyorsa, sorgulanmaya açıksa, insanlar yaşadıkları topluma dair her temel sorunu tartışabiliyor, tartışmalara müdahil olabiliyorsa, politik ve sosyal kurumların yapısı ve işleyişi de dâhil olmak üzere, yasalar ve yönetmelikler değiştirilebiliyorsa, toplumu oluşturan yurttaşlar toplumsal/politik sürece gerekli olduğu her zaman ve her durumda müdahale edebiliyorsa (itiraz, eleştiri, tartışma, öneri, karar alma sürecine katılma), başka türlü söylersek, toplum kendisi hakkında düşünebilir ve gereğini yapabilir durumdaysa, orada politikanın, politika yapmanın bir anlamı, bir değeri, velhasıl bir kıymetiharbiyesi var demektir...

Demokrasiden söz edebilmenin ikinci koşulu da politika yapmanın **herkesin işi** olmasını varsayar... Ya da demokrasi, politikanın **herkesin** şeyi (*chose commune*) olduğu, herkes tarafından, "bilinçli yurttaşlar" tarafından içselleştirildiği, sahiplenildiği, önemsendiği durumda mümkündür. Etienne Balibar, politikanın evrensel bir hak sayılması gerektiğini söylediğinde, herkesin sorununun herkesin ilgi, kaygı ve sorumluluk meselesi olması gerektiğini kastediyordu. Buna **politikanın sosyalleşmesi** de diyebilirsiniz... Velhasıl de-

mokrasi insanlar arasında politik, ekonomik ve sosyal eşitliği, daha da ötede müşterekleri varsayar ve bunlar arasındaki karşılıklı belirleyicilik ilişkisi hayati öneme sahiptir. Bu yüzden kapitalizm ve demokrasi, yan yana getirilmeleri uygun olmayan, caiz olmayan iki kavramdır. Zira kapitalizm böler, kutuplaştırır ve dışlar. Burjuva toplumunda ekonomik alanla politik alan birbirinden ayrılmış, ekonomik alanın yönetimi, mülk sahibi sınıfların, oligarşinin tekeline bırakılmış durumdadır. Böylesi bir ayrımın geçerli olduğu bir toplumda, politik alanda oynanan "demokrasi oyununun" (siyasi partiler, seçimler, vb.) bir sirk oyunu olmanın ötesine geçmesi mümkün değildir ve zaten geçemiyor... Oysa demokrasi, her türlü hiyerarşiyi ve ayrımcılığı reddeder.[34]

Aslında Batı'da devletlerin değil ama belki toplumun demokratikliğinden söz edilebilir. Elbette gerçek anlamda bir eşitlik asla söz konusu olmamak kaydıyla. O halde soru şu olabilir: Neden Batı'da, emperyalist ülkelerde bir demokrasi oyunu oynanabiliyor da dünyanın geri kalanında oynanamıyor? Zira *Democracy Index*'in 2014 raporuna göre dünyada 26 "başarılı demokrasi" var. Bu 26 ülkenin sadece dördü; Maurice, Malta, Uruguay ve Costa Rica, Batı dışında ve OECD ülkeleri grubuna dâhil değil. Üstelik bunlar çok az nüfuslu küçük ülkeler. Ülkelere 10 üzerinden not veriliyor. Birinci sıradaki Norveç'in notu 9,93, sonuncu sıradaki Kuzey Kore'nin notu da 1,8. Türkiye üçüncü ligde ve 98. sırada. Notu da 5,12...

Fakat gözden kaçan bir şey var: "Başarılı demokrasi" denilip "geçer not alan" 26 ülkenin nüfusu, dünya nüfusunun sadece %12'si. Lakin dünya GSYİH'sinin, dünya zenginliğinin %65'ine el koyuyorlar. Ve "kişi başına düşmeyen" ortala-

34 Bkz. Fikret Başkaya, *Yeni Paradigmayı Oluşturmak*, s. 227-242 ve *Çığırından Çıkmış Bir Dünya*, s. 229-258.

ma gelir 43 bin dolar... Afrika'daysa, "kişi başına düşmeyen gelir" 743 dolar! Ekseri Batı'nın "demokrasi performansı", orada hukuka saygı gösterilmesiyle, oralardaki rejimlerin "hukukun üstünlüğüne" dayanıyor olmasıyla açıklanıyor. Batı'nın zenginliğinden, "demokrasi performansından" söz edenler 500 yıllık Batı egemenliğinden, sömürgecilikten, emperyalizmden, köleleştirmeden, proletaryanın sömürüsünden, özetle dünyanın geri kalanından taşınan emperyalist ranttan hiç söz ediyorlar mı? Eğer saraydakiler refah içinde yaşıyorsa, o neyin karşılığıdır?

Dolayısıyla, Batı'nın, emperyalist ülkelerin zenginliği ve "demokrasi performansıyla" dünyanın geri kalanının yoksulluğu ve "demokrasi zaafı" arasında çok bariz bir **karşılıklı belirleyicilik** ilişkisi var! Eğer öyleyse: Birincisi, dünyanın geri kalanının Batı gibi olması mümkün değildir. Zira biri **öyle** olduğu için öteki **böyle**! Bu da yeryüzünün **lanetlilerinin** zengin Batı'yı taklit etmesinin, bizdeki tabirle, muasır medeniyet seviyesini yakalamasının mümkün olmadığı anlamına gelir... Bir de bugünkü ilişki tarzının, geçerli güç dengesinin ters yüz edildiğini düşünün, o zaman hâlâ Batı'nın demokrasi performansından söz edilebilecek midir? Emperyalist dünya sistemi varlığını korumaya devam ettikçe, dünya yoksullarının Batı'daki yaşam standardını da oradaki "demokrasi performansını" da yakalaması asla mümkün değildir. Kaldı ki orada geçerli olan da zaten demokrasi değil, bir "temsil yanılsaması"... O halde sonu olmayan yoldan çıkmak gerekiyor ve bu mümkün. Bunun için "başka türlü düşünmeye" ve "başka türlü yapmaya" cüret etmek yeterli. Doğrudan demokrasi uygulanamaz, mümkün değil diyorlar. Öyleyse bir insanın 100 bin kişiyi "temsil etmesi" mümkün müdür? Genel oy hakkının varlığı, belirli aralıklarla seçimlerin yapılması "demokrasinin" garantisi sayılabilir mi? Seçilenlerin "seçenleri" temsil

etmesi mümkün mü? Sahip olunmayan "iktidar" seçimle, delegasyon usulüyle başkasına devredilebilir mi? Netice itibariyle temsilî demokrasi, demokrasinin inkârıdır ve insanlığın ona mahkûm olması da gerekmiyor...

5. Yaratıcı Ütopyanın gerekliliği

Eğer başka gezegenlerden "biri" dünyamızı ziyaret edip, "dışarıdan bakmanın" avantajına da sahip olarak, gözlemlerde bulunsaydı, herhalde. "*Bu dünyayı nasıl bu hale getirdiniz, burayı nasıl yaşanmaz bir yer haline getirdiniz, bu kadar saçmalığı ve akılsızlığı nasıl başardınız...*" derdi. Gerçekten şeylerin mahiyeti ve gerçek seyriyle, şeylere dair algı arasında devasa bir uçurum var. Eğer insanlar gerçekten yaptıklarının, olup-bitenlerin farkında olsalardı, herhalde saçlarını başlarını yolarlardı...

Neoliberal kapitalizm bir **uygarlık krizi** ortaya çıkarmış bulunuyor. Aşırı zenginlik birikimi her seferinde daha çok yoksulluğa, işsizliğe, çevre tahribatına, ekolojik yıkıma eşlik ediyor. Finansal spekülasyon almış başını gidiyor. Kâr hırsı, daha çoğa sahip olma sapkınlığı, hiçbir sınır tanımayan üretim ve tüketim hovardalığı canlı yaşamı yok etme potansiyeli taşıyor... Velhasıl, rahatsız edici bir paradoks söz konusu... Ve fakat insanların ezici çoğunluğu sanki hiçbir şey yokmuş gibi davranıyor, tüm bu olup-bitenleri **şeylerin normal hali** sayıyor. Zira şeylerin gerçek mahiyeti hakkında düşünebilir durumda değil... O halde bu rahatsız edici paradoks, bu çelişik durum nasıl açıklanacak? Ya da bunca olumsuzluğa, kötülüğe, saçmalığa rağmen bu sistem neden hâlâ dimdik ayakta?

Bu çelişik durumu iki nedene gönderme yaparak netleştirebiliriz: Birincisi, 1979'da İngiltere'de Thatcher'in, 1981'de de ABD'de Reagan'ın iktidara gelmesi, kapitalizmin yeni

bir evresi olan neoliberalizmin de "iktidara gelmesiydi" ve daha sonra ona "küreselleşme" denilecekti; ve ikincisi, 1989-1990'da Berlin Duvarı'nın çökmesi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıydı. Soğuk Savaş'ın Batı'nın zaferiyle sonuçlanması, sosyalist-komünist toplum idealinin ve ütopyasının yara almasına, itibar kaybına neden oldu! Sovyetler Birliği'nin çökmesi, bazı çevrelerde **her şerde bir hayır vardır** anlayışını canlandırmıştı. Sovyetler'in çöküşüyle sosyalist-komünist mücadelenin Rusya'nın vesayetinden kurtulacağı, demokrasiyi içselleştirmiş, özgürlükçü, doğayla uyumlu bir sosyalizm projesinin ve perspektifinin yeniden gündeme geleceği beklentisi yaratmıştı. Başka türlü söylersek, sosyalist-komünist toplum ütopyasının yeni bir dinamizm kazanabileceği umudu doğmuştu...

Lakin öyle olmadı. Şimdilerde "Güney" denilen eski Üçüncü Dünya Ülkeleri Sovyet desteğinden mahrum kalınca, "yeniden kompradorlaştılar". Kolonyalizm "***küreselleşme***" adıyla yeniden arz-ı endam etti, üstelik emperyalist saldırıya da açık hale geldiler. Neoliberal küreselleşme Batı'da da işçi sınıfı mücadelesini zaafa uğrattı. Velhasıl, dünyanın her yerindeki emekçi halk çoğunluğu bir idealden ve ütopyadan mahrum kaldı. Bulundukları mevzilerin gerisine püskürtüldüler. Oysa ideali olmayan bir insan, ütopyası olmayan bir toplum mümkün değildir! Bir ideal ve perspektif zaafı söz konusuyken, sosyal mücadeleler de "ruhsuz" kaldı ve mücadeleler tüm bu zaman zarfında "savunma" düzeyinin ötesine bir türlü geçemedi... Yaklaşık 40 yıldır "ricat hali" devam ediyor. Süreç henüz tersine çevrilebilmiş değil. Küresel oligarşinin adamları "kendi yarattıkları" krizi bahane ederek, geride kalan yüzyılın tüm demokratik ve sosyal kazanımlarını aşındırdılar. Ve hemen her yerde neoliberalizm şampiyonu gerici rejimler iktidar oldu. Sosyal mücadelelere savaş açıldı. Artık

"piyasa ekonomisi" ve "liberal demokrasi" insanlığın yegâne "mümkün" ufku olarak sunuluyordu! O kadar ki, "tarihin sonun"dan bile söz edilir olmuştu! Toplumun ortak kullanımına sunulmuş müşterekler, ilerlemenin, kalkınmanın, "büyümenin", velhasıl toplumsal refahın gerçekleşmesinin önünde bir engel olarak görüldü ve ne var ne yoksa özelleştirilip, özel mülk statüsüne indirgendi. Bu dünyada ne var ne yoksa her şeyin sermaye birikiminin hizmetine sunulabilmesi için metalaştırılması, özelleştirilmesi gerekiyordu!

O halde "alternatifsizlik krizi" nasıl açıklanabilir? Bu durumdan nasıl çıkılabilir? Bu durum doğrudan muhalefet cephesinin güçsüzlüğünden, inandırıcı bir sosyal-politik proje sunamamasından, programların "yavanlığından", ama hepsinden önemlisi, yaratıcı ütopya zaafından kaynaklandı... Oysa ütopya yokluğunda bu dünyada bir şeyler başarmak mümkün değildir. Ütopya **temel insani-sosyal değerlerin** taşıyıcısıdır ki, o temel değerlerle, onları gerçekleştirdiği iddia edilen söylemler ve kurumlar arasındaki uyumsuzluğu teşhir etme yeteneğine sahiptir.

Eğer insan, kendi macerasına anlam katan bir ufuktan yoksunsa, temel insani ve evrensel değerleri önemsemiyorsa, zaten "eksik insandır"! Oysa yaratıcı ütopya, kimlik saplantısını aşmayı, ileriye bakmayı varsayar. Şimdilerde evrensel ortak değerlerin izini sürmek yerine, tam bir kimlik batağına saplanılmış durumda! Çözümü geride arayan kültüralist hezeyanlar geçerli. Oysa komünist toplum projesi ve perspektifi geleceğe dönük bir "bahistir" ve insanlığın **yegâne ufkudur.** Zira insanlık onu gündemine almıştır bir kere... Ona yabancılaşması, ondan vazgeçmesi, o işten istifa etmesi mümkün değildir. Aksi halde öyle bir şey bizzat insanlığın kendi kendinin inkârı olurdu... Başka türlü söylersek, yaratıcı ütopya, somut ütopya bir bahse dayanır. Sadece bir dilek değildir.

Bütün mesele insanların neyi ne kadar istediklerine bağlıdır. Komünizm bir ideal öneriyor olsa da, netice itibariyle "somut bir ütopyadır", bir rüya değildir, gerçekleşme koşullarından bağımsız bir ideal değildir. Kelimenin olumsuz, pejoratif anlamında "ütopik" bir şey değildir... Komünizm demek, bir ideal ortaya atmak demektir (zira bir amaca doğru ilerlemek, bir ideal olmadan mümkün değildir), bundan ötürü de somut gerçeğe (realiteye) bağlıdır, ondan kopuk değildir. Veya komünizm soyut bir vaat değil, bir projedir ve proje bir dizi muhtemel potansiyel imkânı içerir...

Şimdilerde kapitalizmin her şeyi çürüttüğü bir çağda yaşıyoruz... Artık insanlar kendileri için değil, piyasa için, kâr edenler, *"iş bitiriciler"* cephesi için, dar bir oligarşi için yaşıyorlar. Üstelik her geçen gün tuhaf birer "tüketim nesnesi" haline geliyorlar, kendilerine dayatılan kepazeliği ve aşağılamayı maalesef "şeylerin normal hali" sayma eğilimindeler ve ona uyum sağlamak için de "kendi kendilerini kamçılıyorlar"! Öyle ki, artık başkasının kamçısı gerekmiyor. Her şey otomatiğe bağlanmış sanki... Genel bir çerçevede "özne" olmaktan çıkmış gibiler... Dolayısıyla bir yaratıcı ütopya yaratma iddiasında olanların içinde bulunulan durumu çok iyi tahlil etmeleri gerekiyor.

Ütopya, kavramı ilk defa Thomas More'un 1516'da yayınlanan ve aynı adı taşıyan kitabıyla sahneye çıktı. O tarihten sonra da, edebiyat-sanat-mimari, teknoloji ve politika alanlarını angaje eden bir kavram olarak sahneden hiç inmedi. Kadim Grekçe *outopia, "olmayan yer" (no place)* anlamına geliyor. Hayalî bir yere, meçhul bir adadaki yaşama, ayrıksı bir toplum biçimine, gerçekleşmesi mümkün olmayana gönderme yapıyor. Genel olarak olumsuz, pejoratif anlamda kullanılıyor. Fakat Kadim Grekçede bir de *eutopia* kelimesi var ki, o da iyi **yer** (*good place*) anlamına geliyor. Burada "daha iyiyi,

daha güzeli, ima eden bu ikincisi kastediliyor. Bu anlamda **ütopya**, bugün olmayan ama ileride **olabilir olan** demektir. Aslında ütopya, bir **tepki** ve **yaratma** etkinliğidir ve bu ikisi arasındaki gerilime gönderme yapar. Şeyleri, toplumsal süreçleri ve olguları eleştirip bilince çıkarmayı ve aşmayı, daha iyiye, daha güzele ulaşma çabasını ifade eder. Zira bir şeyi sorun ettiğiniz anda, çözüme giden yolun aralanması da potansiyel bir olasılık haline gelir.

Tabii eleştirinin de gerçek eleştiri olabilmesi için **pratik eleştiri** olması gerekir. O halde ütopya nedir, ütopist (ütopyası olan) kimdir? Ütopist gerçekleştirilebilir hayali, düşüncesi, tasavvuru olandır. Nitekim İtalyan anarşist Errico Maletasta: *"Her şey halkın neyi isteme kabiliyetine sahip olduğuna bağlıdır"* derken söylemek istediği tam da bu! Ütopya, insanda yaratma, inisiyatif alma ihtiyacı doğurur ve bir projeye, bir programa eşlik ettiğinde de bir "gerçekliğe" dönüşür. Ve her şey hayal etmekle başlar! Hayalin kelime anlamı, *"insanın kafasında tasarlayıp canlandırdığı şey"*dir. Oysa geçerli hâkim ideoloji ve hâkim kültürde hayal etmek, **hayalperestlik** sayılıp, tu-kaka ediliyor... Acaba neden böyle bir olumsuzlama, küçümseme yoluna gidiliyor? Kim/kimler neden insanların hayal kurmasını istemez? Sorunun cevabı belli değil mi? Oysa asıl kötülük, hayal edebilir durumda olmak değil, hayal edemez durumda olmaktır... Zira hayal, ütopyayı besler ve o yolda mücadeleye esin kaynağı olur ve teşvik eder. O halde hayalle ütopya arasında ne fark vardır? Hayal bireyi, ütopya da toplumu angaje eder.

Sovyetler Birliği'nin çöküşü asla komünist ütopyanın sonu demek değildi. İki nedenle: Birincisi Sovyetler Birliği'ndeki rejim sosyalist değildi, komünist hiç değildi. Zira devletin ele geçirilmesi ve üretim araçlarının devletleştirmesiyle ne sosyalist bir toplum kurulabilir ve ne de

komünist bir toplumsal düzene giden yol aralanabilirdi. Oradaki rejim bir tür "devlet kapitalizmiydi"... Komünizmin "imkânsızlığından" söz edebilmek için, uygulanmış, yaşanmış ve başarısızlığı tescil edilmiş olması gerekir. Oysa bugüne kadar hiçbir yerde gerçek bir komünist toplum pratiği yaşanmadı. Ve ikincisi, Sovyetlerin iflası ortak (kolektif) rüyanın sonu demek değildir. Zira öyle bir şey eşyanın tabiatına aykırı olurdu. Komünist toplum projesini, kelimenin olumsuz (pejoratif) anlamında ele alıp, imkânsız saymak, insan aklıyla alay etmektir. Asıl imkânsız olan komünist toplum ideali ve projesi değil, iflası çoktan tescillenmiş kapitalist barbarlığın insanlığa vadettiğidir...

Netice itibariyle insanlığın ufkundan kelimenin jenerik anlamında (bölüşme, paylaşma, ortaklaşma, dayanışma, işbirliği ve karşılıklılık vb.) komünist toplum ideali eksilmiş değil. Kaldı ki, ütopyadan mahrum bir toplum pasif, edilgen bir toplumdur. Eğer bir ütopya, sosyal gerçeklik karşısında başarısız olmuşsa, onun yerini yenisi alır. Asla ütopyanın sonu değildir. Uruguaylı ünlü yazar Eduardo Galeano, ütopyanın ne olduğuyla ilgili şöyle diyordu: *"Ütopya ufuktadır... Ben iki adım ilerliyorum, o iki adım uzaklaşıyor, ben on adım ilerliyorum o on adım geriye gidiyor... Sürekli ilerleyebilirim ama onu asla yakalayamam... Öyleyse ütopya neye yarar? Yürümeye, yol almaya..."*. Zira ütopyasız bir toplum, ileriye dönük hedeften yoksun, "ufuksuz" bir toplum, insani değildir ama insanların ortak iradesini, ortak istencini yansıtmayan, dayatılmış, empoze edilmiş ütopyalar da en fazla tiranlık üretebilirler... Ortada bilinçli, iştiraki özne yoksa insanların sürece gönüllü katılımı yoksa ütopya "dışarıdan" dayatılıyorsa, varacağı yer eninde sonunda hoyrat tiranlıktan başkası olamaz... Başka türlü söylersek, ancak eleştirel etkinlik ve kolektif çaba ve katılım sayesinde, ezilenlerde, işçilerde ve bir bütün olarak

emekçi kitlelerde, yeryüzünün lanetlilerinde kolektif bilinç kök salıp yeşerebilir...

Şöyle diyelim: Bu dünyada sürekli barışın, gerçek demokrasinin ve sosyal eşitliğin gerçekleştiği, dikta rejimlerinin olmadığı, zenginliğin olabildiğince eşit paylaşıldığı, yoksulluğun ve sefaletin olmadığı, kadın-erkek eşitliğinin eksiksiz gerçekleştiği, çevre kirlenmesinin ve doğa tahribatının olmadığı, insan ilişkilerinin rekabete, kıskançlığa, şiddete ve düşmanlığa değil, kardeşliğe, dayanışmaya, yardımlaşmaya dayandığı bir dünya toplumunun, öyle bir yaşam tasavvurunun neresi kötüdür? Böyle bir şeye karşı çıkanlar, böyle bir toplumsal düzenin imkânsızlığına dair teoriler geliştirenler, iddialarını kendinden menkul bir "*insan doğasına*" dayandırıyorlar. Hiçbir zaman değişmeyen, ezelden ebede var olan, bir insan doğasından söz etmek ne kadar inandırıcı, ne kadar gerçekçi, ne kadar mantıklıdır? Bu dünyada istisnasız her şey değişiyorken, istisna olan bir tek şey "insan doğası" mıdır? Sorun, kapitalizmin kuşa çevirdiği, dejenere ettiği "bugünün insanını" esas almaktan, ona bakmaktan kaynaklanıyor.

Geçerli kapitalist kültürde insan, bencil, bireyci (*individualiste*), mal hırsıyla yanıp tutuşan, her seferinde daha çoğa sahip olmaktan başka aklından bir şey geçmeyen, açgözlü, tamahkâr, haris, şiddete meyilli, hemcinsinin rakibi... bir yaratık olarak resmediliyor... Ve tüm bunların da insanın fıtratında mündemiç olduğu söyleniyor! Netice itibariyle insan "doğası gereği" kötüdür, deniyor! Sadece bunlardan ibaret bir insan varsaymak ne kadar inandırıcı, ne kadar akla ve mantığa uygundur? Bugün itibariyle insanın "doğası gereği" kötü olduğunu kanıtlayacak tek bir delil ortaya sürmek mümkün değildir. İyi de, insanın "hangi genleri" insanı kötü bir yaratık yapıyordur? Eğer ileri sürüldüğü gibi, başkasını sömürme, başkasını baskı altına alma vb. insanın özüne ilişkin bir şey

olsaydı, onun fıtratında mündemiç bir şey olsaydı, insanlar arasında dayanışmanın, yardımlaşmanın esamesi okunur muydu, etik değerlerden söz edilebilir miydi, ahlak diye bir şey olur muydu?

Oysa antropologlar aynı fikirde değil. Onlar, böylesi dar bir "insan doğasından" söz etmiyorlar. Kendinden menkul, değişmez insan doğası tezinin hiçbir reel karşılığı olmadığını görmek için sadece bugünün kapitalist toplumuna değil geçmiş toplumlara da bakmak gerekiyor. Deprem, afet, sosyal devrim vb. istisnai durumlarda insanların nasıl "asıllarına döndüğünü", birden bire nasıl değiştiklerini hiç düşündünüz mü? Antropolojik bakış açısı, insanın değişmez niteliklerine değil, insanın hangi tarihsel koşullarda yaşadığına, nasıl bir toplumda yaşadığına, evrimin ve değişimin önemine vurgu yapar... Yazık ki, bu saçma anlayış oldukça yaygın... Kaldı ki, insanların inanması da, istisnai bir durum değildir. Bir zamanlar kölelik vardı, köleliğin lağvedilmesi "imkânsız" ve gerçekleşmesi asla mümkün olmayan bir şey, kavramın olumsuz anlamında "ütopik" bir şey sayılıyordu... XII. yüzyılda laiklik mümkün ve uygulanabilir bir şey sayılır mıydı? Netice itibariyle insan "iyi" veya "kötü" değil ama esas itibariyle sosyal bir varlıktır...

Yeni bir politik örgüt modeli keşfetmek!

Artık amaç, sistemi değil, uygarlığı değiştirmek olmalıdır. Zira bu ikisi aynı şey değil. Sistemin değişmesi, son tahlilde verili zemin üzerinde gerçekleşen bir şeydir. Uygarlığın değişmesiyse, üzerinde durulan zeminin değişmesi, başka türlü söylersek, mevcut kapitalist uygarlığın derin temellerinden hareketle radikal bir dönüşüme uğratılmasıdır. Sistemi aşma perspektifine sahip XX. yüzyıl devrimleri, ka-

pitalizmin dışına çıkmayı başaramadılar. Modernitenin kapitalizm tarafından iğfal edilmiş olmasını sorun etmediler. Başka türlü söylersek, "ilerleme ideolojisini" sorun etmediler... İlerleme ideolojisi sorun edilmediğindeyse, "yarış" daha baştan kaybedilmişti. Fakat modernite eleştirisi bizi asla "postmodernizme" götürmemelidir. Netice itibariyle François Houtart'ın dediği gibi: "postmodernizm, modernitenin gayri meşru çocuğudur!" Postmodernizm sınıfları, sınıf çatışmasını yok sayıyor... Sorunları birey düzeyine indirgeyerek ele alıyor... Tarihsel-sosyal konteksi önemsemiyor... Postmodernizm, kültüralizmdir, kimlik batağına saplanmaktır. Neoliberalizmi meşrulaştırmanın aracıdır... Gericiliktir... Onun için, "modernitenin" nüanse edilmesi ve yeni bir modernite "biçiminin" formüle edilmesi gerekiyor... Sanılıyordu ki, devleti ele geçirip, üretim araçlarını millileştirmek, sosyalist bir toplum inşası için yeterli olacaktı ve komünist topluma giden yol aralanacaktı! Bir kere üretim araçlarının millileştirilmesi, onların sosyalleştirilmesi demek değil. Zira orada söz konusu olan, özel mülkiyetin devlet mülkiyetine dönüştürülmesidir ki, iki durumda da "üretici sınıfların" üretim araçlarına yabancılaşmışlık hali devam eder. Nitekim devam etti... Kapitalizm geçerliyken üretim araçlarının "merkezileşmesi", belirli ellerde toplanması söz konusuyken, millileştirme/devletleştirme durumundaysa, politik gücün, politik iktidarın merkezîleştirilmesi söz konusu oluyor... Nihai tahlilde orada geçerli olan üretim araçlarının el değiştirmesiydi ama "yeni olduğu söylenen el" emekçi halk sınıflarının eli değildi... Zemin yerli yerinde kalmaya devam ettikçe, iktidarın el değiştirmesi, şeylerin seyrini etkili ve kalıcı bir şekilde değiştiremezdi ve değiştiremedi! Veya aynı anlama gelmek üzere, iktidarın el değiştirmesi, hegemonyanın da değişece-

ğinin garantisi değildir. Sanıldı ki, o kadarı insanı özgürleştirmek, **emansipasyonu sağlamamak** için yeterli olacak!

Oysa sadece mülkiyet cephesindeki bir değişiklik, üretim araçlarının devlet mülkiyeti statüsüne indirgenmesi, sistemin mantığında ve işleyişinde bir değişikliğin garantisi değildir. Dolayısıyla, radikal bir kopuş olmadan, burjuva uygarlığının temeli değişmeden, "başka bir uygarlığa" giden yol aralanamazdı! Fakat hepsi bu kadar da değil, XX. yüzyıl devrimleriyle oluşan rejimler, emperyalist Batı ile yarışa girdiler... Öyle ki, kaybetmenin daha baştan belli olduğu bir yarışa girmişlerdi... Oysa amaç Batı'yı yakalamak için onu taklit etmek değil, "başka şey" yapmak için "başka yola" girmek olmalıydı... Tabii demokrasi de önemsenmedi. Demokrasi "burjuva demokrasisi" sayılıp küçümsendi, tu-kaka edildi. Oysa demokrasi son derece önemlidir. Geride kalan sayfalarda kısaca da olsa değinildiği gibi, demokrasi, sosyalist/komünist bir düzen kurma iddiasında olanlar için vazgeçilmezdir, **olmazsa olmazdır**... Zira demokrasi, insan haysiyetinin gerçekleşmesidir ve sosyalizmin inşası için elzemdir. Kaldı ki, bu dünyada "burjuva demokrasisi" diye bir şey mümkün değildir. Öyle deniyor diye öyle olması gerekmiyor! Unutmamak gerekir ki, burjuvazinin demokrasiye değil, demokrasiyi engellemeye ihtiyacı vardır... Şöyle de söylenebilir: Demokrasinin olduğu yerde burjuvazi de, burjuva egemenliği de olmaz! Demokrasi doğası gereği sosyal eşitliği varsaydığına göre... Nihayet, söz konusu rejimler "ekonomik büyümenin" doğal çevreye verdiği zararları da dikkate almadılar. Doğrusu bir tek o konuda Batı'yla giriştikleri yarışı kazandıkları söylenebilir... O konuda sadece emperyalist Batı'yı "yakalamakla" kalmadılar, onun ötesine de geçtiler... Bizdeki tabirle *"muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıktılar!"* Velhasıl ekolojik yıkım müthişti...

Artık "gayri insani" bir toplumda yaşıyoruz. İnsani değerler iyiden iyiye aşınmış bulunuyor. Akıl almaz bir yabancılaşmışlık hali söz konusu. Daha önce de söylediğimiz gibi, insanlar birer tüketim nesnesinden başka bir şey değil. Son derecede rahatsız edici, daha da ötede ürpertici bir "manzarayla" karşı karşıyayız. Öyle ki, insanlar artık kendileri için değil, piyasa için yaşıyorlar! Burjuva uygarlığı kültürü çürüttü... İnsanlar nasıl bir zemin üzerinde bulunduklarını, ne ile cebelleştiklerini, olup bitenlerin anlamını sorgulamaktan aciz. Öyle bir şeyi akıl edebilir durumda bile değiller! Her durumda olup bitene uyum sağlamaya çalışıyorlar ama beyhude! Birbirlerini yiyorlar! Bindiğimiz bu araç bizi nereye götürüyor sorusunu sorabilenler şimdilik sadece küçük bir azınlık! Mevcut durumu "şeylerin normal hali" sayıyorlar. Neden açlık var, neden yoksulluk ve iğretilik var, neden savaşlar var, neden toplumlar her geçen gün daha çok şiddet sarmalına saplanıyor ve neden doğa tahribatı hız kesmeden yol alıyor? (Şimdilerde her yıl bir buçuk gezenin kaynağı tüketiliyor, başka türlü söylersek, gezegenin kendini yenilemesi için gerekli olanın %50 fazlası "tüketiliyor", yok ediliyor)... Velhasıl, bu tür sorular ve kaygılar büyük çoğunluğun zihinsel dünyasında gerektiği gibi yer almıyor!

Tabii, buraya kadar söylediklerimizden ezilen-sömürülen sınıflar mücadeleden istifa etti gibi bir anlam da çıkarmamak gerekir. Saldırı olan yerde direnişin ve karşı saldırının olmaması mümkün değildir. Zira **saldırı-karşı saldırı diyalektiği** diye bir şey var. Elbette insanlar, emekçiler, topluluklar, halklar bulundukları her yerde kapitalist saldırıya direnmeye, yaşamı savunmaya devam ediyorlar. Bütün bu mücadelelerin başarılı olabilmesi için artık savunma aşamasının ötesine geçilmesi gerekiyor ki, onun da önkoşulu vakitlice, "yaratıcı ütopyayı" yaratmaktır. İşte XXI. yüzyıl devrimin-

den söz edenlerin bu soruna odaklanmaları, dolayısıyla da o eşiğin aşılmasını iş edinmeleri gerekiyor. Kapitalizmin kültürü çürüttüğü, akıl almaz bir yabancılaşma ortaya çıkardığı koşullarda, bildik örgütlenme ve mücadele tarzlarının artık etkili olması pek mümkün değil. Sokağa çıkmak önemli ve gerekli ama yeterli değil. İşte bir siyasi parti kurup bin, on bin militanla dünyayı değiştirmek mümkün değil. Zira değişimin motoru halktır. Asıl özne, bir siyasi partinin sayıları binlerle, on binlerle ifade edilen militanları değil, "kolektif özne" olabilir ancak. Milyonların zihin dünyasına hitap etmek ve zihinsel bir sıçrama yaratmak ve bunun yöntem ve araçlarını keşfedip, hayata geçirmek gerekiyor. Zira geniş halk kitlelerinin zihinsel dünyasında bir deprem, radikal bir kopuş gerçekleşmeden, burjuva uygarlığını aşmak mümkün olmayacak!

Devrimci politik örgütler daha kurulur kurulmaz kitleye yabancılaşıyorlar ve bu öylece sürüp gidiyor. Bir tarafta halk adına, işçi sınıfı adına siyaset yaptığı varsayılan örgüt (parti), diğer tarafta politik sürecin dışına atılmış, pasif, edilgen kitleler... Örgütün kitleyi temsil ettiği varsayılıyor ama öyle bir şey mümkün değildir. Geride kalan sayfalarda kısaca değindiğimiz gibi, "temsil" denen şey sorunludur ve hiçbir zaman gerçekleşme şansı da yoktur. Bir insanın bir başkasını temsil etmesi mümkün olmadığı gibi, "irade" de zaten devredilebilir bir şey değildir. Siyaset yapma etkinliği de kaşarlanmış profesyonel politikacılara bırakılamaz. Politik etkinlik diğerleri gibi bir meslek değildir. O halde, "doğrudan demokrasi"yi hayata geçirmeden gerçek demokrasiden söz etmek mümkün olamayacak, *emansipasyon* (özgürleşme) gerçekleşmeyecek.

Aynı şeyi başka türlü söylersek, iktidarı bir şekilde ele geçirerek, toplumu (uygarlığı) yukarıdan aşağı doğru değiştirmek mümkün değildir. Aşağıdan yukarı radikal bir

dönüşüm gerçekleşmeden, ne kapitalizmden çıkılabilir, ne insanlığın geleceği güvence altına alınabilir ve ne de yeni bir uygarlığa giden yol aralanabilir. Bu da insanların neyi neden yaptığının bilincinde olmasını gerektirir... Sadece üretime ve yeniden üretime odaklanmak yeterli değildir. Kültür de dahil olmak üzere, toplumun tüm veçhelerini kapsayan bütünsel bir kavrayışa ihtiyaç var. İnsanların vakitlice doğaya saygıyı öğrenmeleri ve "aşırı tüketimi" bilinçli olarak reddetmeleri önemli bir başlangıç olabilir. Bir tek kişinin bile bilinçli bir tavır ortaya koyması ve politik özne olabilmeyi başarması, önemli bir başlangıçtır ve kolektif politik özneye giden yolun aralanmasıdır... Dolayısıyla politik faaliyet "kolektif politik özenin" güçlenmesini sağlıyorsa bir anlam taşır.

Şimdilerde "sosyal hareketler" sahnenin önemli bir aktörü. Fakat savunma aşamasında kaldıkları sürece, başarılı olmaları mümkün değil. Daha çok neoliberalizmin "aşırılıklarını" sorun ediyorlar. Kapitalizm yeteri kadar hedef alınmıyor. Bir başka zaaf da, birbirlerinden kopuk, ortak bir projeye, programa ve paradigmaya sahip olmamakla ilgili... Oysa kapitalizmin ruhunu ve mantığını hedef tahtasına oturtmadan aracın rotasını değiştirmek mümkün olmaz. Sosyal hareketler çok büyük çeşitlilik arz ediyorlar ve geleneksel muhalefet hareketlerinden farklı olarak, bulundukları mevzilerden itibaren yaşamı, yaşam hakkını savunuyorlar ve bu son derece önemli. Bu, geleneksel işçi muhalefetinden bir farklılık da arz ediyor. Zira işçi örgütleri daha çok sömürüyü sınırlamayı amaçlıyorlardı. Sosyal hareketlerin mücadele alanı, toplumsal yaşamın tüm veçhelerini kapsıyor ki, bu önemli bir yenilik ve avantaj. Dolayısıyla mücadelenin başarısı için de önemli bir imkân demeye geliyor.

Nihai tahlilde, insanlığın kapitalist barbarlığın üstesinden gelebilmesinin, haysiyetine sahip çıkıp, yaşamı güvence altına alabilmesinin ön koşulu, yeni bir kolektif bilincin ve tabii kolektif politik öznenin yaratılmasına bağlı. Bu da politik sol muhalefetin kendini yenilemesine, hiyerarşik olmayan, bürokratik olmayan, dikey değil yatay ilişkiler üzerine oturan, demokrasiyi kendi bünyesinde yaşatabilen, yeni örgüt modeli veya modelleri keşfedilmesine ve hayata geçirebilmesine bağlı! Toplumsal istenci ve enerjiyi harekete geçirebilmek için, mevcut politika yapma tarzının dışına çıkmak gerekiyor. Zira siyasi partiler ve seçimler, tam bir sirk oyunu. O oyuna dahil olmak, oligarşinin oyununa gelmektir. Dolayısıyla, oligarşi tarafından sahnelenen "demokrasi oyununu" reddetmek, halk demokrasisini esas alan, herkesin katılımına ve sorumluluğuna dayanan, yeni politik örgütlenme biçimleri oluşturmak gerekiyor. Öyle ki, toplumu ilgilendiren her konuda ve her şeye dair herkesin bir dahli olsun, hiç kimse dışlanmasın... Ancak o zaman politika yapmanın bir anlamı ve değeri, demokrasi talebinin de bir karşılığı olabilir... Aslında sorun "uyuyan" potansiyeli "uyandırıp" harekete geçirmekle ilgili. Ve bu da insanların iradesini aşan bir şey değil. İnsanlık kendisine dayatılan barbarlığa razı mı olacak, yoksa onuruna sahip çıkıp, kavramın jenerik anlamında komünist bir gelecek için seferber mi olacak? İşte bütün mesele bu. İnsan eli armut toplamaya mahkûm mu ki, gereğini yapmaktan imtina etsin...

Bunun için de geride kalan yaklaşık 200 yılda patlak veren tüm halk devrimlerinde ve kalkışmalarda oluşan "örgütlenme" biçimlerinden hareketle, geçmişten ders çıkarıp, bugünün imkânlarını da hesaba katarak, yeni bir politik örgüt modeli oluşturmak gerekiyor. Zira Paris Komünü'nden başlayarak Gezi Direnişi'ne kadar tüm devrimler ve sos-

yal patlamalar en azından neyin yapılmaması gerektiğini artık ortaya koymuş bulunuyor. Fransa'da Paris Komünü; Rusya'da Sovyetler; Avrupa'da İşçi Konseyleri; İtalya, İspanya ve Almanya'daki özyönetim organları olarak ortaya çıkan büyük İşçi Konseyleri deneyleri; 1920'lerin ilk yarısında Çin'de ortaya çıkan Şanghay Komünü; İspanya'da 1930'lu yıllarda filizlenen işçi-köylü ittifakına ve inisiyatifine dayalı "Özgür Komünler"; 1956 Macar Devrimi'yle ortaya çıkan İşçi Konseyleri; işçi-köylü inisiyatifine dayanan kolektifler ve özgür komünler... 1968 devrimiyle sahneye çıkan öğrenci, işçi, köylü ve entelektüel kolektifleri... ve dünyanın başka yerlerinde daha onlarcası... *"İki yüz yılı aşkın bir dönemin gösterdiği deney, toplumsal devrimle öz inisiyatife dayanan komünal örgütlenmelerin her zaman el ele gittiği ve bu tür örgütlenmelerin devrimci canlanışın biricik belirtisi olduğudur"*.[35]

Geride kalan yaklaşık 40 yılın ütopya zaafı henüz aşılabilmiş değil, fakat daha geç olmadan aşılması gerekiyor. Umut da umutsuzluk da insana özgüdür ve umutsuzluk eninde sonunda umuda dönüşür. Aksi halde insanlığın bir geleceği olmazdı... Bu manifestoyu harika İngiliz şair-dramaturg, Shelley'in *İpleri Çözülmüş Promete*[36] adlı oyunundan bir pasajla bitirelim. Zira meramımızı çok iyi anlatıyor:

Tükenmez gibi görünen
acılara katlanmak;
Geceden, ölümden daha koyu
yanlışları bağışlamak;

---

35 Gün Zileli, "Toplumsal devrimin örgütlenme biçimleri", Yazarın bana gönderdiği nottan...

36 Percy Bysshe Shelley, *Prometheus Unbond.*

Meydan okumak güce,
o karşı konulmaz gibi duran;
Sevmek ve hayat vermek;
Ve umut etmeyi sürdürmek
Umut yaratana kadar
düşünü düş kırıklıklarından...

Güce "meydan okumak" bizim irademizi aşan bir şey değil. Umutluyuz zira çoğunluğuz ve her geçen gün "şeylerin bilincine varanların" sayısı artıyor ve artmaya da devam edecek...

Kardelen, Mart 2016

Dizin

açlık 33, 37, 43, 52, 61, 75, 78, 92, 96, 112, 133, 141, 179, 244
aktif özne 220
Antigone 171
antroposen 40
Ar-Ge 53
aristokrasi 168, 226, 229
Aristoteles 29, 30, 212
artı değer 31, 37, 62, 69, 163, 191, 137
Atinalı Timon 172
atmosfer 38, 40, 41, 43, 76, 77, 94, 99, 101-103, 105, 107, 113, 117, 121, 124, 127, 128, 130, 202
Avrupa solu 52

Baruch, Bernard 15
Batı demokrasisi 224, 231
Berlin Duvarı 235
bireysel özerklik 176
Birinci Dünya Savaşı 39
Birleşmiş Milletler 46, 61, 66, 89, 216
Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) 83, 89
Boko Haram 106
Büyük Dönüşüm 60, 168, 197, 202

Costariadis, Cornélius 70, 221
Çernobil 107
çevre
  -kirlenmesi 42, 52, 54, 86, 99, 103, 108, 115-117, 129, 131, 132, 208, 215, 234, 240
  -krizi 42, 52, 54, 86, 99, 103, 108, 115, 116, 129, 131, 208, 215, 234, 240
  -tahribatı 129
  -sorunları 110
Çevresel maliyet 97
çevresel zararlar 96
çitleme 25, 26, 196, 198, 200, 205, 209

değişim değeri 10, 31, 32, 60, 62, 63, 69, 88
demokratikleşme, demokrasi 13, 21, 43, 46, 135, 161, 162, 186, 217, 221, 224-234, 236, 243, 245, 247
dışsal ekonomi 35, 49, 215
doğal gaz 57, 98, 99, 100, 101, 113, 114, 116, 128
doğrudan bağ 60
Dünya Bankası 26, 46, 83, 89
Dünya Doğa Birliği (UICN) 102
Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) 26, 46, 83, 89

Einstein, Albert 88
ekoloji 54, 152
ekolojik
  -denge 52, 133, 159
  -kriz 17, 38, 42-44, 47, 115, 141, 151, 192
  -sürdürülebilirlik 54, 95
  -yıkım 10, 11, 14, 17, 34, 42, 48, 49, 52, 86, 94, 118, 120, 121, 129, 130, 138, 139, 141, 144, 160, 161, 170, 195, 196, 203, 205, 206, 208, 212, 213, 234, 243

ekonomik büyüme 13, 14, 33, 37, 39, 45, 47, 53, 68, 69, 73, 103, 139, 243
ekonomik kriz 33, 43, 151
Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı 16
eksiklik duyusu 145
emperyalizm 21, 34, 89, 160, 187, 200, 233
enerji
  fosil 43, 48, 99, 107, 115
  güneş 57, 99, 113
  -kaynağı 100
  -krizi 43, 115, 113
  nükleer 70, 105, 107, 117, 128
  rüzgâr 99
  -sorunu 98, 111, 113, 116, 117
  -üretimi 39, 70, 100, 113, 128
enformel sektör 74
Engels, Friedrich 20, 71, 178
Eski Rejim 184, 217, 224, 226
Eski Yunan (Kadim Grek) 171, 222

fabrika hayvancılık 91, 92, 98
Faust 172
fonksiyonel kent 122, 131
Ford, Henry 119
Fransız Devrimi 19, 21

gayri safi mutluluk 69, 70
Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar (GDO) 52, 82, 90, 96, 108, 109, 111
geleneksel sektör 74
gıda
  -çeşitliliği 82
  -egemenliği 79, 80, 82, 83, 89, 93, 94, 110
  -güvenliği 79, 80, 82, 83, 89, 93, 94, 109, 110, 118
  -hakkı 88
  -krizi 43
  -maddesi 77, 78, 152
  -tekeli 66
  -üretimi 40, 75, 79, 80, 82, 88, 92, 93, 95, 102
HES 57, 117
hızlı moda 156
Hiroşima 56, 107
hububat üretimi 78

Illich, Ivan 66, 67, 68
IMF 26, 46, 83, 89
ideolojik kölelik 170, 193
ihtiyaç 66, 74, 89, 131, 159, 175, 180, 246
ihtiyaçlar sorunu 7, 65, 68
İkinci Dünya Savaşı 72, 119
İkinci ve Üçüncü Enternasyonal 52
iklim değişikliği 38, 41, 43, 91, 102, 104, 109, 110, 121
iklim krizi 38, 54, 95, 98, 99, 101-105, 108, 112, 114-117, 128
ileri teknoloji 47, 48, 53, 112
ilkel komünizm 166
inovasyon 53, 54
İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi 21
intektisin 86
israf 33, 48, 113, 121, 126, 141, 144, 150, 154, 155, 157, 207

Jakoben 21
jenosit (soykırım) 186, 187
jeolojik 40, 41, 84

kalkınma 14, 27, 33, 35, 48, 66-68, 72, 73, 74, 78, 94, 103, 127, 134, 138, 141, 195, 212, 226
Kapital 22-25, 172, 198
kapitalist modernite paradigması 19
kentsel dönüşüm 27

Keynes, J. M. 139, 140
Keynesçi 45, 46, 69
Kissinger, Henry 82
kitle imha silahları 58
kolektif emperyalizm 160
Kolomb, Kristof 19
kolonyalizm 21, 78, 110, 196, 200, 205, 235
komün 161, 162, 166, 167, 204, 215, 216
Komünist Manifesto 20, 71, 178
kölelik 169, 170, 175, 176, 177, 179, 216, 241
kullanım değeri 10, 31, 32, 60, 62, 63, 64, 69, 155
kültüralizm 242
küresel oligarşi 26, 27, 34, 42, 44, 54, 65, 136, 141, 159, 161, 235
küresel plütokrasi 34, 42, 44, 65
Kyoto Protokolü 101

Locke, John 29, 181
Lukács, George 22
Luxemburg, Rosa 63, 135

Mandela 188
marka 8, 136, 154, 155, 156, 157, 158
Marx, Karl 16, 20, 22-25, 36, 52, 71, 144, 163, 166, 171-173, 178, 198, 209
meta fetişizmi 22, 23, 144
meta uygarlığı 22
moda 74, 145, 154-157, 204
modernleştirici aktif elit (özne) 73
modernleştirici elit 72
modifiye tohum 86
monokültür 78, 90, 102
More, Thomas 179, 197, 198, 237
mülk sahibi oligarşiler 15, 160
mülksüzleştirme 14, 25, 26, 28, 32
müşterekler 10, 71, 98, 112, 114, 115, 160-162, 169, 180, 189-191, 199, 201-204, 208-216, 236
müşterekleştirilme 65

Nagazaki 56, 107
Nâzım Hikmet 60
neo-Keynesçi 45, 69
neoliberal küreselleşme 14, 25, 42, 143, 149, 192, 211, 216
nükleer enerji endüstrisi 70
nükleer santral 106, 107, 117, 118, 128

otomobil (araba) 65, 71, 72, 88, 111, 118, 119, 120, 125, 128, 129, 151, 160, 164
ozon tabakası 38, 41, 43, 50
ödünleme 86, 145
özelleştirme 28, 191-193, 203, 205, 208, 210, 212
özel mülkiyet 25, 26, 115, 158, 162-164, 166, 168-170, 174, 176, 177, 179-181, 190, 193-195, 199, 200, 203, 204, 206-208, 210, 214, 229
özne 23, 73, 202, 204, 208, 219, 220, 222, 237, 239, 245, 246

pasif kitle (nesne) 73
pazarlama 38, 64, 151
pestisit 86, 108
petrol 43, 77, 81, 98, 99, 100, 106, 111, 113, 114, 116, 119, 120, 125, 128, 202
piyasa 23, 45, 64, 75, 82, 92, 93, 95, 114-116, 181, 189, 190, 195, 201, 203, 236, 237, 244
Planlanmış zaman aşımı 152
plütokrasi 26, 34, 42, 44, 65, 214
Polanyi, Karl 60, 168, 197, 201, 202, 227

politik özne 220, 222, 246, 247
prekarya 37
programlanmış eskime 8, 145, 150, 151, 152
programlanmış tüketim 150
proleterleştirme 14, 25, 32

Reagan, Ronald 210, 234
realizasyon 38, 137
reklam 38, 65, 145, 146, 147, 148, 149, 151, 157, 221

Sanayi Devrimi 19, 20, 21, 38, 40, 47, 50, 99, 115, 196, 205, 209
savunma sanayii 58
serbest piyasa 75, 82, 93, 95, 116
sermaye birikimi 35
sermayenin ilkel birikimi/ ilkel sermaye birikimi 25
sermaye sınıfı 15, 118, 227
sınıf atlama 140
sınırsız pazar 45
Sieferle, Rolf Peter 48
silahlanma 34, 38, 62
Soğuk Savaş 235
sosyal artık 167, 186
sosyal Darvinizm 72
sosyal ilerleme 15
sosyalleştirilme 65, 160, 179, 242
sosyal refah 15
Sovyet, Sovyetler 46, 175, 235, 238, 248
sürdürülemezlik 17, 19, 21, 38, 61, 113, 134, 139

tabuların tabusu 162
Taranta Babu'ya Mektuplar 60
tarım
  -endüstriyel 87, 91, 95, 102, 108, 110
  entansif 79, 96, 109, 209
  kapitalist 75, 76, 79, 80
  köylü 74, 75
  küçük 75
  -sektörü 51, 73, 191, 192
  -alanları 81
  -sal üretim 72, 74, 76, 78, 80, 82, 83, 88, 93, 95
  -sal ürün 77, 89
  -yöntemleri 80, 81, 87, 95, 108
  -ürünler 71
  yerli 76
  -yöntemleri 80
tarım bilimciler 86
tarımsal tekeller 66
teknik bilim 53, 55, 57, 80, 88, 105, 110, 147, 195
teknik ilerleme 14, 15, 51, 55
temiz araba 127, 128, 129
termik santral 57, 101, 105
Thatcher, Margaret 210, 234
tohum
  -araştırmaları 81
  -piyasası 82, 111
  -ticareti 82
toplumsal refah 13, 53, 236
toplumsal refahı 52
toplumsal refahın 47, 236
Torunlarımızın Ekonomik İmkânları 139
trafik kazaları 127, 132
triad 160
tüketim
  aşırı 138, 246
  -artışı 33, 35, 133, 152
  -çılgınlığı 119, 133, 136, 141, 143, 144
  -etkinliği 50, 64, 139
  -hovardalığı 234
  lüks 33, 34, 138
  -modeli 33, 42, 141
  -nesnesi 237, 244

-saçmalığı 33
-tarzı 160
-toplumu 142, 143, 154
tüketimcilik 143

Ulrich, Otto 48, 49, 50, 58
ulus-devlet 26, 73
Uluslararası Enerji Ajansı 100
uranyum 70, 105, 106, 107, 118, 128
uranyum savaşları 106
uygarlık krizi 21, 43, 105, 134, 234
ücretli kölelik 175, 176, 216
üstel (eksponansiyel) büyüme dinamiği 35
Ütopya 179, 197, 198, 237, 238
ütopya 166, 235-239, 248
Veblen, Thorstein 139

Watt, James 19

yakıt
biyo 83, 100, 108,-112, 117
fosil 80, 91, 92, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 114, 116, 128
Nükleer 107
-üretimi 84, 108, 109, 111, 112
yapay gübre 80, 81, 85
yaratıcı ütopya 234-237, 244
yaşam tarzı 7, 35, 64, 105, 114, 120, 125, 128, 139, 162, 166, 168, 176
yenilenemez enerji kaynakları 99
yeryüzünün egemenleri 44, 186
yeryüzünün lanetlileri 14, 42, 115, 170, 184, 211, 233, 240
yeşil araba 127
yeşil büyüme 45, 127
yeşil kapitalizm 79
yeşil piyasa 45
yurttaş 30, 140, 149, 217, 219, 220, 221, 222, 229, 230
yurttaş bilinci 221
Yurttaş Hakları Bildirgesi 21

zorunluluğun esiri 37

Gündelik hayatımıza dokunan bir manifesto bu. İçinde yaşadığımız sistemle birlikte kişisel tercihlerimizi de sorgulamamıza yardımcı olan, üretimden tüketime, bireyden topluma, doğadan teknolojiye geniş bir çerçeveyi tartışma olanağı sunan...

Nasıl bir ihtiyaçlar hiyerarşisine tabiyiz? "İleri teknoloji" toplumsal ve bireysel olarak bizi ne kadar ilerletti? Geçerli üretim, tüketim ve yaşam tarzı, doğa-toplum metabolizmasını nasıl bozdu? Tarım ve gıda dünyasını kimler rehin aldı? Enerji sorunu ve iklim krizi, insanlığı nereye götürüyor? Bir yıkım ve katliam aracı olarak otomobiller, hayatımızı nasıl kuşattı? Ve çok daha fazlası...

Belki de en önemlisi: Başka bir alternatif mümkün mü?

Başka Bir Uygarlık İçin Manifesto, "neyi, nerede, nasıl üretmeli, nasıl tüketmeli, nasıl yaşamalı?" soruları ekseninde, mevcut özel mülkiyet sistemine alternatifi, müştereklere dayanan yeni bir demokrasiyi de tartışıyor.

Bu özlü ve etkileyici manifestonun yazarı Fikret Başkaya'nın sözleriyle:
"Eğer şeylerin 'gerçeğini' söylemeye niyetliyseniz, o zaman işe yalanı ve ikiyüzlülüğü teşhir ederek başlamanız, alışılmış genel algının dışına çıkmanız, şeyleri adıyla çağırma basiretini ortaya koymanız gerekecektir. Zira, 'ilerleme', 'modernleşme', 'kalkınma', 'büyüme', vb. adına artık insanlığın geleceği riske atılmış bulunuyor! Fakat, tuhaf bir çelişki de söz konusu. Dünyayı bu hale getirenler, kendilerini hâlâ insanlığın ve uygarlığın timsali olarak sunmayı başarıyorlar!"

18 TL. KDV DAHİL
ISBN 978-605-172-145-3